Ovidiu Pecican Europa - o Idee în Mers
Ovidiu Pccican
EUROPA, O IDEE ÎN MERS
Editor: Mircea Petean Coperta: Alexandru Pecican
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale: Europa, o idee în mers/OVidiu Pecican; Cluj: LIMES, 1999 200 p., 13/20 cm Nr. înscriere
008(4)(075.8)
341.217(4); 008(498)075(8)
1999 Ovidiu Pecican, LIMES
ISBN 973-98962-0-0
Ovidiu Pecican ;
Europa o
idee în mers
EDITURA LIMES Cluj-Napoca, 1999

Născut la Arad,ia"8 ianuarie 1959. A absolvit Facultatea de Istorie-Filosofie a Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj. A debutat cu romanul Eu şi maimuţa mea (Cluj, Ed. Dacia, 1990) şi a publicat volumul de interviuri cu Nicolae Breban O utopie tangibilă (Bucureşti, Ed. Didactică şi Pedagogică, 1994), Europa - o idee în mers (Cluj, EFES, 1997; premiul Universităţii „Babeş-Bolyai" pentru integrare europeană), Troia, Veneţia, Roma. Studii de istoria civilizaţiei europene (Cluj, EFES, 1998) şi Lumea lui Simion Dascălul (Cluj, EFES, 1998). In prezent este conferenţiar la Facultatea de Studii Europene a universităţii clujene, titularul cursurilor de Idee europeană şi Minoritari naţionale în Europa. Membru al Uniunii Scriitorilor din anul 1994 şi al European Community Studies Association (Pittsburgh, SUA) din 1995.
A publicat studii de istoria culturii şi a ideilor în volumele colective: Cultură şi societate în epoca modernă (Cluj, Ed. Dacia, 1993); Convergenţe europene. Istorie şi societate în epoca modernă (Cluj, Ed. Dacia, 1993); Studii de istorie a Transilvaniei (Asociaţia Istoricilor din Transilvania şi Banat, Cluj, 1994); Viaţă privată, mentalităţi colective şi imaginar social în Transilvania (Cluj, Asociaţia Istoricilor din Transilvania şi Banat, 1995-1996); Interethnische- und Zivilisationsbeziehungen im siebenburgischen Raum (Cluj, Asociaţia Istoricilor din Transilvania şi Banat, 1996); Nobilimea românească din Transilvania. Az erdelyi roman nemesseg (Satu Mare, Ed. Muzeului Sătmărean, 1997); Women and Men in East European Transi-tion (Cluj, EFES, 1997); Church and Society (Cluj, EFES, 1998); European Studies Today (Cluj, EFES, 1998); Identitate şi alteritate. Studii de imagologie (II) (Cluj, PUC, 1998); Incursiuni în opera istorică a lui Gh. I. Brătianu (Cluj, Casa Cărţii de Ştiinţă, 1999); Un destin istoric: Biserica Română Unită (Târgu-Mureş, 1999); Studii istorice româno-maghiare (Iaşi, Fundaţia Academică irAD. Xenopol", 1999); Spiritualitate transilvană şi istorie europeană (Alba-Iulia, Muzeul Naţional al Unirii, 1999).
Coordonator (în colaborare cu Magyari-Vincze Eniko) al volumului Tran-sition in Central and Eastern Europe (Cluj, Centre for Eastern Studies, 1997). A îngrijit voi. IV din lucrarea lui Serge Bernstein şi Pierre Milza, Istoria Europei (Iaşi, Institutul European, 19981
BIBLIOTECA Judeteana OCTAVIAN GOGA, CLUJ
"808501M
Viului meu, Bogdan

„... Noi, românii, obsedaţi
cum suntem de o
geografie simbolică în
care Europa rămâne
deocamdată un orizont."
Sorin Antohi,
Europa comunitară,
Europa culturală:
Identităţi ret/cu/are,
în A. Marino,
Revenirea in Europa,
Craiova, 1996, p. 82

Cuprins
CUVÂNT ÎNAINTE
• EUROPA - O IDEE ÎN MERS
/. Probleme preliminare
1. De ce ideea europeană? 17
2. Câte Europe? 21

3. Care Europă? 22
4. Orizont intelectual şi fundal pulsional 26
II. Orizont iniţialei iniţiat ic 5. Unitatea culturală a Vechii Europe 32
6. Civilizaţia antică greaca 37
7. Civilizaţia antică latină 40 'u'
/ / /. Interludiu
8. Migratorii 47
9. Bizanţul 53
IV. P r i ni ui ce r c 10. Iubirea ca fundament al unităţii europene 56
11. Ideea de libertate în Europa 59
12. Europa - civilizaţie .1 jocului 61
VAI doilea cer c: O c c i de n tul
13. Ideea europeană în Occident 67
14. Proiecte de unificare europeană 71'~~— 15. Europa ca arhitectură a viitorului 75
. K.TI2
VI. Al treilea
Răsăritul
16. Ideea europeană în centrul continentului 78\.
17. Ideea europeană in răsăritul continentului 81 (
18. Românii şi Europa 88
VII. U n ifi c ar e a politică
- întrc reverie şi acfiune
19. înainte de 1989 99
20. După 1989 102 21. Quo vadis, Europa? 104
SPRE EUROPA ,
~ \ <'
Argument 113
OCTAVIAN C. TÂSLÂUANU "
Insomnia Europei 117
MlHAIL MANOILESCU
Statele Unite ale Europei. Aspectul economic 120
I.G. Duca Statele Unite ale Europei 123
Paul Zarifopol Un om de bine şi Europa în letargie 127
Dimitrie Guşti Problema federaţiei europene 129
Nae Ionescu înspre realităţile noastre 153
N. Bagdasar /
Cultura europeană 155
TudorVianu Definiţia Europei 165 -u ,
DanBotta • > '•
Europa în spirit 168
NlCOLAE IORGA t ,
Viitorul statelor mici 177 ' '
Iijusjon V. Felea Religia creştină în istoria culturii europene 181
ÎN LOC DE POSTFAŢA
196
f"
Cuvânt înainte
Vi» 1'V.s
Necesitatea inaugurării unei linii de investigaţii-privitoare la ideea europeană s-a făcut simţită încă înainte de 1989. Politica autarhică a statului român din acea vreme, care a condus la suprimarea -printre altele ~şi a specializării în istorie universală la facultăţile de istorie din ţară, a blocat reflexia cu privire la trecutul, prezentul şi viitorul Europei la nivelul unde rămăsese la sfârşitul perioadei interbelice. înşelătoarele referiri din documentele de partid şi de stat, din discursurile lui Nicolae Ceauşescu însuşi, nu aveau cum suplini efortul constant şi susţinut pe care, în alte ţâri (unele din chiar sistemul sateliţilor URSS), îl făceau colective de experţi, personalităţi politice şi culturale, jurnalişti.

După căderea dictaturii, în contextul reorientării şi redimen-stonării politicii României, tema unificării europene a dobândit o relevanţă din ce în ce mai mare, atât printre preocupările politicienilor şi partidelor, cât şi la nivelul opiniei publice naţionale.

Astăzi lucrurile s-au schimbat sensibil. România are o delegaţie proprie în Parlamentul European. Pe lângă guvern funcţionează deja un departament pentru integrare europeană, şi structuri menite să realizeze conexiunea cu Europa s-au creat şi la nivelul prefecturilor. Fapt semnificativ, in cadrul Universităţii „Babeş-Bolyai"din Cluj, cu sprijinul Ministerului învăţământului din România şi al Comunităţii Europene, s-a înfiinţat o Facultate de Studii Europene (1994), unică pentru moment în Europa Centrală şi Răsăriteană. Ea formează viitori experţi în problematica comunitară şi face parte dintr-o reţea de opt universităţi europene.
Tocmai de existenţa acestei facultăţi în capitala Transilvaniei se leagă şi scrierea căiţii acesteia. Paginile de mai jos au fost expuşi şi - în parte - dezbătute în cadrul cursului de Idee europeană susţinut de semnatarul rândurilor de faţă la Facultatea de Studii Europene începând cu toamna anului 1994. Ele au deci în vedere, în primul vând, un public academic, de profesori şi studenţi. Aceasta nu le scade însă interesul in raport cu categorii mai largi de cititori, dornici să se familiarizeze cu liniamentcle acestei problematici, aşa cum s-au conturat în preocupările din ultimii ani ale autorului. Scopul lor a fost şi unul polemic, câtă vreme zarva naţionalistă din anumite medii părea să acopere total glasurile europeniştilor, şi fiindcă putea părea că dezbaterea cu privire la Europa şi opţiunea proeuropeană sunt lipsite de trecut în România. M-am străduit, de aceea, să evidenţiez - acolo unde a fost cazul - aportul Răsăritului, cât şt cum a existat el, căci în sintezele occidentale dedicate subiectului acesta este ori trecut total cu vederea, ori prezentat lacunar.
Europa
o Idee în Mers
13
/ îynpart cu istoricul Pompiliu Teodor, maestrul meu şi al mai
ultor generaţii de studenţi ai almei mater napocensis, cu filosoful Andrei Marga, rectorul Universităţii din Cluj şi iniţiatorul Facultăţii de Studii Europene, cu istoricul Nicolae Paun, decanul aceleiaşi facultăţi şi coordonatorul generos al unui program TEJVLPUS fără de care n-aş fi beneficiat de necesarul suport logistic şi de accesul la bibliotecile universitare din Milano, Munster şi Utrecht, şi, nu în ultimul rând, cu colegii profesori şi studenţi europmişti, ale căror sugestii au fost întotdeauna fertile.
Vina pentru scăderile textului propus atenţiei cititorilor îmi aparţine în întregime. Meritele, câte vor fi fiind, simt nevoia ■
V
Europa - o Idee în Mers
M v: \a:l o -■-mom£
I. Probleme preliminare
1. De ce ideea europeană?
2. Câte Europe?
3. Care Europă?
4. Orizont intelectual şi fundal pulsional
1. De ce ideea europeană?
O chestiune prealabilă oricărei dezbateri pe tema ideii europene este cea privitoare la necesitatea unei asemenea interogaţii. Desigur, e întrucâtva superfluu să pui în discuţie temeiul unei interogaţii. Dacă ar ti fost inutilă, aceasta nu ar fi fost formulată, ar putea suna un piim răspuns. In cazul problematicii iscate însă în paginile ce urmează o insistenţă suplimentară e necesară. Intr-o Europă unde naţionalismele moştenite din secolul al XlX-Iea obţin încă notabile succese, e de văzut dintru început pe ce raţiune se bazează opţiunea pentru unificarea continentală. O dată descoperit resortul intim care o pune în mişcare, e important de aproximat cât şi când s-a manifestat visul unităţii europene ca o posibilitate seducătoare. Formele pe care proiectul le-a îmbrăcat sunt diverse, de-a lungul timpului, modelând - la rândul lor - răspunsul la întrebarea formulată.
ă la urmă însă un lucru reiese cu claritate: singurul temei e " justifică, realmente şi integral e asumarea, interiorizarea şi
18
Ovidiu Pecican
Idee

Mers
19
mmtirca cajmd imperwasâ a nevoti cetăţenilor Europa - m^ a la Comunitatea Europeana se vede o strategie pen-
rZL ce parte a JnUnentuM - de .fi împreună. Acest lucr^tUpa de paupertate, o data aceasta problema prioritara a dewmt tot mai mult o realitate, pornind de la o elita (oamerClvatâ, statele respective neconsiderand ca esenţiala şi Pno-de Xră ai Renaşterii, care se voiau cetăţenii unei rePu<ră părăsirea căii de ^^^^^^ a literelor iluminiştii cosmopoliţi, cetăţeni ai lumii, elita poliţist punct de vedere, ca Bulgaria a solicitat primirea ei in ciernbf deSă construiască o „casă comună") şi devenind mune abia o dată cu atingerea pragului de jos al crizei. ^^elcaSf ori

contagiune, - mirajul prosperităţii etc. - ^ \n orice caz, traseul iden europene prin istorie interesează ZZZ^™^- Vrâni-nevrând, aşadar, istoria ideii dllâcar ca simplă istorie a unui concept; altfel spus, ca segment Zona e te şTo chestiune de istorie socială, menită să evidciflntr-o istorie intelectuală. Ar fa vorba, m acest caz, de alcatui-neze trecerea acestei idei de la o elită restrânsă, la cercuri m,ea unui inventar de sensuri disparate şi, uneori, recurente, pen-rS *S o Se de istorie intelectuală, dacă îşi va propunxu a înţelege cum a izbutit să se impună acest concept şi nu S^rin amTjloace a fost posibilă această acţiune de rMtele (nu trebuie uitat că Europa' înlocuieşte medievala „creş-A PJ1 neTsuasiuiie prin care ideea s-a comunicat şi s-dnătate", dar bătălia la sfârşitul căreia s-a impus a durat vreo pandire şi de persuasiune prin care iu , ^^ ^^ pâna pe la 1750). Ce anume a determinat elita
^ Aurirea unităţii europene în plan instituţional şi, în curâncărturărească şi politică să vorbească - în disonanţă cu discursul
^aurirea unităţii europene u v K-, }. ;nrPif.rriMfcustinut teologic de papalitate (care invoca o ecumena creştina
politic, c rodul acţiunii unor P«°«^ tfe ne"Snea pe'aceas^ împotriva religiilor noncreştine, în pri-
(Jean Monnet ş.a) In ce ^^^^^^^ £U rând Islamul) - despre Europa, împrumutând un termen
seama dacă ^tigam gradul de P^^^^L recuzita antichităţii, destul de preţios? Au fost precedentele
Tratatul de laMaastncht (1992) astarn^^^"^^SatUzăni sale în evul mediu suficiente pentru aceasta?
deşi în linii mari semnarea lui a fost sus ^ ^e P°PUlaţi ^ ^ mvestigarea ^ de Europa mtereseaza Ş1 lstona
totuşi, această susţinere poate ii calilicata crep ufimaglnarulm SOCial-politic, căci Europa e în primul rând o pro-
derată (referendumurile o indica precis pana şi ini rrai: ^, ^^ imagmarăî care nu se ofera ca o realitate nemijlocită per-
dintre cele două artizane ale strategiei ele agreS^rc| itCepţiei5 C1 soiicita calităţile imaginative. E aici întreaga poveste
parte, realităţi interesante ne întâmpina şi in centrai ji ^^ ^ ^ ^ numeroaselor sale aproximări, de la
continentului, unde ţările cu cele mai mari succese ec pnmde p]anun de agregare a WC1 umtăţl spintual-politice (cu
dintre fostele satelite ale URSS, şi deci cu cele mai n ? Blzanţul şi papalitatea)5 până k soluţia Monnet (gestionarea
de integrare în Uniunea Europeana - precum ceie Q1 g£ comună a bazinului Ruhr şi semnarea tratatelor de la Roma).
de la Vişegrad - manifestă o mai moderata susţinere p PpractlCţ pâna în secoM ^ sub raport polklCţ Europa a ramas
a integrării, decât ţările mai puţin stabile economic yy exdusiv o realitate âln sfera imaginarului şi a istoriei ideilor, a
România, unde entuziasmul aderării e simţitor mai «^^oniricului chiar.
ceasta realitate dezvăluie o relaţie strânsa intre Pros^dn£ Nu poate fi eliminată din discuţie, în acest context, Europa proprie şi atitudinea faţă de integrare, indicând cu p mesianică. Să precizăm deci că Europa e prin excelenţă mesia-

nică, ea fiind un produs şi o expresie a creştinismului izvora c ,,-. , V„IT , .
,
de sub mantia lui Pavel din Tars şi din retorta iudeo-greceasc americanilor şi francezilor finalului de secol XVIII in jurul (Filon din Alexandria şi ceilalţi). Pe de altă parte, această Eu unor documente precum Declaraţia de independenţa, Declaraţia ropă izvorăşte direct, genetic, din „creştinătatea" patronată d drepturilor omului ţi cetăţeanului, Constituţia etc, vehicule ale' papii de la Roma, care organizaseră cruciada şi uistituiseră ord, noului registru de abordare a chestiunilor, această evoluţie a ncle monahalo-cavalereşti ca o consecinţă practică a mesianic limbajului lasă loc în continuare unor construcţii raţionaliste, mului său în al treilea rând, sub pretextul apărării ori răspâr Câtă vreme prosperitatea economică şi tehnologică occidentală dini creştinismului, - misiune de o nobleţe spirituală unanir (tipologic vorbind, căci de aici se împărtăşesc şi SUA, şi Ja-acceptată - Europa a trecut la cuceriri coloniale. Joseph Mitsu, ponia, şi Coreea de Sud) va susţine prin succese această linie, Kita-awa recunoaşte în această acţiune o expansiune euro capacitatea persuasivă a noului discurs e asigurată, căci pe bă-peană drapată în haina misionarismului creştin, vorbind direc trânul continent purtătorii nemijlociţi a. săi rămân ţările occi-despre o religie europeană al cărei vehicul a fost creştmismu dentale. Cum însă, după 1989, asistăm a o globahzare rapidă nu invers Cat este că, având o asemenea ereditate, la sfârşiţi a vieţii şi la o interrelaţionare

universală, aceste efecte vor fi secolului al XVIII-lea Europa va da naştere mesianismelor n; puse, tot mai mult, pe scama ţârilor de mare succes tehnologic ţionale teoretizând misiunea divină imprimată fiecărui popo Ş> economic extraeuropene, cum se şi cuvine de fapt; ceea ce printr-un anumit spirit, o anume idee (*^mf-u! hciderian va antrena, printre alte consecinţe, reformularea europcnis-de către divinitate. Deşi cele două războaie mondiale din sece mului-Iul nostru au indicat cu precizie falimentul statelor naţionali -cel puţin sub raportul incapacităţii lor de apărare şi organizai '
a vieţii proprii fără conflicte -, totuşi, acest mesianism napoii: 2.. Cate fcurope. cedează cu greu. Pe de altă parte, mesianismul naţional şi chi:
naţionalist, atât de producător de distrageri, va ceda în favoare „La originea Europei nu există un principiu fondator original", unui din ce în ce mai prezent europocentrism de tip nou. Sp spunea Edgar Morin1. Europa este o noţiune incertă, născută deosebire de vârsta sa mistică (discursul papal şi princiar despi de-a valma, cu frontiere vagi, cu o geometrie variabilă, suferind misiunea creştină a Europei) şi de cea naţională tocmai ii alunecări, rupturi, metamorfoze. Pentru a descoperi identitatea vocată noul europenism nu e mai puţin militant. Dar acul complexă a Europei, trebuie deci interogat tocmai ceea ce ideea discursul său c unul subiacent - persuasiv însă - căci îmbra< ac buropa are mai incert, mai volatil, mai contradictoriu. 0 formă tehnologică asigurată de evoluţiile în plan tehnic i *»nd o realitate discontinuă, ideea europeană se cere dezbă-Occidentului şi economică (prosperitatea occidentală). Eu* ™a'" planuri diverse. In planul unităţii de civilizaţie, au existat penismul acesta de tip nou, mijlocit de revoluţia postind* 'multe Europe unitare (neolitică, creştină) separate de epoc, trială, şi-a reglat şi limbajul, trecând de la profetism şi *(sccJ^}f°l^moPc^ romană-barbară' naţionalismele sianism la raţionalism. Anunţată încă de gruparea masi* r aia şi XX), coerenţa şi ruptura coexistând in aceeaşi
,..;.-. .;.... .^j,.i^\..... . ^ rvscrc1-. iri Renaştere şi Iluminism, intelectualii trăiau în
1
22
Ovidiu Pecican
aceeaşi Europă construită dintr-o virtualitate, cu ajutorul preocupărilor cărturăreşti comune şi având ca teritoriu de expresie limba latină, în timp ce alţii - burghezi, ţărani - trăiau din plin separarea, autarhia, particularismele specifice evului mediu, respectiv reminiscenţelor medievale de la începutul epocii moderne. La succesul acestei Europe intelectuale au contribuit şi dezvoltarea drumurilor europene, - fapt legat de interesele comerciale acute descătuşate la începutul epocii moderne, o dată cu formarea unei pături orăşeneşti active -, politica statului în curs de centralizare ori de-a dreptul centralizat (în secolul luminilor) şi organizarea unor servicii poştale. La fel, persistenţa domeniilor feudale, a legăturilor de dependenţă caracteristice feudalismului, cu toate consecinţele nefaste din planul răspândirii cunoaşterii, al democratizării culturii şi, în ultimă instanţă, în ceea ce priveşte dezvoltarea unei gândiri libere, a împiedicat formarea unei opinii generale favorabile deschiderii spre alte-ritatea etnică, încurajând, dimpotrivă, reflexele autarhice, xenofobia, antisemitismul şi rasismul.
3. Care Europă?
O altă chestiune care a provocat şi mai provoacă încă destule confuzii este aceea că, printre atâtea asocieri şi disocieri, obiectul investigaţiei noastre pare să se ambiguizeze până la obscu-rizare. De fapt, problema e ce Europă ne interesează? Europa integrală, sincronic şi diacronic? Ori am dori mai degrabă să urmărim elementele de unitate şi coerenţă acolo unde le aflăm, rupând continuumul spaţio-temporal acolo unde logica investigaţiei o cere? Altfel spus, luăm în discuţie totul ori discriminăm între unele aspecte, legate de obiectul demersului nostru, şi altele, interesându-1 doar indirect? Opţiunea n-a fost

întotdeauna formulată de predecesori, şi de aceea cărţile lor sunt uneori un amestec indistinct de întrebări şi răspunsuri din ambele sfere, amestecate. In ce ne priveşte, am vrea să dezvăluim până la urmă continuitatea de dincolo de rupturi. Aceasta vrea să spună, nici mai mult, nici mai puţin, decât că vom opera mereu decupajele care se impun, negăsind de cuviinţă urmărirea cronologică a derulărilor de pe continent decât atâta cât o permite selectarea fragmentelor istorice relevante pentru evoluţia abordată. Ca un exemplu, vom spune că problema statelor naţionale nu ne interesează decât în măsura în care acestea au fost cadrul de dezbatere al statutului lor în raport cu o Europă unită.
Unul dintre sensurile fundamentale pe care le-a îmbrăcat această idee a fost acela de „comunitate superioară" simplei comunităţi etnice sau tribale a unor populaţii europene; din acest punct de vedere, toate iniţiativele de tip expansionist, legitimate sau nu de o ideologie în consens cu valorile considerate specifice Europei moderne (drepturile omului, raţionalism, respect faţă de lege, egalitarism etc, datând, acestea, de la Revoluţia Franceză încoace) şi care au avut loc în spaţiul continentului nostru, pot fi considerate ca pregătind sau tentând unitatea politică europeană. Desigur însă că definirea „euro-penismului", a valorilor sale după un model modern poate scoate în afara interesului nostru - cum se întâmplă, de altfel, în atâtea din sintezele occidentale - tentativele născute în Europa Centrală şi Răsăriteană. Dar ce rămâne, atunci, de făcut cu experienţa bizantină, care a durat o mie de ani, continuând antichitatea greco-romană şi pregătind pentru Occidentul medieval şi modern valorile

fundamentale pe care acesta le-a cultivat? Ori cu cealaltă experienţă seculară, a Imperiului Austriac, atât de occidental totuşi, fără ca prin aceasta să fie mai puţin

un creuzet al unei pluralităţi de popoare? Dar micile „mari puteri" locale, de tipul celui de-al doilea tarat bulgar, al regatului sârb medieval, al Ungariei şi Poloniei medievale? La urmă e de pomenit şi experienţa rusească, într-o creştere continuă de viteză şi putere, cel puţin din secolul XVI încoace, şi care s-a dovedit definitorie pentru jumătatea orientală a Europei în secolul nostru, constituindu-sc într-o putere de dimensiuni planetare.
Altă accepţiune a ideii europene a fost, desigur, aceea de unificare integrală a Europei în înţelesul pe care acest nume de continent îl ascundea în diferitele sale vremuri. E evident că Europa sec. XVIII era alta decât cea a sec. XX. E de văzut cum, în mersul Europei spre răsărit, până să ajungă la Urali, Europa s-a împărţit în Occidentală, Centrală, de Sud-Est. Faptul denotă, pe de o parte, existenţa conştiinţei unei unităţi geografice a întregului continent, - căci altminteri nu s-ar vorbi despre Europa în toate cele trei cazuri -, iar pe de alta, încercările conştiinţei politice de a recupera pe seama acestei unităţi nişte entităţi gcopolitice diferite printr-o sene de trăsături specifice.
In fine, o terţă opţiune posibilă este aceea de a identifica Europa - aşa cum face George Schoptlin într-un studiu - cu Occidentul liberal şi democratic ori, mai precis, cu aceste valori spirituale occidentale. Fiind adevărat că aceste valori apusene stau la baza Comunităţii Europene, rămâne totuşi problematică excluderea din istoria europeană a episoadelor unificatoare de tip dictatorial şi imperialist (Napoleon, Hitler). Chiar dacă aderăm personal la acest model unificator, dorinţa unei înţelegeri mai ample a istoriei ideii europene ne împiedică să împărtăşim exclusivismul lui G. Schopflin.
Ideea de a decupa din trecutul omenirii acea parte care vorbeşte despre un anume segment al acesteia nu e, în sine, neo-

bişnuită. De obicei însă, decupajul se face în funcţie de un factor precis: apartenenţa la o limbă, la o arie geografică limpede delimitată, la o idee.
Cu ideea europeană - cea a cărei devenire o urmărim - e altceva. Ea nu este nici limbă, nici o geografie riguros delimitată (ci una în expansiune, ale cărei frontiere spre răsărit sunt mereu altele), şi nu e nici măcar o idee (dacă prin aceasta înţelegem altceva decât un gând cu sens precis şi univoc).
Atunci ce este ideea europeană? E o succesiune de idei, e evantaiul înţelesurilor diverse pe care le-a îmbrăcat de-a lungul timpului cuvântul Europa. De fiecare dată înţelesul e altul, deşi se utilizează aceeaşi vocabulă: Europa. Există, la începuturile epocii moderne, o Europă mică, occidentală, dar în secolul al XVIII-lea se trece la „marea" Europă, prin extinderea noţiunii asupra centrului şi răsăritului continentului. Aşadar, o modificare a înţelesului datorată modificării spaţiale, geografice a Europei. Cu totul altceva vrea să spună Europa înţeleasă ca şi civilizaţie unitară în diversitatea ei. Aici, creştinismul - ca şi cadru de manifestare a vieţii spirituale - şi moştenirea antică greco-ro-manâ, cu raţionalismul, pe de o parte, şi tradiţia sa juridică, pe de alta, asigură un fundal comun dezvoltărilor ce dobândesc o expresie particulară, de la o zonă la alta. Un alt înţeles îl dobândeşte Europa dacă o abordăm ca proiect politic. Istoria acestei Europe c scurtă şi, de alde!, în plină dezvoltare. In timp ce Europa ca şi civilizaţie e un fundal conturat prin evoluţii istorice îndelungi şi adeseori de fundal, sesizabile doar în durată, Europa unificată politic e o Europă tânără, aflată abia la începuturile existenţei sale. Prima e o premisă a celei de a doua, dar, la drept vorbind, nu una obligatorie. Adeseori unitatea unui teritoriu foarte divers poate fi creată prin măsuri administrative, rodul unei voinţe politice ţintite (Imperiul Roman, China, Imperiul Britanic ori cel Francez nu au procedat altfel),,

O cucerire politică susţinută prin măsuri de durată poate crea fundalul necesar susţinerii unei unificări politice, chiar acolo unde acesta nu a preexistat. Un alt înţeles pe care ideea de Europa îl poate îmbrăca e acela - despre care vorbea şi Jean-Baptiste Duroselle - de „comunitate superioară". Autorul francez se referea la comunitatea panhellenică în raport cu oraşele state greceşti, formulă în care o putem regăsi doar în Italia Renaşterii ori în Germania de până la unificare. Dar asemenea comunităţi superioare au fost şi marile imperii, care au încercat să adune în cadrele lor etnii, limbi şi teritorii diverse; altfel spus, au căutat să ajungă la unitate prin expansionism (e cazul Imperiului Roman, a celui Bizantin, Carolingian, Roman de Neam Germanic, Habsburgic, Napoleonian, Britanic, Rusesc).
4. Orizont intelectual şi fundal pulsional
Folosirea sintagmei „ideea europeană" trimite automat înspre un orizont semantic în care predomină ecourile platoniciene (teoria ideilor) şi hegeliene (idealismul obiectiv şi încarnarea ideii în istorie, aşa cum o proclamă acesta). Dintr-o altă perspectivă, aceeaşi sintagmă indică faptul că ne aflăm în preajma unei investigaţii din sfera istoriei ideilor. într-adevăr, ceea ce urmează să ne preocupe este modul în care s-a constituit, s-a articulat ori s-a agregat, precum şi avatarele, metamorfozele, transformările pe care le-a cunoscut ideea europeană în decursul

timpului până azi. Ne aflăm, prin urmare, în faţa unei tentative de a reconstitui biografia unei idei, a ideii de Europa. Chiar şi numai din cele de mai sus rezultă cu destulă claritate că investigaţiile noastre se vor consuma în spaţiul istoriei, şi anume al unei istorii care, cât priveşte traseul politic al ideii europene, însumează abia vreo două secole, în timp ce sub ra-

port cultural e plurimilenară. Când îşi publica, în 1964, L'Idea A'Europa nella Storia2, Jean-Baptiste Duroselle îmbrăţişa acest secund punct de vedere, încercând să demonstreze cât din înţelegerea trecutului comun trebuia să treacă într-o concepţie actuală şi viitoare asupra Europei globale. Ceea ce a rezultat a fost un substanţial studiu de istorie europeană, unde se explică de ce istoriile pe care obişnuim să le numim „naţionale" fragmentează unitatea unei civilizaţii milenare cum e a noastră, dar, totodată, şi felul în care o istorie zisă „universală", mondială, rămânea marginală şi subconştientă până la începuturile secolului XIX. Cât priveşte prima opţiune, pentru demersurile de acest fel rămâne ilustrativă sinteza lui Henri Brugmans, L'Idee europeenne. 1920-19703, unde autorul declară că nu se interesează de unitatea culturală a Europei - precum Duroselle, ci de „mişcarea actuală către o mai mare unitate materială şi morală, economică, socială şi politică între naţiunile Europei"4.

E vorba deci de două înţelesuri majore şi complementare ale ideii europene. Unul, al cărui trecut e mai recent, se interesează de felul cum visul unei Europe unite a ajuns un motiv important al gândirii politice moderne. Celălalt, cu o existenţă mai îndelungată, se străduieşte să ia în considerare toate argumentele importante pe care istoria le oferă pentru motivarea oamenilor în sensul realizării proiectului unirii naţiunilor europene.

Situaţi în prezentul fierbinte - care asistă la înteţirea eforturilor reorganizării europene - ne confruntăm, desigur, cu riscul de a privi lucrurile altminteri decât s-ar cuveni. Riscăm, astfel, să căutăm în trecut doar legitimarea unor iniţiative mai recente, când, de fapt, ceea ce ne interesează cu adevărat s-ar cuveni să fie procesul lent şi complicat la capătul căruia s-a developat ideea europeană aşa cum e profesată ea de vreo două veacuri încoace. Iată de ce mi se pare întemeiat să procedez

altfel decât Jean-Baptiste Duroselle şi decât Henri Brugmans, îmbrăţişând ambele perspective şi încercând să le pun în relaţie - atâta cât va fi cu putinţă - una cu cealaltă.

în Originile filosofiei, gânditorul german Karl Jaspers făcea o utilă distincţie între început şi origine. „începutul - spunea el - nu este [...] totuna cu originea. începutul are un caracter istoric şi pune la dispoziţia generaţiilor ulterioare o cantitate crescândă de premise, prin intermediul unui travaliu de gândire deja efectuat. Originea este însă în orice moment sursa din care provine impulsul..."5 înainte de a vedea, aşadar, care sunt începuturile istorice ale „ideii europene", se impun a fi făcute câteva sumare precizări în legătură cu originea acestei idei.

Cu privire la această chestiune se pune o întrebare de principiu: este sau nu este „ideca europeană" o permanenţă a istoriei? Pentru că, dacă este una dintre acele idei a căror recurentă, veşnică renaştere - chiar dacă mereu în alte straie, sub alte forme - se lasă constatată de către cercetător, atunci sunt destule şanse ca temeiurile sale să fie mai adânci, iar veşnica ei reîntoarcere să nu fie o simplă, repetată, întâmplare. Or, lucrurile se pare că stau tocmai astfel. Caracterul recurent al tentativelor de reunificarc europeană, încifrate într-o mult mai amplă - deşi mai nelămurită, mai difuză - conştiinţă a unei unităţi ce depăşea graniţele de limbă şi obiceiuri proprii, se lasă constatat în toate epocile istorice. De unde, atunci, această conştiinţă, care este izvorul eir

Dacă e să o punem într-o ecuaţie, năzuinţa spre unitate (ori sentimentul existenţei unei unităţi paneuropene), aşa cum apare la popoarele bătrânului nostru continent, e contrabalansată .- se ştie acest lucru - de o tendinţă cel puţin la fel de puternică spre autonomie şi individualizare. Cercetările menite să descifreze resorturile psihismului uman au ajuns astfel să disocieze,

-a^rrjr.vvr-f "T'q-ji ^y' "*"M

la nivelul vieţii sufleteşti a fiecărui individ, între tendinţa treptată, progresivă, a acestuia către desprindere de entitatea maternă şi către o viaţă independentă mereu mai accentuată (J.L. Moreno), pe de o parte, şi o alta, opusă primei, de a se asocia şi resorbi în comunităţi umane (familie, hoardă, ginta, trib, categorie socio-profesionala, popor, naţiune, stat supranaţio-nal). Aceste impulsuri contrarii sunt în egală măsură inerente condiţiei umane6, ceea ce explică suficient alternanţa şi chiar confruntarea dintre individualism şi colectivism/corporatism în decursul istoriei şi în toate formele istorice pe care cele două coordonate de gândire şi viaţă socială le-au îmbrăcat. Democraţia antică, liberalismul modern, capitalismul - ca şi cadre în care individualismul şi-a găsit mediul propice înfloririi - s-au opus în mod firesc spiritului corporatist care a animat fascismul şi comunismul, formule autoritare de colectivism afirmate virulent în secolul nostru.

Contribuţiile lui Sigmund Frcud şi Cari Gustav Jung la cunoaşterea inconştientului permit o şi mai mare aproximare a rădăcinilor dubletului individual - colectiv, aşa cum se conturează el în viaţa noastră psihică. In vreme ce freudismul a degajat geografia obscură a inconştientului personal (tendinţele paricide şi incestuoase caracteristice complexului oedipian, voyerismul, exhibiţionismul, masochismul, sadismul şi înclinaţia către homosexualitate prezente în stadiile infantile de dezvoltare, voinţa de putere în forme asociale, complexele de

superioritate), opera lui Jung a permis identificarea unui inconştient colectiv. „Inconştientul colectiv este, spre deosebire de inconştientul individual, o achiziţie filogenetică. Aici se concentrează nu experienţa individuală, ci experienţa speciei. De aceea, inconştientul colectiv este un inconştient supraindividual, dimensiunea inconştientă universală. Fiind un precipitat al experienţelor speciei, inconştientul colectiv este strucmrat de elemente

care n-au fost niciodată conştiente, în timp ce inconştientul personal cuprinde în special conţinuturi care au fost cândva conştiente."7 După Jung, inconştientul colectiv e alcătuit din arhetipuri. Acestea sunt considerate dreptpattems ofbehaviour^ au un caracter suprapersonal, instinctual şi sunt o experienţă a speciei, o moştenire filogenetică de ordinul instinctelor. Ele sunt nişte forme prezente în psihic şi răspândite peste tot. Deşi într-o primă etapă Jung a crezut că poate explica formarea arhetipurilor, ulterior el renunţă, invocând o imposibilitate o biectivă, lipsa mijloacelor cognitive.
Abordarea inconştientului nu e posibilă pe cale directă. Mediatorul prin excelenţă în acest sens este gândirea simbolică, simbolurile. Simbolul aduce în conştiinţă mesajul inconştientului colectiv. între conştiinţă şi acesta din urmă se realizează un început de colaborare, al cărei final este apropierea contrariilor, sintetizarea lor, integrarea inconştientului în conştiinţă. Această mişcare de unificare a contrariilor, această coinci-dentia oppositorum ce ar corespunde mişcării a treia din triada hegeliană teză - antiteză - sinteză şi care, vedem acum, îşi are temeiurile sale trainice în adâncurile psihismului nostru stă, foarte probabil, la baza multora dintre deciziile noastre. Inclusiv la baza celor ce adeseori guvernează politica internaţională. Nu e poate prea riscat să vedem aici unul dintre izvoarele tendinţei spre asociere a indivizilor umani dincolo de orice interese invocabile într-un moment istoric anume.
Dar scopul la a cărui realizare contribuie, în cadrul psihanalizei de tip jungian, funcţia transcendentă - cea la care tocmai trimiteam - este individuaţia. Aceasta se referă la capacitatea omului individuat de a se deosebi de psihismul colectiv, ca şi la unicitatea fiecărui ins în raport cu semenii săi. Or, vorbind de individuaţie, nu putem să nu ne ducem cu gândul la tendinţele autarhice ale comunităţilor umane, la aspiraţia lor de

a se deosebi de altele şi de a-şi duce viaţa independent de alte comunităţi similare (triburi, state ori naţiuni),
In fine, contribuţii mai noi, cum sunt studiile lui Erikson, arată cât de importantă este experienţa socială a individului în formarea structurilor sale psihice.
Vrând să descifrăm, aşadar, originile ideii europene, nu putem ocoli rădăcinile intrinsece psihismului uman ale ideii de viaţă comunitară, ca şi ale celei de individualizare.
E de reţinut că prototipul stării - de graţie - unificatoare îl oferă Biblia, cartea fundamentală a creştinismului (el însuşi religia specific europeană, chiar dacă „exportată" şi în alte părţi), prin legenda turnului Babei. Conform acesteia, „încurcarea", amestecul limbilor a fost o pedeapsă divină survenită pe urma manifestării trufiei omului. De notat şi că prima unificare de proporţii întreprinsă de europeni a avut loc în secolul XVIII în coloniile din America de Nord. (Desigur, în îndelungata sa viaţă politică, China s-a agregat ca superstat tot prin operaţiuni de unificare; mai mult prin forţă decât dinastice.) Precedentele sunt, aşadar, situabile în afara continentului, în contextul unei alte eredităţi istorice şi al altor trăsături psihico-mentale ale populaţiilor respective.
Note
1 Edgar Morin, Penser l'Europe, Paris, Ed. Gallimard, 1990, p. 37.
2 Colecţia „Europa Una", Milano, Ed. Milano Nuova. »>,
3 Bruges, Ed. de Tempel, Tempelhof, 1970. * H. Brugmans, op.cit., p. 12.
5 Texte filosofice, Bucureşti, Ed. Politică, 1986, p. 5.
6 Vezi Alfred Adler, Cunoaşterea omului, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1991, p. 49-58.
7 Vasile Dem. Zamhrescu, Introducere în lumea, arhetipurilor, în Carl Gustav Jung, în lumea arhetipurilor, Bucureşti, Ed. „Jurnalul Literar", 1994, p. 5-6.
ii.
II. Orizont iniţial şi iniţiatic
5. Unitatea culturală a Vechii Europe 6. Civilizaţia antică greacă 7. Civilizaţia antică latină
5. Unitatea culturală a Vechii Europe
A. Civilizaţia Vechii Europe , B. Indo-europenii
Unde începe istoria Europei văzuta ca unitate"! Fiecare autor şi-a alcătuit propria selecţie. în ce ne priveşte, credem că aceste începuturi trebuie căutate în Europa arhaică din epoca pietrei. Prima populaţie europeană unitară sub raportul civilizaţiei, în pofida diversităţii tribale presupuse de dezvoltarea sa, a fost cea preindo-curopeană. Aceşti autohtoni îndepărtaţi şi misterioşi au fost, la urma urmei, primii europeni. Să fi dispărut ei din istoric fără sa lase nici o moştenire secretă, care încă se mai exprimă - poate - în noi?
A. Civilizaţia Vechii Europe
Pe la anul 7.000 î.e.n., în sud-estui Europei, în insulele din Marea Egee şi în sudul Italiei a început un proces de ciezvoltare

foarte timpurie, care a dus la o viaţă civilizată şi a continuat timp de peste trei mii de am, până în 3.500 î.e.n. Perioada din jurul anului 3.500 î.e.n. formează o cezură între Vechea Europă şi Europa indo-europeană. Aceasta e perioada când viaţa din aşezările rurale mari, ca şi din cele urbane, încetează sau este profund modificată. In chiar această perioadă - prima jumătate a celui de-al IV-lea mileniu î.e.n. - a fost datată prima invazie în câmpiile dunărene şi în nordul Europei a popoarelor „kurgan" sau proto-indo-europene dinspre stepa cuprinsă între Volga Inferioară şi Donul Inferior. Se consideră că schimbările care au dus la degenerarea aşezărilor Vechii Civilizaţii Europene indică începuturile prezenţei indo-europenilor.
Curând după introducerea unei economii producătoare de alimente în timpul mileniului al VTI-lea î.e.n., sud-estul Europei s-a consolidat într-un bloc cultural cu rădăcini şi o identitate a sa proprii. Civilizaţia care a luat astfel naştere a fost pe deplin echivalentă celor din Mesopotamia şi Anatolia din intervalul de timp menţionat. Poate că marea contribuţie a acestei populaţii străvechi la conturarea viitorului european - şi al civilizaţiei europene ca atare - a fost „revoluţia neolitică": apariţia agriculturii a avut un rol esenţial nu doar pentru că sedentariza comunităţi până atunci mai mult sau mai puţin peregrine. Ea a modificat total şi universul spiritual al oamenilor bătrânului continent prin perfecţionarea măsurării timpului, necesitatea divizării muncii şi prin forjarea primelor credinţe de tip agrar. Apariţia acestora a condus, pretutindeni acolo unde s-a făcut simţită, la conturarea vunei forma mentis unitare. Iar aceasta a fost, după universul - primordial - de credinţe şi simboluri al vânătorului, cea mai stabilă forma mentis din istoria europeană (căci, intrată în arena istoriei atât de devreme, ţărănimea nu a dispărut nici până astăzi). Conform lui Mircea Eliade, „... din neolitic până

în epoca fierului, istoria ideilor şi a credinţelor religioase se confundă cu istoria civilizaţiei"1.
..,,...
j B. Indo-europenii , s>oi
Indo-europenii apar cu impetuozitate şi violenţă pe scena istoriei. Intre 2.300 şi 1900 î.e.n., populaţiile „kurgan", cum li s-a mai spus, trec cu tăvălugul peste Peninsula Balcanică, Asia Mică şi Mesopotamia. Faimoasa invazie a Indiei de către arieni (spre 1.200 î.e.n.) se datorează tot aceloraşi, arienii nefiind decât o ramură a indo-europenilor.
Ei sunt o familie de popoare care nu poate fi definită prin aşezările sale, ci prin limbile vorbite în cadrul ei. Cu excepţia bascilor şi a fino-ugricilor, toţi europenii vorbesc limbi înrudite: e vorba de limbile celtice, germanice, italice, balte şi slave. Există şi altele, care astăzi sunt limbi moarte: ilirica, veneta, traca, frigiana, hittita, luvita, tokhariana şi indiana veche. Greaca, armeana şi limbile iraniene se vorbesc până astăzi.
Toate limbile indo-europene se împart în două grupe: satem şi centum, sau grupul oriental şi cel occidental. Diferenţa constă în felul cum se reproduce palatala JC, devenită în anumite limbi S (cifra 100 era numită în indiana veche sata, în avestană satem, în greacă hekaton, iar în latină centum sau kentum). Aceste limbi s-au născut, se crede, nu prin separare, ci prin amestec cu limbile altor popoare.
Se crede că locurile lor de origine trebuie situate în nordul Mării Negre, între Carpaţi şi Caucaz (între Europa Centrală şi Rusia de Sud). Originile culturii indo-europene trebuie căutate în neolitic. Asupra civilizaţiei acesteia a exercitat o influenţă modelatoare Orientul Apropiat cu civilizaţiile sale superioare.
Ceea ce cunoaştem astăzi despre indo-europeni se datorează supravieţuirii lingvistice a unor realităţi din acele îndepărtate

vremuri la popoarele de descendenţă indo-europeană. A ne întreba, aşadar, ce datorează Europa acestor strămoşi îndepărtaţi e, dintr-un punct de vedere, hazardat, pentru că, pe de o parte, nu putem identifica cu precizie tot ce ne vine dinspre ei, iar pe de alta, tot ceea ce s-a constatat că ne vine de la ei s-a păstrat în unele dintre limbile descendente.
Ei practicau agricultura, dar au adoptat-o abia o dată cu pătrunderea lor în zone locuite de civilizaţii mai avansate, prelu-ând-o de la populaţiile sedentare pe care le-au supus şi începând să o practice o dată cu sedentarizarea proprie. Ocupaţia lor predominantă era creşterea animalelor. Dintre animale, domesticiseră calul, boul, oaia, câinele, capra şi porcul. Cunoşteau încă dintr-o epocă arhaică aurul, argintul, arama. In preocupările lor metalurgia ocupa însă un loc important. Practic, o dată cu indo-europenii apare un tip nou de credinţe, legate tocmai de prelucrarea metalelor, care vor fi regăsite ulterior, la rându-le, printre credinţele popoarelor antice de descendenţă indo-europeană. în acest fel, ele vor contribui la crearea unui cadru mental european reflectat, printre altele, în prezenţa mitologică a zeilor metalurgi (Hefaistos la greci, Thor la scandinavi) .
Ţesutul şi olăritul nu le erau nici ele străine.
Marea inovaţie socială a indo-europenilor a fost marea familie patriarhală. Zeii indo-europeni sunt ierarhizaţi şi au în frunte un rege al zeilor. Aidoma acestuia, situaţi deasupra marii mase, conducătorii împreună cu suitele lor se ocupă mai cu seamă de război şi de vânătoare, pentru care folosesc securile, arcul şi săgeţile.
Astăzi abia începem să intuim ponderea ocupată de orizontul spiritual indo-european în devenirea istorică a Europei. E meritul lui Georges Dumezil de a fi descoperit structura tripartită a ideologiei politice indo-europene, tocmai pornind de la

analiza comparată a mitologiilor popoarelor descendente (mitologia Indiei ariene, cea romană, cea scandinavă etc). Cele trei ordine existente în societatea indo-europeană - oratores, bella-tores, laboratores, denumite într-o terminologie latină regasibilă în textele medievale occidentale - au continuat să structureze societăţile moştenitoare până târziu, în evul mediu.
Suprapunându-se populaţiilor preindo-europene, sedentare şi rafinate ale neoliticului, războinicii călăreţi ai stepelor nord-pontice au adus cu ei o serie de inovaţii, revigorând şi remode-lând chipul Europei străvechi. Amestecul acestor promotori ai instituţiilor patriarhale cu vechii europeni, adepţii unor credinţe legate de lucrul pământului, a dat naştere unei remarcabile bogăţii de prelucrări şi intersectări mitologice, care pot fi regăsite în panteonul popoarelor antice. In acest fel, dincolo de particularităţile legate de fizionomia fiecărui vechi popor, în Europa se regăseşte un orizont mental comun, constituit din tensiunea elementelor mitologice cinegetice, agrare, pastorale şi metalurgice. Sigur că, în mod necesar, conform înseşi evoluţiei umanităţii, în toate zonele lumii locuite de om se poate, la rigoare, identifica aceeaşi situaţie complexă şi, cu unele variaţii, aceleaşi elemente intrate în combinaţie. Dar numai în Europa are ea expresia specifică ce a permis locuitorilor acestei părţi de lume să se mişte cu suficientă mobilitate pentru a evolua rapid, într-un sens şi pragmatic, legat de nevoile organizării vieţii, însă şi spiritual, omul fiind aici suficient de pregătit pentru marile schimbări de mai târziu (trecerea la creştinism). E meritul acestei forma mentis plămădite din elemente de naturi diferite, dar legate între ele - ori suprapuse unele altora - suficient de flexibil pentru a nu compromite întregul.
E, astfel, de observat că asemenea revoluţii religioase - cuvântul e poate impropriu, dar îl folosim în sensul destul de lax şi maleabil în care îl utiliza Mircea Eliade în Istoria ideilor şi

credinţelor religioase - au avut loc şi-n alte părţi ale lumii. Dar, în timp ce ici a învins budismul, iar colo mahomedanismul, în Europa triumful a revenit creştinismului. Nu e, desigur, doar rodul unei întâmplări istorice, ci la mijloc sunt şi afinităţi, corespondenţe mai puţin vizibile poate, dar nu mai puţin reale. Rină la urmă, la adăpostul acestor opţiuni operate în termenii aderării la una sau alta dintre marile religii ale lumii trebuie să vedem în fiecare dintre cazuri alegerea celei mai adecvate expresii spirituale a sinelui adânc al marilor colectivităţi umane respective. Că Europa şi-a legat devenirea istorică de religia iubirii este o realitate incontestabilă, chiar dacă în numele ei s-au purtat războaie, s-au sacrificat vieţi omeneşti şi s-a putut practica până şi genocidul antisemit. Asemenea fapte pot exprima momente de criză ale spiritualităţii europene, nevoia unor ample redimensionări. Nu e însă vorba în nici un caz de falimentul destinului european al creştinismului. în orice caz, investigarea sistematică a folclorului, păstrat încă în forme mai puţin corupte în Europa Centrală şi Răsăriteană, poate da elemente suplimentare cunoaşterii acestei relaţii de înrudire îndepărtate, dar esenţiale.

6. Civilizaţia antică greacă

O dată cu Grecia antică ajungem de pe tărâmurile pâcloase ale unei Europe generice la Europa istorică. Aici, in peninsula şi arhipelagul grecesc, s-a plămădit pentru prima oară aluatul fertil al impulsurilor proprii şi al influenţelor exterioare, dându-se la iveală în premieră absolută o materie spirituală recunoscută ulterior ca un triumfal spiritului european.
Ce a dat Grecia Europei? Altfel spus, prin ce a intrat ea în conştiinţa civilizaţiei noastre, instituindu-se ca model?

întâi de toate, modelul istoric al unităţii în diversitate. Cetăţile ei state, fiecare cu organizarea sa politică, cu tradiţiile şi profilul său inconfundabil, au ştiut totuşi, la nevoie, să se comporte solidar, dând o imagine asupra comunităţii panhellenice. Asemenea momente de cumpănă, ca şi nevoia de a fi mai puternice decât le-o îngăduia propriul statut şi propria poziţie au condus la anumite tentative de a se depăşi atomizarea prin formarea mai multor ligi şi confederaţii. în acest fel, chiar dacă asemenea forme federative s-au dovedit neviabile, Grecia are meritul de a fi impus modelul gândirii unor soluţii comunitare mai vaste, mai ambiţioase şi, implicit, mai dotate cu instrumentele necesare satisfacerii nevoilor de securitate şi viaţă liniştită ale cetăţenilor.
Dacă polisul, cetatea greacă, era deci prima patrie, cu o organizare social-politică specifică, cu tradiţii locale proprii, în schimb comunitatea panhellenică era cea care îi îngloba pe toţi grecii - inclusiv pe cei de peste mări - în virtutea unor credinţe comune, a limbii comune, a unor idealuri generale comune.
Grecii au fost şi autorii primului val colonist european, începând cu întemeietorii oraşelor greceşti din Sicilia şi Pontul Eu-xin şi terminând cu episodul elenistic al lui Alexandru Mace-don. Dincolo de observaţia de primă instanţă că acest elan traducea nevoi foarte pragmatic motivate - pieţe de desfacere, un anume spor demografic, tentaţia dominaţiei politice a unor zări cât mai vaste - e de observat că Grecia a avut ce să dea în schimb. Ea a răspândit, acolo unde s-a extins, propriul sistem de valori; nu doar materiale, acestea, ci şi spirituale. Ceea ce e, poate, cel mai important.
Notorie este contribuţia Greciei antice la configurarea culturii Europei de mai târziu. S-a spus despre ea că e locul unde s-a născut filosofia. Exprimând preocuparea pentru sensul vieţii şi univers, pentru cunoaştere şi existenţă, filosofii greci au ex-

propriat gândirea arhaică, mitologică, de vaste domenii, stră-bătându-le cu ajutorul raţiunii. încă sofiştii, în frunte cu cel mai vestit - în posteritate - dintre ei, Socrate, au dat modelul dis-putaţiilor, care va fi de regăsit în întreg evul mediu. Cel mai important discipol al maestrului maieuticii, Platon, autorul unui sistem filosofic propriu, asimilat mai târziu de creştinism, va fi un reper fundamental pentru Europa creştină a evului mediu, destinul operei sale continuând până în prezent. In fine, discipolul lui Platon, Aristotel, a oferit fundamentele întregii ştiinţe a lumii premoderne, structurând prin conceptele sale şi conferind un caracter raţional şi logic întregii gândiri europene. Chiar dacă iniţial receptarea sa a avut loc prin intermediul filosofilor arabi, cultura arabă se resimte mai puţin de pe urma raţionalismului său decât cea europeană.
Frumosul artistic aşa cum îl va cultiva Renaşterea, e un reper ce se inspiră tot din antichitatea greco-latină; materialul oferit de Grecia în domeniu - de la romanele lui Heliodor şi Longos la poezia lui Pindar şi Sapho ori la tragediile lui Eschil, Sofocle, Euripide, la comediile lui Aristofan - a impresionat în sine atât de mult, încât în decursul timpului s-a dovedit pentru scriitorii europeni (dar nu numai pentru ei, dacă ne gândim la Eugene O'Neill, cu Din jale s-a întrupat Electra) un izvor de prima mână, fiecare curent şi fiecare mişcare artistică făcându-şi un punct de glorie din explorarea sa, mereu din alte unghiuri. Cât despre canoanele artistice, precum secţiunea de aur, ori stilul prozastic - apolinicul şi asianicul de care vorbeşte Gustav Rene Hocke - acestea au fost deopotrivă invenţia antichităţii greceşti.
Paideia - idealul educaţiei - a fost formulată tot de greci. Firește, ea îngloba mai mult decât şcoala, al cărei model tot de la greci vine. Gimnaziul, liceul, academia sunt cuvinte a căror istorie începe în peisajul atenian, în circumstanţe istorice foarte precise, legate de activitatea didactică a unor anumiţi filosofi.

Ce prestigiu imens a avut această misiune didactică a lor o arată însăşi impunerea - în decursul istoriei - a acestor termeni în organizarea educaţiei publice, ca şi a culturii de cea mai înaltă performanţă.
Forma mentis europeană e plămădită în prima sa înfăţişare tot în Grecia antică, prin contribuţia tuturor celor de mai sus. Din acest punct de vedere, putem spune că grecii sunt primii europeni. De exemplu: ideile grecilor despre moarte şi destin {moira sau aisa), „soarta" sau „partea" atribuită fiecărui om de zei, răgazul vieţii, timpul de până la moarte. Se considera că moartea e decisă în clipa naşterii, viaţa fiind simbolic reprezentată de firul tors de zeitatea responsabilă cu aceasta. Zeus ar putea schimba destinul, aşa cum - atrage atenţia Mircea Eliade - e gata să o facă pentru fiul său Sarpedon. Dar Hera îl pune în gardă asupra consecinţelor. Acest gest ar perturba grav legile universului, ar afecta justiţia (dike). Aşa încât Zeus revine asupra deciziei sale. La vechii greci, aşadar, până şi zeul suprem recunoaşte superioritatea justiţiei2. Această concepţie despre supremaţia justiţiei va triumfa până la urmă în Europa, constituind - după sfârşitul domniilor absolutiste şi inaugurarea erei liberalismului şi a drepturilor omului (1789) - o trăsătură esenţială a spiritului şi civilizaţiei europene. f'O

7. Civilizaţia antică latină

în timpul celor şapte regi legendari, - Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Martius, Tarquiniu cel Bătrân, Servius Tullius, Tarquinius Superbus -, mai exact în timpul tarquinilor, Roma devine stăpâna Latium-ului, înlocuind, în calitatea sa de centru al regiunii, Alba Longa. In acest stadiu de dezvoltare, vitele constituie moneda (pecus = vită,pecunia = monedă).

Acum e adoptat şi alfabetul grecesc din Italia meridională, care avea o origine calcidică.
întemeierea Romei e considerată un act politic conştient. Ea a fost interpretată în sensul unei relaxări a legăturilor tribale şi al autonomiei familiilor (ginţilor). In raport cu acestea, contează poporul (populus — banul şi arierbanul armatei; de unde funcţia de magister populi = comandantul armatei). Ulterior aba, populus va desemna totalitatea cetăţenilor (cives). Să observăm, aşadar, că, încă de la întemeiere, Roma creează două noţiuni sociale care, în pofida schimbărilor ulterioare, rămân fundamentale pentru Europa modernă: cea de popor şi cea de cetăţean.
In perioada regalităţii, regele (rex) e conducătorul suprem, cumulând şi funcţiile de mare judecător şi mare preot. Regalitatea se sprijină pe imperium (comandamentul suprem) şi pe auspicium (cunoaşterea voinţei divine). Există o serie de instituţii care-1 asistă pe rege: consilii, adunarea bătrânilor sau senatul (senes = bătrân, vechi), alcătuit din şefii familiilor (pa-tresgentium) şi cler. Se poate observa astfel că la baza riguroasei organizări instituţionale şi sociale romane stă familia patriarhală. Adunarea poporului se face în trei curii {Curia sau Coviria = comunitate umană), numindu-se deci comitia, curiatn. Cetăţenii sunt împărţiţi în trei districte (tribus): Tkies, Ramnes şi Luceres, cuprinzând fiecare câte 10 curii. Romanii au ştiut ca, pornind de la formele tribale de existenţă, să facă necesarul salt istoric pentru a se organiza într-o formulă superioară intereselor de familie ori tribale. Aceasta fără a anula forţa redutabilă a legăturilor de sânge. Să mai adăugăm că obligaţia fiecărui trib - sub raport militar - era de a furniza câte o sută de călăreţi (celeres = cei rapizi) şi câte zece centurii pedestre.
La sfârşitul regalităţii, Servius a reformat armata şi constituţia. Acum cetăţenii sunt repartizaţi pe districte administrative teritoriale (tribus), 4 pentru oraş, iar 17 (iar mai târziu 31) pen-

tru zona rurală. Acestea stau la baza impozitării şi a serviciului militar. Principiul gintei e acum suprimat. Practic, din acest moment, în istoria europeană e abolit principiul repartizării sarcinilor publice în funcţie de rudenie. Se creează comiţiile centuriate, baza armatei. Se instaurează aşa-numita timocraţie, sistemul în care importantă este proprietatea funciară, deci averea, nu naşterea. Se poate recunoaşte cu uşurinţă aici o realitate a lumii europene readusă în prim-plan de Revoluţia Franceză cu a sa Declaraţie a drepturilor omului şi cetăţeanului (1789).

Această adunare a oamenilor înarmaţi va rămâne cea mai importantă şi în perioada republicană. Convocarea armatei se va face la ordinul consulilor, toţi luptătorii adunându-se pe Câmpul lui Marte atunci când se ridică drapelul roşu al războiului pe Capitoliu. Adunarea armatei - în alcătuirea căreia intră patricieni şi plebei - decide asupra păcii sau războiului, îi alege pe înalţii magistraţi (consuli, pretori, cenzori), votează legile şi pedepsirea cetăţenilor oraşului. Sistemul de votare roman dă preferinţă proprietarilor funciari.

După înlocuirea regalităţii de către republică, stâlpii acesteia sunt senatul, magistraţii şi adunarea poporului. Deşi tensiunea e o constantă a relaţiilor dintre acestea instituţii, totuşi, a existat permanent un echilibru de forţe. In aceste raporturi putem identifica, fără îndoială, un model al statelor democratice ale contemporaneităţii europene.

Senatul avea 300 de membri - capii familiilor (jratres), foştii consuli (consulares) - şi va fi ulterior completat de plebei (conscripti). Deliberările sale sfârşesc prin a deveni legi. Membrii săi confirmă deciziile poporului (a-uctoritaspatrum). în caz de vacanţă consulară, se alege pentru 5 zile un interrege (interrex) care rezolvă chestiunile curente. Recunoaştem în strategiile şi ' puterile senatului nişte practici şi atribuţii moştenite - în dife- ' rite forme - de instituţiile parlamentare europene moderne.

Adunarea poporului e formată din comiţiile curiate, comiţiile tribute şi comiţiile centuriate. Dincolo de această formulă specifică de agregare, instituţia adunării poporului se va propaga şi ea, în timp. Magistraturile îşi limitează exerciţiul la un an. O trăsătură specifică este alegerea unor perechi de magistraţi pentru fiecare magistratură, astfel încât cei doi aleşi să îşi limiteze atribuţiile şi să se evite abuzurile. Ideea acestor funcţii publice prin care să se exercite - într-o perioadă limitată de timp - diferitele puteri din stat a dăinuit.

Ar mai fi de adăugat că dictatorii, consulii şi pretorii au avut o putere absolută (magistratus cum imperio). Ceilalţi magistraţi, dimpotrivă, au avut puteri limitate (mcigistmtus cumpotestate). Dar toţi erau supuşi legii şi, în plus, dreptului de intercesiune (opunerea unui magistrat la un act al colegului său); ceea ce nu reprezintă mai puţin un aport al antichităţii latine la organizarea statului de tip european, cel atât de diferit în esenţa lui de statul despotic oriental tocmai prin favorizarea dezvoltării libertăţilor cetăţeneşti în cadrul asigurat de el.

Organizarea administrativă, juridică şi militară nu a reprezentat totuşi, singură, moştenirea Romei. Cel puţin la fel de importantă a fost politica sa activă, expansionistă. Aceasta a constituit un adevărat model, mai întâi ca atitudine ofensivă în faţa unor realităţi străine, iar apoi prin acţiunea civilizatoare pe care a presupus-o. Astfel, rădăcinile activismului şi expansionismului european de mai târziu trebuie căutate încă în antichitatea latină. Succesul istoric de durată al acestei acţiuni romane de secole - strict necesară sub raport în primul rând economic, prin nevoia tot mai mare de resurse - a asigurat un prestigiu imens experienţei acesteia, transformând-o într-un model. De altfel, înseşi expediţiile romanilor urmăreau să se încadreze într-o paradigmă prestigioasă, mitologică: expediţia grecilor la Troia şi descendenţa romanilor din Enea troianul. Cântate de

Ovidiu Pecican

Vergilius în Eneida, peripeţiile supravieţuitorului războiului troian în drumul său spre noua patrie italică, precum şi după sosirea sa aici, constituiau o naraţiune exemplară ce urmărea să-i conducă pe romani la fapte de o anvergură şi îndrăzneală similară. Aşa se face că romanii au izbutit să îşi impună puterea, treptat, asupra celorlalte populaţii din Peninsula Italică (her-nicii, aequii, volscii, samniţii, sabinii, etruscii ş.a.), iar ulterior asupra întregului bazin al Mării Mediterane. Etapele acestui spectaculos avans istoric au fost: dominaţia Italiei meridionale (după 272 î.e.n.), războaiele punice, la sfârşitul cărora Roma domină întreaga Italie şi multe state - Numidia, Bithynia -devin clientelare în raport cu ea (202 î.e.n,). După cucerirea Peninsulei Balcanice, imperiul - care includea deja în vremea lui Augustus şi întreg Occidentul - va ajunge la cea mai mare extindere estică a sa în vremea lui Traian (98-117 e.n.). Şi chiar dacă ulterior, în secolul TV, partea sa vestică va cădea sub atacurile barbarilor, practic imperiul va supravieţui în est încă un mileniu, consolidând mitul roman şi aducându-i şi mai multă strălucire. Tot Roma a lansat şi ideea clienţilor şi federaţilor, alianţe ce premerg într-un fel sau altul conceperii relaţiilor dintre state în termeni juridici. Nu e vorba de alianţe bazate pe o concepţie etică, ci sunt concepute pragmatic.

De altfel, ideea de imperiu, aşa cum s-a transmis ea vremurilor următoare, a fost un legat roman. Puterea de fascinaţie a ideii imperiale romane poate fi constatată pe tot parcursul istoriei Europei, începând cu statul carolingian, al cărui suveran se încorona la Roma, într-un gest ce se voia deplin simbolic pentru legitimitatea pe care o clama, şi continuând cu Imperiul Roman de Neam Germanic, ori cu cel Napoleonian („micul corsican"

fiind interesat şi el, în pofida extracţiei sale revoluţionare, de o legitimare prin încoronare papală).

Dai" Roma a contribuit enorm ia conturarea Europei viitoare şi în planul spiritului. Ea a germinat şi generat creştinismul (prin punerea în contact a lumii iudaice cu cea grecească), aşa cum s-a impus el ulterior Europei, ca sinteză a filosofiei logosului cu spiritul iudaic al Bibliei. In acest sens, Lev Şestov remarcă în mod întemeiat că expresia prin excelenţă a filosofiei logosului a fost, cu două mii de ani în urmă, stoicismul. Stoicii au proclamat necesitatea supunerii la raţiune, mai precis au profesat o prioritate a raţionalului în viaţa umană, Era o adevărată revoluţie în gândire, şi ea a conferit o trăsătură esenţială specificului european: dimensiunea raţională. Cel care a conciliat Biblia cu imperativul stoic a fost un gânditor din Alexandria, pe nume Filon. In viziunea lui Lev Şestov, abia această operaţiune a făcut posibilă acceptarea cuvântului biblic în Europa, în aşa măsură era impregnată aceasta de spiritul raţional instituit de filosofia greacă în general şi de stoicismul latin în special.
în fine, moştenirea culturală romană a fost suficient de importantă, la rându-i, pentru ca profilul Europei actuale să fie imposibil de conceput în absenţa influenţei sale modelatoare, întâi şi-ntâi pentru că în creuzetul roman au fost preluate şi duse mai departe valorile estetice şi culturale ale Greciei antice. Din acest punct de vedere, Roma n-a făcut decât să se afirme solidară cu Elada, făurind o unitate de viziune estetică remarcabilă prin orizontul ei antropomorf, prin ideea de frumos pe care a acreditat-o şi prin capacitatea - verificată vreme de secole
- de a sluji drept reper întregii Europe.
Prin creştinismul occidental, pe de o parte, prin valorizarea specifică a acestuia în Bizanţ, pe de alta, comorile artei romane
- de la arhitectură până la literatură, teatru şi poezie - au modelat gândirea şi simţirea Europei, provocându-le continuu la noi şi noi meditaţii, în evul mediu, în renaşterile succesive (ca-

rolingiană, ottoniană şi cea din Cinquecento), în iluminism ş j romantism, în avangardă chiar (suprarealism). Practic, în esenţă, astăzi continuăm să trăim într-o perpetuă reinterpretare ^ datului estetic şi cultural greco-roman. Şi chiar dacă între timp s-au adăugat şi alte experienţe estetice ori culturale, - asiatice:, septentrionale, africane -, Europa culturală şi artistică îşi păs -trează profilul inconfundabil conferit de experienţa greco-la.-tină. Pe bună dreptate observa loan Petru Culianu că „CivL-lizaţia noastră s-a născut din întâlnirea mai multor culturi, al« căror interpretări privind existenţa umană erau atât de diferite, încât a fost nevoie de o enormă răsturnare istorică, însoţită d< o credinţă fanatică, ca sa se realizeze o sinteză durabilă. In această sinteză, materiale de origine diversă au suferit o recon-vertire şi o reinterpretare ce poartă urmele culturii dominante a timpului: cultura unui popor învins, grecii, reînsufleţită de un popor cuceritor, romanii"3.
Note
1 Molcea Eliade, Istoria credinţelor şi ideilor religioase, voi. I, Bucureşti, Ed, Ştiinţifică, 1991, p. 53.
2 Ibidem, p. 258-259.
3 Ioan Petru Culianu, Erosşi magie în Renaştere. 1484, Bucureşti, Ed. Nemira, 1994, p. 23.
-Vi!'
'. J! i).

III. Interludiu
8. Migratorii 9. Bizanţul
■. J ■ >
.Si
8. Migratorii , v
Mm migratori, Europa de azi ar fi de neimaginat. Ei au contribuit fundamental la-plămădirea noilor popoare, a celor pe care azi le numim „europene"; făm ei, nu s-ar fi creat noua sinteza, noile graniţe etno-lingvistice, noile state, noile sinteze spirituale.
Migratorii au provenit fie din Europa (germanii, vikingii, slavii), fie din afara ei (turcicii).
Germanii. Goţii erau stabiliţi la începutul erei noastre la gura Vistulei. în secolul II ei au migrat spre sud-est şi s-au împărţit în două mari ramuri: vizigoţii - sau goţii apuseni -şi ostrogoţii (cei din răsărit).
Primele lor invazii au loc în secolele IV-VI. în secolul V are loc începutul fenomenului de stabilire a germanilor pe teritoriul roman. E vorba de germanii răsariteni, protagoniştii marilor migraţii începute în 375, sub presiunea hunilor, şi continuate într-un nou val în 568, când longobarzii se stabilesc în

Italia. Consecinţa este că Imperiul Roman de Apus va dispărea, fiind înlocuit de regate germane.
Vizigoţii s-au aşezat în imperiu cu acordul împăratului Va-lens (376). In bătălia de la Adrianopol (378) goţii îi zdrobesc pe romani. Drept urmare, Theodosiu îi aşază în Moesia şi Thracia (382). Dar în timpul lui Alaric, care

se va autointitula rege, vizigoţii pornesc în căutare de noi teritorii. După o expediţie de jaf prin Balcani şi Peloponez, el va deveni magistev militum în Iliria. In 401-403, el face o expediţie în Italia, de unde, în cele din urmă, se vor retrage doar fiind plătiţi cu o sumă i-mensă.
Vandalii şi-au abandonat şi ei patria sub presiunea goţilor, stabilindu-se în Slovacia şi în Transilvania. In 406 ajung, împreună cu cvazii, suebii şi alanii, la frontiera Rhinului, apărată de romanul Stilicon, traversează Gallia şi se opresc în Spania (409), unde se aşază ca federaţi. In 429, conduşi de Genseric, vor părăsi Europa, întemeindu-şi un regat în Africa.
Burgunzii se afirmă în regiunea Rhinului şi a Mainului, fondând un regat cu capitala la Worms. Acesta va fi însă spulberat de trupele auxiliare ale hunilor, chemate de generalul roman Aetius (în 436). Ulterior, burgunzii se vor stabili pe râurile Rhone şi Saone, pentru a apăra defileurile Alpilor. Astfel se pun bazele regatului medieval al Burgundiei.
Ostrogoţii, care după despărţirea de vizigoţi îşi alcătuiseră un regat la Marea Neagră, şi l-au văzut spulberat de huni. După moartea lui Attila, ei s-au instalat în Pannonia. Gotul Theo-doric va organiza o expediţie de jaf în Balcani. Numit patriciu al Italiei în 488, el va intra în Italia, îl va învinge pe Odoacru după un asediu de trei ani al Ravennei şi va întemeia Regatul Ostrogot.
Germanii din nord n-au abandonat Scandinavia şi Iutlanda. Cât despre populaţiile germanice dintre Rhin şi Elba, ele au

rezultat de pe urma amestecului diverselor triburi (alamani, saxoni şi franci, iar ulterior thuringieni şi bavarezi).
Normanzii sau, cum sunt ei cunoscuţi, „oamenii nordului", sunt numiţi în Occident vikingi, iar în Rusia li se spune varegi. Ei sunt danezii, norvegienii şi suedezii, a căror expansiune se datorează suprapopulării, plăcerii războiului, setei de renume, gustului de aventură, ca şi nemulţumirii resimţite faţă de situaţiile politice din regatele de unde provin. In ce le priveşte pe acestea din urmă, e vorba despre nemulţumirea înlocuirii autorităţii micilor regi locali cu cea a unor suverani superiori -„naţionali". Aceasta îi va împinge pe luptătorii dornici de libertate să emigreze. Vikingii au beneficiat şi de o noutate tehnică: corabia cu chilă, al cărei fund consolidat şi ale cărei pânze depăşesc în performanţă vechea corabie cu rame.
Către anul 500 danezii populează insulele daneze şi Scania, ajungând mai târziu în Iutlanda. Un secol mai târziu, regii din Uppsala domină deja Suedia şi - din 650 încolo - întreaga Baltică (înţelegând prin aceasta Finlanda, Curlanda şi Prusia O-rientală), astfel încât, în secolul VIII, întregul comerţ baltic se află deja în mâinile suedezilor. Intre 790 şi 840 invadează deja coastele, mai ales pe cele ale teritoriilor locuite de populaţiile celtice. Carol cel Mare va institui, din acest motiv, o gardă de coastă în Frisia. La început, vikingii pornesc în expediţii primăvara, revenind acasă iarna. O dată cu moartea lui Ludovic cel Pios, aceste expediţii devin campanii la care participă mari concentrări de războinici şi care îşi aşază taberele pe timp de iarnă la gurile râurilor, nemaiîntorcându-se acasă.
Grupul vikingilor danezi (marea armată) întreprinde expediţii de jefuire în Asturii şi Portugalia (844), în Insulele Ba-leare, Provence şi Toscana (859-862), iar la întoarcere cucereşte în Anglia Northhumberland şi Eastengland. Teritoriile unde funcţionează stăpânirea daneză primesc acum numele de Da-

nelow. Singurul rege care reuşeşte să se menţitnă este Alfred cel Mare din Wessex, şi aceasta numai fiindcă şi-a <*eit o flotă. Sub domnia lui Knut cel Mare (1016-1035), Anglia este unită cu Danemarca.
Grupul vikingilor norvegieni ocupă în secOIul VIII insulele Shedand şi Orkney, apoi Feroe, Hebridele şi Irlanda. In 872 întreaga Norvegie e unificată de Harald l&r Fr^-irnos (860-933). Datorită acestei împrejurări, mulţi norvegieni îşi părăsesc casele şi-, începând cu 874, se stabilesc în Islanda (pecare o descoperiseră în 860). în 982 ei descoperă Groenlanda, iar către anul 1000 - „Vinland" (de fapt, America). Descoperirea va cădea în uitare, căci spre 1400 legăturile cu Groenlanda se întrerup.
Grupul vikingilor suedezi e „specializat" în expediţii în Europa Orientală. Chemaţi să intervină de către triburile finice şi slave, varegii se instalează în regiunea Novgorod sub conducerea lui Rurik. Către anul 1000, ei se creştinează şi se seden-tarizează.
Vikingii au creat state mai mult sau mai puţin rezistente. Astfel, în vremea lui Carol cel Simplu, regele Franţei (898-923), vikingul Rollon primeşte ca feudă Normandia. în Italia de Sud, normanzii vor recunoaşte suzeranitatea papei (1059), Robert Guiscard devenind duce de Calabria şi Apulia şi stabi-lindu-şi capitala la Palermo. în Rusia, între 800 şi 850, varegii suedezi au întemeiat, în regiunea lacului Ladoga, colonii războinice şi comerciale (viitorul stat Novgorod)- In Anglia, către 1013, danezii cuceresc întreaga ţară. Knut cel Mare va întemeia o nouă. dinastie engleză, înlocuită abia în 1042.
în comerţ, vikingii au marele merit de a ft înlocuit circuitul mai restrâns asigurat în secolele VTH-IX de evrei şifrizoni prin-tr-unul mai extins. El merge pe coaste şi de-a lungul râurilor europene. Căile comerciale ruse le domină în întregime, ajungând de la Nipru până în Bizanţ şi de la Volga până în lumea

arabă. Succesul lor e atât de mare în acest domeniu, încât către anul 900 comerţul mondial ajunge până în Suedia şi Schles-wig- Vor face tranzacţii importante cu arabii, vânzându-le blănuri şi sclavi - bălţi, slavi, fini - şi bijuterii din metale preţioase. Către 1050 acest comerţ ia însă sfârşit, căci minele Califatului Oriental seacă. Din acest moment, comerţul din Baltica îl vor asigura slavii.
Slavii sunt una dintre ramurile principale ale familiei popoarelor indo-europene, originară din zona mlaştinilor Pripetului. Ulterior, slavii sunt localizabili pe teritoriile actualelor Polonia, Rusia Albă şi Ucraina. In primele secole, slavii trăiesc în simbioză cu goţii, hunii, alanii şi cu populaţiile turcice. In cursul secolului VI, Procopiu din Cezareea şi Iordanes îi numesc „skla-venoiu şi îi situează la Dunărea de Jos şi, mai apoi, în Alpii Orientali. Separarea slavilor occidentali de cei sudici a avut loc pe urma colonizării germane a văii Dunării şi a Alpilor Răsă-riteni (după distrugerea Regatului Avar şi prin invazia maghiară din jurul anului 900).
Sub raport social, o particularitate a lor este traiul în clanuri şi uniuni de clanuri. Din mai multe asemenea uniuni se naşte tribul, a cărui unitate militară e suta (centuria), apoi mia. Slavii au cultul acesteia (drujina). Şefii de clanuri formează treptat o pătură superioară, aristocratică. Slavii domină o imensitate spaţială, ceea ce face din ei nişte agricultori, crescători de vite, vânători, pescari, apicultori. Deşi iniţial comerţul era în mâna evreilor, germanilor şi grecilor, ulterior ajung şi slavii comercianţi. Centrele lor comerciale stau la originea oraşelor din zona pe care o locuiesc. Creştinarea lor a avut loc o dată cu avansul roman şi bizantin în Europa Centrală şi Răsăriteană, între 865 şi 1000 sunt convertiţi bulgarii, ruşii, polonii, slavii de pe Elba. Toate statele slave au dorit să aibă biserici independente, autocefale, patriarhii proprii.

Primele trei categorii de migratori sunt, practic, tot europene; ca urmare, osmoza dintre lumea romană şi aceştia s-a făcut oarecum organic, cu destulă uşurinţă, iar migratorii în cauză au putut fi câştigaţi la modelul religios şi de civilizaţie derivat din cel roman (gândirea realităţii în termeni juridici, creştinism etc).
Turcicii sunt populaţii de călăreţi din Eurasia septentrională. Ei locuiesc stepele ierboase de la Marea Galbenă până în Polonia, căci economia pe care o practică este dominată de proprietatea colectivă asupra turmelor. Nu sângele şi nici pământul nu sunt factorii care transformă aceste familii patriarhale în comunităţi, triburi şi hoarde, ci interesele comune. Turcicii sunt populaţii dominatoare, buni organizatori, capabili să pună la punct planuri de perspectivă şi să formeze state pe baze federative. Orice duşman învins devine prieten îndată ce el se identifică cu interesele hoardei, fără nici o prejudecată rasială. In fruntea războinicilor liberi şi egali care alcătuiesc hoarda se află prinţul, khagan-ul nomad.
Dintre popoarele nomade, cele care interesează aici, în contextul discuţiei despre făurirea Europei moderne, sunt bulgarii şi maghiarii. Ceilalţi - de la huni la pecenegi, cumani şi tătari - nu se regăsesc ca având o evoluţie istorică semnificativă pentru profilul Europei actuale.
Bulgarii s-au retras, după spulberarea hunilor la Câmpiile Catalaunice (451), în stepele Rusiei meridionale. împreună cu uigurii, au format aici un imperiu bulgar ajuns la apogeul puterii sale în timpul domniei lui Eufrat (mort în 679). O dată distrus acest stat de către khazari, o parte a bulgarilor au întemeiat un stat pe Dunăre, alţii - statul bulgar de pe Volga (spulberat de tătari în secolul XIII). Bulgarii de la Dunăre se vor slaviza, întemeind la sudul fluviului un prim tarat ce atinge apogeul puterii sale în vremea ţarului Simion. In 1014, basikul

bizantin Vasile H „Bulgaroctonul" (= omorâtorul de bulgari) zdrobeşte taratul, luând 14.000 de prizonieri, orbindu-i, şi transformând Bulgaria într-o provincie bizantină.
Maghiarii au sosit în Apus în secolul EX. Spre deosebire de ceea ce făcuseră hunii şi avarii, ei nu au ocupat stepele meridionale, ci bucla Carpaţilor. Sub autoritatea lui Arpad (896-907), şapte triburi maghiare au ocupat câmpia joasă a Tisei şi a Dunării Mijlocii. Intre 899 şi 955, ei au întreprins o serie de campanii în Occident. După lupta de la Lechfeld (955), Gey-sa (972-997) a preluat puterea, i-a creştinat pe maghiari şi i-a sedentarizat. Ştefan cel Sfânt (997-1038) a întemeiat regalitatea creştină la maghiari. Ungaria devenea astfel un regat creştin, graţie cavalerilor germani pe care regele îi aducea la curtea sa şi graţie daniilor făcute în ţară benedictinilor. Bulgarii s-au slavizat, maghiarii şi-au păstrat limba, dar şi unii, şi alţii au adoptat creştinismul, renunţând la religia lor păgână şi la moravurile migratoare.
Toate aceste popoare au contribuit la forjarea spiritului european şi prin contribuţii culturale remarcabile. Germanii vor da prima traducere a Bibliei (Wulfila), iar slavii pe sfinţii „civili-zatori" Chirii si Metodiu. Aceiaşi slavi vor purta pe mai departe moştenirea bizantină, în timp ce maghiarii constituiau un stat apostolic, punându-şi spada înfobsul răspândirii credinţei romane şi deci a spiritualităţii occidentale.
9. Bizanţul
Imperiul Roman de Răsărit face sinteza între spiritul occidental şi cel oriental. Bizanţul e o convieţuire între moştenirea greacă şi cea romană, pe de o parte, şi între spiritul european

şi cel asiatic (Asia Mică) şi nord-african, pe de alta. Fundamentul său îl constituie dreptul şi administraţia romani, limba şi civilizaţia greacă, religia şi moravurile creştine.

Vreme îndelungată, în Imperiul de Răsărit — sau Bizantin - s-a aflat centrul spiritual al creştinismului. De aici sa purtat lupta bisericii contra ereziilor. In 431, Conciliul Ecumenic din Efes a condamnat nestorianismul, în 453 Conciliul dinChalce-don a condamnat erezia monofizită. In timpul dinastiei isau-riene (717-802) a avut loc bătălia imaginilor, născută sub influenţa sectelor orientale iconoclaste, a evreilor şi arabilor. Tot biserica bizantină întreprinde, în perioada domniei împăratului Mihail III (842-867), şi creştinarea popoarelor slave: Chirii şi Metodiu merg în Moravia, hanul Boris al Bulgariei c botezat (865) şi se recunoaşte supremaţia patriarhiei bizantine (870).
Practic, Imperiul Bizantin se naşte abia o dată cu domnia lui Heraclius (610-641), care înlocuieşte tidul de impemtor cu cel de basileus şi face din greacă limba oficială a imperiului. El reorganizează administrativ imperiul şi reformează armata, prin organizarea stratioţilor (miliţii ţărăneşti). Statul bizantin controlează economia prin corporaţii. Procesul de feudalizare se afirmă prin apariţia unei aristocraţii în theme (diviziunile administrative bizantine) şi prin creşterea domeniilor mănăstireşti, care fac din ţăranii liberi şi din stratioţi vasalii marilor proprietari funciari pe care puterea centrală nu-i mai poate supune.
Puterea bizantină atinge apogeul în timpul împăraţilor ma-cedonieni (867-1056). Aportul său la conturarea profilului Europei se traduce şi prin respingerea atacurilor orientale (persane, arabe şi turceşti) vreme de mai multe secole, dând astfel posibilitatea popoarelor occidentale să se dezvolte nestingherite.

Iustinian a codificat tradiţia legislativă de până la el {Corpus juris civilis), care cuprinde: Institutele, Digestele (sau Pandec-tele) şi Codex justinianus (Constituţia din 534) - baza legislaţiei de până la Codul napoleonian. în timpul dinastiei macedonene, Vasile I (867-886) şi Leon VI (886-912) aduc la zi dreptul roman.
în 867, patriarhul Fotius inaugurează schisma cu Roma.
Foarte important a fost şi aportul cultural bizantin, transmiterea mai departe a moştenirii antice şi propriile contribuţii (stilul arhitectonic şi pictural, poezia, proza, istoria). O dată cu căderea Bizanţului sub loviturile atacurilor turceşti (1453), translaţia culturală se face spre Italia - moştenirea clasică - şi spre Moscova, moştenirea spirituală ortodoxă.
Pierzând accesul la Marea Neagră, Europa se vede interzisă în accesul ei spre răsărit. De asemenea, pierderea Azovului i-a închis drumul spre Indii. De aici şi până la soluţia acestei crize - descoperirea Americii - nu mai era decât un pas.
într-o vreme când Occidentul devenise o pădure barbară, luminată, din răstimp în răstimp, de câte o luminiţă spirituală izvorâtă din mediile monastice, când acolo se pregăteau pentru o istorie ce urma să fie glorioasă - dar nu era încă decât o promisiune imposibilă -popoare noi, cu reflexe iuţi şi fizionomie barbară, Bizanţul a însemnat civilizaţia rafinată şi înfloritoare a Romei. Prin continuitatea sa neîntreruptă, prin dominaţia masivă a continentului în anumite intervale de timp, Constantinopolul a fost o vreme imaginea însăşi a puterii în Europa. în torţa sa a continuat să ardă focul culturii antichităţii, într-o sinteză nouă şi dobândind o coloratură creştină.
- ifr. '"
" >, r' •*" >"
IV. Primul cerc
10. Iubirea r j fundament al unităţii europene
11. Ideea de libertate în Luropa
12. huropa - civilizaţie a jocului
I I
10. Iubirea
ca fundament al unităţii europene
în eseul său Caracteristicile iubirii, Jose Ortega y Gasset spune că iubirea „e un act centrifug al sufletului care se deplasează către obiect într-un flux constant şi-l învăluie într-o susţinere caldă, unindu-ne cu el şi afirmându-i, cu promptitudine şi e-ficacitate, fiinţa"l.
Desigur, iubirea fusese teoretizată în Europa încă în antichitatea păgână greco-romană2. Dar cel care a impus o nouă concepţie asupra iubirii a fost creştinismul. Deşi sinteză a vechii religii ebraice şi a filosofiei eleniste, creştinismul a izbutit să devină o sinteză profund europeană. Practic, creştinismul este, probabil, fundamentul spiritual al unităţii europene.
De aceea, istoria Europei poate apărea ca istoria creştinismului, iar aceasta poate fi interpretată ca o istorie a iubirii, într-o primă perioadă, cea de până la Marea Schismă (1054), a fost într-o continuă, deşi imprevizibilă, expansiune. Ea a condus la cucerirea treptată a păgânătăţii nordice, germane şi scan-

dinave, dar, pe de altă parte, s-a soldat totuşi cu pierderea Africii, în acest fel, arealul creştinătăţii urma să se suprapună, în cele din urmă, cu Europa, printr-o deplasare spre nord şi un abandon parţial - şi involuntar - al bazinului mediteranean, leagănul lumii antice şi al clasicităţii greco-romane.
După schismă şi până la 1453, când turcii cuceresc Con-stantinopolul, definitivându-şi aşezarea în Europa, se conturează cele două modalităţi majore ale creştinismului: cea apuseană şi cea răsăriteană. In acest răgaz de

timp, când însăşi lumea creştină este ameninţată de vehemenţa războinică a mahomedanismului, se dezvăluie amplu fragilitatea şi limitele interne împotriva cărora creştinismul are de luptat. Nu e vorba doar de lupta, de confruntarea pentru supremaţie spirituală a celor două învestituri religioase supreme, cea romană şi cea bizantină. Dar se conturează chiar şi în sânul bisericii apusene o schismă care va opune papilor de la Roma pe papii de la Avignon (1309-1418). E un timp de criză, care obligă la rede-fmiri şi nuanţări şi care indică limpede pluralitatea opţiunilor din interiorul aceleiaşi biserici. Faptul că nu e vorba - neapărat, sau numai - de opţiuni doctrinare, ci şi de un joc politic, nu schimbă nimic din valabilitatea acestei constatări. începând de acum, creştinismul e silit să înveţe să coexiste cu sine însuşi. Faptul va avea o importanţă considerabilă în timp, deoarece pe termen lung va conduce la o redefinire a iubirii şi ca toleranţă în raport cu alteritatea.
După 1453, într-o perioadă care se va întinde până la Revoluţia Franceză (1789-1815), creştinismul oriental învaţă să supravieţuiască şi chiar să se consolideze în condiţiile suprapunerii unei dominaţii politice păgâne - cea otomană - care în Balcani va dura până în secolul XTX în Occident, în sec. XVI, biserica va fi zguduită profund de provocările înnoitoare ale Reformei, al căror impact se va propaga până în Răsărit. Papa-

litatea va reacţiona, remodelându-şi discursul şi redimensio-nându-1 în conformitate cu necesităţile acestui dialog. în pofida seismului, religiozitatea creştină va câştiga prin interiorizarea superioară de către credincioşi, printr-o efervescenţă culturală remarcabilă şi, nu în ultimul rând, prin asumarea acestei noi convieţuiri.
Perioada următoare, de la Revoluţia Franceză până la holocaustul nazist, a fost una la fel de dramatică. In timp ce acasă, o dată cu iluminismul, se năştea o ideologie laică, întemeiată pe cultul Raţiunii, a cărei purtătoare era elita intelectuală şi care părea să ameninţe creştinismul în însuşi temeiul său, în afara Europei, aceeaşi elită burgheză intrepidă se angaja în cucerirea şi dominarea altor părţi ale lumii (Africa, Asia), afirmând ca ideologie însuşi creştinismul. Nu e astfel de mirare că ultimele două războaie civile europene s-au extins dincolo de limitele continentului, cuprinzând în vâlvătăile lor practic întreaga lume, şi nici că, acasă, s-a putut ajunge la cele mai teribile acte de intoleranţă împotriva semenilor de rase diferite. Acest timp a dezvoltat poate cea mai adâncă contradicţie în interiorul bisericii creştine, dezvăluind ceea ce Joseph Mitsuo Kitagawa era tentat să considere o manipulare a religiei lui Christos în folosul alteia, subterane: cea europeană.
Perioada postbelică e caracterizată prin tendinţa spre toleranţă religioasă şi ecumenism, inaugurată programatic de Con-ciliul Vatican II şi continuată cu dăruire prin activitatea papei Ioan Paul al H-lea. Se constată însă şi un nou val de confruntări cu Islamul, ale cărui puncte fierbinţi par să fie Algeria, fosta Iugoslavie şi Cecenia.
Privită astfel, istoria Europei ne apare ca povestea unei iubiri disputate si mereu în curs de redefinire; uneori atingând până si cele mai dramatice abisuri, dar revenind mereu, cu o incontestabilă forţă. nfc£ >; ,:n ;:;:.r.q
««Amm? £-y ^ j^nru Kn;..> w tr> ;a."
Europa - o Idee în .Mers .$%
j1. Ideea de libertate în Europa
Studiind, într-unui din cursurile sale universitare, Evoluţia- ideii de libertate3, Nicolae lorga trece în revistă toate epocile istorice, sfârşind cu secolul XIX. Practic, cu excepţia primului capitol - dedicat Orientului - istoricul vorbeşte integral despre evoluţia conceptului de libertate în Europa. E firesc ca istoricul să fi procedat astfel, câtă vreme unul dintre principalele titluri de glorie europeană este acela de a fi construit o civilizaţie a Libertăţii. Aceasta e una dintre acele mărci inconfundabile după care Europa devine recognoscibilă în raport cu alte spaţii. Dar Libertatea s-a construit din libertăţi multiple, iar acestea au fost cucerite treptat, cu eforturi, într-o lungă perioadă de timp. Fernand Braudel vorbeşte4 despre libertăţile care se conturează în Europa între secolele XI şi XVIIL Ele „nu încetează să se ameninţe unele pe altele. Una dintre ele o limitează, o suprimă pe alta, şi va ceda la rândul ei în faţa unui nou ad-
versar"5.
Prima care s-a conturat, - devreme, în evul mediu -, dar ultima săvârşită, a fost eliberarea ţăranilor. Era cumva în firea lucrurilor să se întâmple astfel cu o clasă socială a cărei existenţa a început - practic - o dată cu revoluţia agrară petrecută în neolitic şi care, într-o formă sau alta, a traversat de atunci toate orânduirile şi toate epocile. Deşi, la rândul lor, oraşele au apărut devreme în istorie, libertăţile urbane s-au structurat ulterior. Ele au depins direct de renaşterea burgurilor europene în secolele XI-XHI, dar trăsăturile lor moderne se vor afirma abia începând cu secolul XV Practic, prin această schimbare, cadrul statelor feudale va fi spart, depăşit, iar în independenţa urbană se poate descifra un traseu incluzând libertatea administrativă, financiară, în materie

de justiţie şi proprietate funciară, care se va regăsi în modul de existenţă al statelor moderne. Libertatea orăşenească se traduce nu numai în prestigiul la care au ajuns unele republici italiene (Veneţia, Genova, Florenţa), ci şi în politica lor externă de anvergură, tradusă în expediţii comerciale, - şi simultan, de descoperire - , ca.şi în războaiele (victorioase ori nu) la care au participat, în confruntări care antrenau imperii ori regate mult mai întinse.
Libertăţile urbane au fost însă ameninţate de statele teritoriale (de fapt, moderne, „naţionale") a căror creştere a

fost mai lentă. Oraşele vor fi de acum înainte puse sub supravegherea statului, fiind silite să renunţe la unele privilegii, dar primind în schimb altele. Din această bătălie tăcută, statul va ieşi fortificat. Dar nu e vorba în primul rând de statele cu cele mai multe oraşe dezvoltate ci, dimpotrivă, tocmai de cele unde revoluţia urbană întârziase (Spania, Franţa, Anglia).
De acum încolo, statul se va afirma ca entitate liberă, suverană, aflată deasupra legilor civile, supusă doar legilor naturale şi divine, justificându-şi măsurile prin aşa-numita „raţiune de stat". Datorită acestei evoluţii, Europa va intra tot mai mult într-o etapă teritorială, naţională a dezvoltării sale.
Noul context administrativ, ca şi cel social-politic adus de revoluţiile burgheze va instala în contextul „libertăţilor" privilegiate de mai sus libertatea individuală. Noţiunea de libertate elaborată - abstract - între Renaştere şi 1789 e formulată riguros în Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului, devenind doctrină o dată cu liberalismul. De acum, idealul va fi formulat explicit şi neechivoc. Şi chiar dacă secolul XVIII a excelat prin limitarea libertăţilor săracilor, ţăranilor şi altor categorii defavorizate, el a dat reperul libertar pentru epoca pe care o deschidea. Liberalismul va fi doctrina - economică, politică şi filosofică totodată - care va codifica un climat în mijlocul căruia, rând

pe rând, vor apărea libertăţile de opinie, libertatea presei, cea parlamentară, libertatea individuală şi dreptul unor tot mai largi categorii sociale la vot. Criza liberalismului şi punerea sa în chestiune de către opţiunile autoritariste şi colectivist-corpo-ratiste (fascismul, comunismul) - semnalând limitele acestei doctrine - au marcat o eclipsă de moment, indicând inechivoc necesitatea regândirii sale. Dar anii '80 şi '90 au propulsat în avanscena social-politică drepturile omului şi ale cetăţeanului, în acest domeniu, Occidentul şi-a pus întreaga experienţă şi pricepere în slujba cetăţenilor Răsăritului sovietizat, unde demnitatea umană era adeseori greu încercată.
■ Avem, aşadar, în faţa ochilor, o deplasare de la colectiv la individual, pregătită de procese istorice îndelungi, dar efectivă abia de două secole încoace. Este vorba de o evoluţie? Iară în- -. doială, în măsura în care această mişcare n-a însemnat anularea libertăţilor colective, - cel puţin a unora dintre ele -, ci, dimpotrivă, nuanţarea acestora până la nivelul indivizilor.
12. Europa- civilizaţie a jocului
O istorie a jocului ca fapt de civilizaţie nu poate şi nu trebuie să înceapă cu Europa. Leagănul primelor civilizaţii înfloritoare a fost, lucru ştiut, pe văile Indusului, - la Harappa şi Mohenjo Daro -, între cele două râuri pe unde, se spune, se întindea Mo tempore Paradisul, iar mai apoi au răsărit oraşele-state mesopo-tamiene, ori în Egipt, pe valea fertilă a Nilului. Legat de sacru şi de viaţa rituală pe care acesta o prilejuia, regăsibil în ritualurile vieţii aulice şi în cele ale vieţii politice, răzbătând şi în interstiţiile vieţii cotidiene, jocul s-â constituit, puţin câte puţin, ca o componentă esenţială a existenţei umane. .-^..«^

îi mai lipsea însă ceva pentru a deveni cu adevărat el însuşi, iar acest element specific urma să se înfiripe abia o dată cu plămădirea civilizaţiei peninsulare şi insulare a Greciei antice. E vorba de experienţa libertăţii, singura care putea scoate jocul, pe de o parte, de sub tirania imperativului religios, pe de alta, din condiţia marginală la care era condamnat în Orient în varianta sa desacralizată, modestă, cotidiană. Pornind de la o situare similară a jocului în context religios şi ceremonial, - ceea ce recunoaştem nu doar în situarea olimpiadelor sub semnul unui patron zeiesc, ci şi în ghicitorile oraculare şi în enigmaticele iniţieri -, sub imperativul unui destin istoric a cărui paradigmă a fost conjuncţia dintre „iubirea de înţelepciune", acti-vismul ahileic şi răzvrătirea prometeică, grecii au conferit jocului dimensiunea gratuită care-i lipsea. Ei l-au umanizat astfel, trans-formându-1 în partenerul zglobiu, graţios, chiar frivol al vieţii umane; nu mai puţin indispensabil însă într-o ambianţă în care, cel mai adesea, viaţa fiinţei omeneşti se dovedea - ori, cel puţin, se vedea pe sine ca pe - o coajă de nucă purtată încoace şi încolo, după capriciile zeilor, pe mările lumii6. Dincolo de aceasta, grecii au conferit însă jocului caracterul fundamental pe care el îl va impune de-a lungul întregii istorii europene; cel ce face din sine un fenomen şi o valoare caracteristice civilizaţiei continentului nostru.
După toate acestea, putem susţine că jocul nu e o categorie aplicabilă exclusiv la Europa. Dar, în măsura în care europenii au conceput jocul ca o expresie a libertăţii şi activismului uman, văzându-şi adeseori însăşi existenţa ca un joc, - deci ca o acţiune răspunzând tuturor determinărilor formulate de Huizinga într-o definiţie celebră7 -, el a devenit caracteristic Europei şi nu „lumilor" extraeuropene.
Ce distinge noţiunea jocului, aşa cum se conturează ea în desfăşurarea istorică a spiritului european, de ipostazele sale

asiatice? Esenţialmente şi în primul rând, faptul că trădează o predilecţie pentru aventura prezentului, că are în vedere o acţiune derulată în viaţa aceasta, cu miza tot în timpul istoric (nu în transcendent, cum se întâmplă adeseori în Asia). Pe de altă parte, ceea ce delimitează jocul european de cel american e hipertrofia ludică din societatea americană, care lipseşte totuşi în Europa. De la sentimentul inconfortabil al omului confruntat cu

imensitatea preeriei şi cu graniţa mobilă despre care vorbea istoricul Jackson Turner până la impulsul de a transforma - conştient sau nu, e mai puţin important - peisajul într-un feeric Disneyland, ori până la literatura realismului magic din spaţiul Latinoamericii, nu e, paradoxal, decât un pas. E explicabil de ce, astfel stând lucrurile, în faţa acestui impuls care îmbină voluntarismul, spiritul de aventură dezlănţuit şi gustul pentru grandios, Europa actuală devine o perdantă în faţa A-mericii. In America - jocul e un program integral, de la viaţa politică a Americii de Sud, unde regimurile se succed în ritm de operetă, până la viaţa economică, unde şi succesele şi eşecurile au loc în convenţia jocului Monopoly.
In Europa, miza jocului n-a obturat totuşi integral caracterul ludic al acestei ocupaţii, lăsând să se întrevadă că sunt şi lucruri mai importante decât acesta. în Europa, jocul rămâne joc tocmai pentru că, pe lângă el, în viaţa oamenilor mai există şi altceva, şi alte dimensiuni. La fel părea că se întâmplă şi în Asia. Doar atât, că acolo ludicul s-a asociat întotdeauna mai mult cu contemplaţia decât cu acţiunea. Aşadar, civilizaţia europeană ca şi civilizaţie a jocului se situează undeva între Asia jocurilor contemplative şi tăcute (00, mahjong etc.) şi rituale (kabuki, no) şi America jocurilor perpetue, desacralizate, hipertrofiate şi radicalizate (de la baseball şi fotbalul american până la răfuielile bandelor mafiote).

Dacă ar fi să ne distanţăm de Europa pentru a o putea privi cumva din exteriorul său, încercând, acum, să o înţelegem ca pe o civilizaţie a jocului prin excelenţă (dar a jocului ca joc, şi nu ca substitut al înseşi ideii de destin, precum în America, ori ca preambul la transcendenţă, aidoma Asiei), atunci în sprijinul ipotezei acesteia s-ar impune câteva fapte.
Ar fi, astfel, vorba despre conceptele de tragic şi comic, invenţii legate direct de ideea de destin plămădită de vechii greci şi care mărturisesc caracterul esenţialrnente ludic al civilizaţiei noastre. Rod al ironiei cu care zeii privesc zbaterea oamenilor de a-şi depăşi condiţia, şi tragicul, - ce rezultă pe urma sancţionării hybris-ulm -, şi comicul (la origini instituit de privirea rece a zeului contemplând nimicnicia omenească) au pus în act, încă din zorii istoriei Europei, convenţia în care urma să evolueze mentalitatea europeană.
Tot din Grecia antică vin - după cum am amintit deja -jocurile olimpice. Ele au rostuit modelul competiţiei sportive şi, prin extensie, au conferit dimensiune sportivă confruntărilor războinice. De la simularea acestora în evul mediu - turnirul medieval - şi până la exersarea în lupta cu semenul antinomic (păgânul de peste mări) în cadrul cruciadelor, a existat întotdeauna o infinitezimală distanţă între dimensiunea eroică a actului războinic şi miza sa. Iar această distanţi a fost acoperită de spiritul ludic, cavaleresc, de concurs ce respectă anumite reguli ale jocului8. De aici şi o, iarăşi, anume ironie implicită, generatoare de fertile reflexii şi, în ultimă instanţă, de cultură.
In al treilea rând, expansionismul european antic şi modern, de la Alexandru cel Mare şi până la imperialismul secolelor XTX-XX, a avut întotdeauna şi aspectul de joc al cuceririi. El nu s-a mulţumit cu o simplă dominaţie administrativă, cu instituirea fiscalităţii ori a vreunui tribut (după modelul barbariloi din vechime), ci a căutat să-şi implanteze sistemul de valori

pretutindeni. Purtând, la începutul epocii eleniste, pe alte meleaguri valorile lumii clasice greceşti şi străduindu-se să implanteze pretutindeni religia creştină, începând cu evul mediu şi epoca modernă, acest expansionism a condus la o „schimbare a convenţiilor" locale prin suprapunerea celor europene. In acest fel, europenismul a inaugurat un model alternativ care, deşi adeseori impus - şi nu liber ales - a creat posibilitatea unei distanţări, a unei interogaţii de sine şi, nu în ultimă instanţă, a unui schimb substanţial de valori spirituale. Iar în această ordine de idei nu trebuie pierdută din vedere conotaţia ironică presupusă de jocul civilizator exersat de europeni asupra altor civilizaţii. Căci, dincolo de străduania introducerii în viaţa acestora a unei concepţii tchnico-ştiinţifice care era rodul atenţiei europene faţă de existenţa omului şi condiţionările ei natural-istorice, ce putea însemna altceva decât o imensă ironie la scară istorică voinţa de civilizare a unei Indii ori Chine suprasaturate de rafinament spiritual, filosofic?
Există, s-ar zice, o inseparabilă legătură între ideea de joc şi cea de ironie. Orice joc conţine implicit o raportare ironică la viaţă şi ironia are un caracter esenţialmente ludic. Iată de ce, de la Socrate la Jankelevitch, Europa e şi ludică, şi ironică în acelaşi timp.
Note
1 Jose Ortega y Gasset, Studii despre iubire, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1995, p. 17.
2 La Ioan Petru Culianu, Erosşi magie în 'Renaştere. 1484, Bucureşti, Ed. Nemirâ, 1994, p. 23-34, apar concepţiile platonică şi aristotelică despre iubire (în contextul discuţiei despre suflet) şi posteritatea lor până în sec. XVII, la Descartes.
3 Nicolae Iorga, Evoluţia ideii de libertate, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1987.
4 Fernand Braudel, Gramatica civilizaţiilor, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1994, voi. 2, p. 17-33.

5Ibidem,p. 18.
6 Eroul exemplar ce întrupează acest destin este homericul Ulise. Gira îndoială însă că s-ar putea găsi şi alţii purtaţi astfel pe cărările mişcătoare ale apelor dintr-o voinţă proprie contrabalansată mult de întâmplare (de la Teseu şi până la Telemah).
7 Cf. Johann Huizinga, Homo lucUns, Bucureşti, Ed. Univers, col. „Eseuri", 1977, p. 70: „Jocul este o acţiune sau o activitate efectuate de bunăvoie înlăuntrul unor anumite limite stabilite, de timp şi de spaţiu, şi după reguli acceptate de bunăvoie, dar absolut obligatorii, având scopul în sine însăşi şi fiind însoţită de un sentiment de încordare şi de bucurie, şi de ideea că 'este altfel' decât 'viaţa obişnuită'".
3 „Secolul al 12-lea - scrie Friedrich Heer - poate fi socotit cu deplină justificare drept primul secol al unei noi Europe. In cursul său a devenit perceptibil pentru prima oară specificul istoriei europene: agon-ul, controversa condiţionată politic, religios, spiritual-cultural, social şi economic, dintre parteneri care au aceeaşi origine" (Ştefan Borbely, „Eseu despre rapt", în Adrian Marino, Revenirea în Europa, Craiova, Ed. Aius, 1996, p. 102).
V. Al doilea cerc: Occidentul
13. Ideea europeană în Occident
14. Proiecte de unificare europeană
15. Europa ca arhitectură a viitorului
13. Ideea europeană în Occident
De fapt, alergăm după o himeră. încercăm să reconstituim naşterea şi propagarea unei idei, iar apoi a unui întreg sistem ideatic crescut în jurul acesteia. E cu putinţă oare? Cum am putea afla unde anume si când s-a născut Europa ca sentiment al comunităţii de civilizaţie? Când si unde anume, din ce aluat a dospit ideea de transformare a Europei într-o singură ţară, o singunî putere? E vorba de visul unui supraimperiu multietnicsi multilingvistic ori pur şi simplu despre utopia creştină a unui anti-Babel, a anulării prin decizie politică a „încurcăturii limbilor"?
Europa e, înainte de toate, o chestiune de imaginar. De imaginar cultural şi de imaginar politic. Ea nu se putea naşte decât atunci când oamenii continentului, sau, oricum, elita acestora, au ajuns la un anumit rafinament, la o anume treaptă a gândirii abstracte. Pentru că a gândi Europa pe deasupra obiceiurilor prea particularizante şi dincolo de barierele multiple ale limbilor, a căuta în zecile de istorii diverse - fiecare cu momentele

sale de glorie şi de înfrângere - elementele unei istorii comune presupune cunoaşterea unor spaţii de civilizaţie şi cultură multiple şi mai vaste decât cel în interiorul căruia s-a născut un asemenea înţelept. Din acest punct de vedere, putem afirma că Europa e produsul imaginaţiei intelectualilor şi al politicienilor şi că a fost necesar ca istoria continentului să parcurgă mai multe perioade în care viaţa - cel puţin de la un anumit nivel social încolo - să cunoască un anume fertil cosmopolitism. Asemenea perioade n-au fost multe, dar au existat cu vigoare: în antichitate au fost elenismul şi lumea romană; în epoca modernă - Renaşterea şi iluminismul. Iar dacă Europa nu s-a născut în vremurile vechi este doar pentru că stadiul respectiv de cunoaştere a fost unul care conducea la concluzia că lumea civilizată (opusă barbarilor şi creaturilor mitologice) se grupa în jurul Mediteranei, însumând părţile sudice ale continentului nostru, nordul Africii şi Orientul Apropiat. Trebuia ca amintirea acestei geografii să se şteargă prin cezurile migratorilor şi arabilor, iar în cele din urmă ale otomanilor, pentru ca europenii să-şi inventeze continentul. Iar acesta a continuat o bună bucată de vreme să fie perceput ca o simplă porţiune a ceea ce ştim cu adevărat că este: ca simplu Occident, locul religiei „latine", apoi al protestantismului, până la care turcii nu ajungeau. Dar turcii mai asediau încă Viena la sfârşitul veacului XVII (1683), ideea nu avea deci cum să privească tot ceea ce ştim azi că ar cuprinde Europa.
A. In sens geografic şi destul de neprecizat, Europa devine o realitate în Grecia antică. Atunci se configurează pentru prima oară - şi încă destul de nebulos - noţiunea teritorială de Europa şi tot grecilor le datorăm şi mitul Europei. Alţi autori văd însă lucrurile altminteri, distingând - pe bună dreptate -între Europa şi europenism. Conform lui Michel Deveze, „eu-

ropenismul" s-a conturat ca atare în perioada medievală şi însemna înainte de orice apartenenţa la credinţa în Christos şi calitatea de enoriaş al unei congregaţii bisericeşti tutelate ierarhic de Roma1.
La sfârşitul evului mediu, pe urma „creştinătăţii" apare conceptul politic de Europa. Deşi de astă dată noţiunea se umplea de o încărcătură politică, conotaţiile religioase continuau să fie prezente. In întreaga epocă modernă, Europa se va suprapune Occidentului.
La începutul sec. XVTII se vorbeşte despre „intrarea" Rusiei în Europa, semn că aceasta din urmă devenise o realitate politică vie, prestigioasă şi percepută dintr-un unghi care îi surprindea o anume unitate.
Revoluţia Franceză a marcat un moment de turnură în a-ceastă evoluţie, atât prin aspiraţia sa de a fi mondială, cât şi prin consecinţele social-politice pe care le-a avut. Spiritul care a întrupat-o în mod radical a fost Napoleon. El a aşezat într-o nouă matcă Europa statelor, catalizând transformarea ei într-o Europă modernă, a naţiunilor. Preocuparea stăruitoare pentru proiectul european s-a manifestat în cazul împăratului francez în conceperea a trei planuri diferite de reorganizare şi unificare a continentului.

Dacă la sfârşitul secolului al XVIII-lea revoluţionarii francezi doriseră să poarte noile idei şi transformările societăţii în toate cele patru vânturi, la 1848 noua revoluţie depăşise deja stadiul intenţiilor, afirmându-se, deja, ca o revoluţie europeană. Particularismele naţionale şi chiar naţionalismul s-au manifestat din plin în noul şuvoi revoluţionar. Ele n-au obturat însă solidaritatea general europeană a revoluţionarilor şi nici n-au împiedicat schiţarea unor planuri federative.
Practic, primele realităţi instituţionale ale Europei politice se nasc după, Cel de-Al Doilea Război Mondial. în 1957 se face un

alt pas esenţial. Intră în vigoare, tratatele de la Roma cu privire la utilizarea energiei atomului (EURATOM). Un nou pas în aceeaşi direcţie este formarea Comunităţii Economice Europene (CEE) în jurul unităţii vamale constituite o dată cu anul 1968.
In întreaga perioadă postbelică de până la Revoluţia din 1989, Europa e unită doar economic, ca Piaţă Comună cuprinzând, în esenţă, statele occidentale.
Abia anul 1992 - Tratatul de la Maastricht - marchează începuturile unei Europe unite din punct de vedere politic şi al procesului ei de lărgire.
B. Pe de altă parte însă, vorbim şi de o Europă a ideologiilor, de ideea de Europă (manifestă în viaţa de toate zilele prin ideile, instituţiile, cultura europeană care au fost exportate prin imperialism sau asumate prin „contagiune" şi imitaţie). Situaţia aici e cu totul alta.
Joseph Mitsuo Kitagawa atrage atenţia că în zorii modernităţii europenismul a devenit o adevărată religie căreia i-au fost subsumate toate marile acţiuni de „prozelitism" imperialiste (cucerirea şi convertirea Asiei, Africii, Oceaniei, Australiei, nu atât la valorile creştine, cât - prin intermediul acestora - la valorile civilizaţiei europene). Din acest punct de vedere, se pune problema când anume s-a agregat noua religie şi care au fost marile momente ale istoriei sale.
Dacă asupra începuturilor acestui proces se pot purta interminabile discuţii, e totuşi limpede că apogeul se situează în sec. XVIII-XIX, o dată cu cucerirea Indiei şi a Africii.
La fel de indubitabilă e şi intrarea sa în criză, marcată de Primul şi Al Doilea Război Mondial. Cel dintâi a marcat 6 reîmpărţire a sferelor de dominaţie imperialiste. La sfârşitul celui de-al doilea, sistemul colonial european începe să se destrame şi până la sfârşitul anilor '70 continuă să o facă cvasiin-

tegral. Problema este dacă o dată cu finalul dominaţiei politice asistăm şi la sfârşitul europenismului în fostele colonii.
Răspunsul este că nu! Mai cu seamă că politica economică a marilor trusturi internaţionale implantează în continuare elementele de civilizaţie de tip euroatlantic (civilizaţia americană nefiind fundamental diferită de cea europeană).
14. Proiecte de unificare europeană
O idee se poate naşte spontan, dar un proiect presupune operaţiuni de asamblare şi cântărire ideatică, măsurători de tot felul şi comparaţii cu diverse evoluţii mai mult sau mai puţin similare în raport cu proiectul la care se lucrează. Unificarea
europ£an|jj£si£ o asemenea idee. Anvergura ei, gradul de abstractizare al gândirii care a născut-o, ca şi cunoştinţele geografice, filologice şi politice care erau indispensabile apariţiei sale fac ca, de la bun început, ideea europeană să fi avut un caracter extrem de elaborat. Pe de altă parte, nu e mai puţin adevărat că această idee uimeşte prin eleganţa şi simplitatea soluţiei pe care o propunea unei părţi de lume prin excelenţă încâlcită, contorsionată, dinamică, activă. De la simplitatea de fond însă şi până la punerea ei în act era - şi este - o cale lungă. Situaţiile concrete, „din teren" depăşesc prin provocările lor, ca întotdeauna, distanţele pe care, altminteri, gândul le parcurge în viteză. Iată de ce, drumul spre unitatea Europei n-a fost unul singur şi n-a fost nici unul drept, ci a cunoscut variante felurite şi mulţime de meandre. Jean-Baptiste Duroselle a încercat o clasificare a tipurilor de proiecte care s-au afirmat pe parcursul istoriei continentului, pe parcursul strădaniilor acestuia de a se agrega ca un tot unitar. Istoricul francez vorbeşte de patru tipuri de proiecte încercate în decursul timpului pen-

tru realizarea ţelului unităţii: 1. unitatea după un principiu; 2. unitatea în diversitate; 3. unitatea prin forţă; 4. unitatea prin acord reciproc.
In primul caz, singurul principiu pe care istoricul francez îl detectează este cel de esenţă religioasă, al fidelităţii faţă de catolicismul roman. Dar, dacă înţelegem prin unificare europeană toate tendinţele din istoria continentului nostru de a crea o unitate superioară celei strict statale ori „naţionale", atunci consecvenţa ne obligă să vorbim şi despre fidelitatea faţă de ortodoxia bizantină, care adună în evul mediu - şi chiar ulterior - o serie de state precum Imperiul Roman de Răsărit, Bulgaria, Serbia, mai apoi şi Ţările Române şi, în orice caz, Rusia într-un commonwealth ortodox pe care nu îl anulează nici măcar cucerirea turcească şi topirea - în unele cazuri - a formelor statale proprii în Imperiul Otoman. Iar acest commonwealth a supravieţuit în decursul întregii istorii

postmedievale europene, până astăzi, chiar dacă a primit grave lovituri (precum cea, din ultimul secol, a ateismului roşu, comunist).
Dacă îl urmăm pe Duroselle în meditaţia sa, nu putem totuşi să nu ne punem o întrebare: oare unicul principiu în jurul căruia s-a încercat depăşirea limitărilor impuse de graniţele etnice şi lingvistice, ca şi de către cele statale, a fost cel religios? Probabil că nu. Chiar dacă nu au avut aceeaşi forţă socială de impact, de la cei mai umili membri ai societăţii până la aristocraţie şi principi, au existat totuşi anumite idei culturale care au constituit un asemenea principiu unificator în diverse momente ale istoriei. S-ar putea enumera aici umanismul, - care aşeza omul în centrul atenţiei cărturarilor şi artiştilor, substituindu-1 obsedantelor preocupări teocentrice de până atunci -, Renaşterea rezultată de pe urma acestei tentative conducând la formarea unei pături intelectual-culturale de cetăţeni ai aceleiaşi „Republici a literelor", ai aceleiaşi patrii cosmopolite, care re-

unea şi maeştri ai gândirii italieni, dar şi nordici, precum Eras-pius ori Thomas Morus, sau oameni ai centrului Europei de talia lui Nicolaus Olahus.
La fel s-a întâmplat de fiecare dată când o nouă idee-forţă a impus în viaţa publică europeană o altă modă. E cazul barocului şi al iluminismului din secolul XVIII, care străbate Europa de la un capăt la altul, cuprinzând toate ariile geografice şi generând un nou cosmopolitism fertil, redimensionarea Europei, - ceea ce Paul Hazard numea „trecerea de la mica la marea Europă" -, comunicarea mai intensă între diferitele părţi ale continentului. Iar dacă barocul impunea o modă, un nou gust, o nouă sensibilitate, - artistică, dar şi cotidiană -, iluminismul aducea o nouă idee: progresul societăţii prin acţiunea concertată a elitelor îndreptată către idealul iluminării celor mulţi. E, apoi, şi cazul romantismului, purtat de un suflu favorabil pretutindeni prin Europa în siajul armatelor napoleoniene; cel care a propus o sensibilitate deplasată spre afirmarea impetuoasă a marilor elanuri sufleteşti şi s-a sprijinit pe valorile - combinate sau divergente, de la caz la caz - ale naţionalismului şi liberalismului. E, desigur, vorba şi despre Europa avangardelor de la sfârşitul epocii sugestiv numite fa belle e-poque, atunci când ideea revoltei faţă de academism şi de gustul filistin în artă a străbătut toate curentele novatoare, de la dadaism şi futurism până la suprarealism.
Poate că asemenea mişcări de mare amploare reprezintă altceva decât un elan înspre unitate continentală în virtutea unui principiu. Dacă e aşa, atunci s-ar cuveni să modificăm schema propusă de Duroselle, adăugând un nou criteriu: unitatea în jurul unei idei culturale. E foarte adevărat că acest din urmă tip de unitate nu a antrenat în toate cazurile efecte propriu-zis politice. în romantism şi în vremurile avangardei nu au existat ~ precum în Renaştere ori iluminism - conducători politici care

"în
să viseze la realizarea efectivă a „comunităţii superioare virtutea ideilor impuse de noua modă.
Un alt criteriu aflat în atenţia lui Duroselle este cel al unităţii prin forţă,. Exemplele la care recurge istoricul sunt de domeniul evidenţei: Napoleon şi Hitler. Cum se vede, prejudecata occi-dentocentrică îl împiedică pe istoric să privească şi spre răsărit, unde politica Habsburgilor în secolul XVIII - şi nu numai -ori întreaga politică internaţională a lui Stalin dau motive suficiente pentru a le pomeni în contextul de faţă. Chiar dacă nu au izbutit până la capăt, aceste iniţiative ale Vienei (deci ale Europei Centrale) şi Moscovei (deci ale Răsăritului european) nu pot fi trecute cu vederea şi au darul de a demitiza. Căci transpare astfel cu suficientă claritate că nu Apusul a deţinut monopolul integral al politicii violente, al expansionismului european în Europa.
In ce-1 priveşte pe Stalin, politica sa îşi avea temeiuri doctrinare mai vechi. Ele pot fi urmărite până la acel apocrif - dar nu mai puţin important pentru a urmări scopurile ultime ale Moscovei, dincolo de Urnitele orânduirilor sociale ori ale regi-. murilor politice - Testament al lui Petru cel Mure.
Unitatea prin diversitate, identificată de Duroselle în trei perioade distincte ale istoriei continentului, - „vechiul regim", epoca „dreptului public european" şi a „echilibrului puterilor" -, nu este totuşi o unitate reală, ci mai curând o coexistenţă paşnică întreruptă de crize acute, mărturie a concurenţei dintre state. Adevărata unitate în diversitate poate fi constatată mai curând în interiorul marilor imperii multinaţionale - de la cel Habsburgic la cel Rus (alb şi roşu), dar ea nu este nicidecum obţinută şi întreţinută pe cale paşnică şi prin consens. Practic, abia o dată cu punerea în aplicare a planurilor de federalizare europeană se poate vorbi despre acest nou tip de unitate continentală; nici de astă dată însă fără „accidente de parcurs", iner-

ţii, împotriviri, şi nici acum într-o manieră globală. E, în ciuda acestei constatări, planul cu şansele cele mai mari de construcţie trainică şi de durată. Iar trăinicia ei tine de faptul că se realizează ca „unitate prin acord reciproc", cum îi spunea acelaşi istoric.
Din tipologia datorată lui Jean-Baptiste Duroselle realitatea sprijină deci, prin mărturia ei, doar două formulări: cea privitoare la realizarea unităţii prin forţă şi cea care se recomandă a fi o unitate în diversitate (obţinută fie prin forţă, fie prin acord reciproc). O clasificare nu din cale afară de judicioasă din punct de vedere logic^ aşadar, câtă vreme punctele de vedere pe care se situa autorul vizau o dată criteriul după care se realiza unitatea (principiul, mijlocul), altă dată mijloacele puse în joc (forţa, acordul reciproc), iar în al treilea rând antrenau un

criteriu calitativ (unitatea totală, unitatea în diversitate).
Nu rămâne decât să conchidem că două au fost, până azi, tipurile de unitate europeană obţinute în istorie: cea datorată unor modalităţi paşnice (unitatea în diversitate) şi cea prin forţă (în virtutea unui principiu sau a unei strategii conjunc-rurale). Dar în timp ce ultima nu se putea menţine, cea dintâi are toate şansele de a se dovedi trainică.
i
15. Europa ca arhitectură a viitorului
Cum se conturează Europa viitorului? Deocamdată avem doar câteva certitudini. Ea se unifică treptat, pe etape. Acestea pot fi definite atât sub raport spaţial (dinspre Occident spre Răsărit), cât şi sub raport strategic (parteneriate pentru pace, ca pas prealabil aderării la structurile de securitate euroatlantice) ori economic (instaurarea economiei de piaţă şi în Răsărit, iar apoi atingerea unui grad de competitivitate economică suficient de

ridicat). Altminteri, Europa se unifică şi pe domenii. Statele candidate la intrarea în Comunitatea Europeană au de încercat o compatibilizare legislativă, una a sistemului economic, alta socială, compatibilizarea învăţământului... Că acestea sunt în curs, este sigur. Rămâne de văzut însă ce evenimente va precipita lumea de mâine, dacă toate aceste armonizări vor putea fi realizate în durata istorică scurtă ori medie, astfel încât Europa lărgită până în sud-estul şi, eventual, răsăritul continentului să devină o realitate funcţională. Chestiunea este neclară, câtă vreme Occidentul s-a dovedit nepregătit pentru a face faţă exigenţelor antrenate de căderea colosului moscovit, neavând pregătit nici un plan alternativ viabil, neimprovizat. Pe de altă parte, imprevizibilul ţine şi de veleităţile imperialiste ale Rusiei, care se vădesc pe mai departe, în pofida stării de criză internă ce pare să se adâncească, nicidecum să fie depăşită. Datorită acestei moşteniri mentale, poziţia Rusiei este ambiguă. In fine, deplasarea polului prosperităţii înspre Extremul Orient (Japonia, Coreea de Sud şi, în perspectivă, chiar China), ca şi revirimentul îngrijorător al Islamului militant ridică deopotrivă întrebări asupra evenimentelor, duratelor şi factorilor care vor prezida trecerea statelor Europei Centrale şi Răsăritene ca membre depline ale comunităţii europene.
O altă chestiune sigură este aceea a unificării monetare şi vamale. O certitudine este şi aceea că proiectul de unificare a Europei în forma actuală are un caracter federalist (am putea vorbi aici despre modelul american, dar ereditatea sa istorică bogată şi varietatea etnică a bătrânului nostru continent conferă federalismului european un caracter de pronunţată originalitate).
După cum constata istoricul Al. Zub, „Deocamdată, dacă e să ne raportăm la realităţile din ultimii ani, viziunea filosofică asupra unităţii europene nu concordă întocmai cu cea politică.

Aceasta din urmă a definit sfera de influenţă şi viteze de integrare, producând noi tensiuni, noi divergenţe, în loc să le aplaneze pe cele vechi printr-o asistenţă bine coordonată. Trilaterala iniţiată la Vişegrad, ca substitut programatic pentru Mittel-europa, poate fi amintită consensual, alături de războiul fratricid din Iugoslavia şi de unele tensiuni interetnice din alte zone ale fostului'lagăr socialist"'2.
Note
1 Adrian Marino, Revenirea, în Europa, Craiova, Ed. Aius, 1996, p. 98.
2 Al. Zub, „Discursul european între euforie şi scepticism", în A. Marino, op.dt., p. 35.
i ■' (• ..
VI. AI treilea cerc: Răsăritul
16. Ideea europeană în centrul continentului
1 7. Ideea europeană în răsăritul continentului
18. Românii şi Europa
Nu demult, un gânditor vorbea despre „ceh trei Europe": el avea în vedere, pe lângă Occident, şi Europa Centrală şi Răsăriteană. La o privire atentă, constatăm că şi celelalte două Europe s-au străduit, în decursul timpului, să polarizeze în jurul lor comunităţi supranaţionale cât mai mari. Desigur, în respectivele situaţii, fiecare venea cu propria tablă de valori. Într-un eseu pătrunzător, G. Schopflin le trecea în revistă în raport cu proiectul european şi tabla de valori occidentală. '■
16. Ideea europeană
în centrul continentului
In Europa Centrală, primul stat care a încercat să adune în jurul lui o ecumene care să se propage dincolo de limitele propriei etnii a fost statul maghiar. întemeiat de Ştefan cel Sfânt în sec. X, acest stat datorat războinicilor asiatici creştinaţi şi deveniţi braţul înarmat al papalităţii pe direcţia Răsăritului ortodox ori păgân (precum în „imperiile stepei": cel peceneg şi cel cuman)

a reuşit, printr-o serie de cuceriri teritoriale din perioada ar-padiană şi printr-o politică dinastică inteligentă, să ia dimensiunile unui regat cu ambiţii cvasiimperiale. Această evoluţie a fost însă, încă devreme, zăgăzuită spre apus de împăraţii austrieci, iar ulterior - după episoade impresionante care au cuprins inclusiv uniuni dinastice cu Polonia - a cedat total, până la dezmembrare, în faţa ofensivei turceşti. La 1526, prin bătălia de la Mohacs, visul maghiar se spulbera. Regatul se dezmembra, parte trecând la împăratul austriac, parte devenind paşalâc, iar un al treilea segment constituindu-se într-un principat autonom. El urma să cunoască o nouă, părelnică, afirmare o dată cu semnarea pactului dualist cu curtea de la Viena, în 1867. Dar de astă dată nu mai era vorba de un imperiu maghiar, ci de o participare a clasei nobiliare maghiare la gestionarea teritoriilor aflate în posesie austriacă.
Un alt stat preocupat să-şi croiască un destin imperial a fost Regatul Polono-Lituanian. Ambiţionând să se extindă înspre răsărit şi sud, pe seama populaţiei rusofone din Galiţia şi Ucraina, ca şi pe seama românilor din Moldova, coroana polonă s-a văzut, la rândul ei, pusă în dificultate de avansul Imperiului Otoman în Europa Centrală, pentru ca ulterior să facă, ea însăşi, obiectul împărţirii între marile imperii hrăpăreţe din jur (Austria, Rusia, Prusia) în două rânduri, dispărând ca stat până după Primul Război Mondial.
Marele purtător al ideii de „comunitate superioară" în Europa Centrală a fost însă Imperiul Habsburgic. El s-a afirmat devreme ca un campion al ideii imperiale şi - graţie unei politici suficient de abile - a reuşit, vreme de o mie de ani, să-şi onoreze ambiţiile, extinzându-şi dominaţia către răsărit şi sud şi pledând pentru unificarea tuturor germanilor sub autoritatea sa. După o competiţie strânsă cu Imperiul Otoman pentru dominarea Europei Sud-Estice şi Centrale, sfârşită imediat după

ultimul asediu turcesc asupra Vienei (1683) şi după cuceririle teritoriale rapide ce au urmat, Austria a rămas în competiţie cu celelalte două puteri din zonă: Prusia şi Rusia. In secolul XIX a devenit evident că visul adunării tuturor germanilor în jurul său se lovea de competiţia redutabilă a Prusiei. Abandonând deci, din motive tactice, acest plan, Austria s-a aliat cu Germania - fosta Prusie - împotriva ameninţătoarei Rusii, purtând un război care a devenit foarte repede mondial şi din care a ieşit învinsă. Rezultatul a fost dezintegrarea imperiului, atât ca formă statală şi regim politic, cât şi sub raportul posesiunilor teritoriale. Cele 19 puncte wilsoniene au decis pentru Europa Centrală şi Răsăriteană un destin consumat în limitele naţionalului. Din acest punct de vedere, s-ar putea spune că Rusia a ieşit mai câştigată din marea confruntare, imperiul alb (ţarist) mărginindu-se la schimbarea propriei culori şi devenind roşu (comunist).
In centrul continentului „ideea europeană" a cunoscut doar tentative expansioniste bazate pe forţă. Ele s-au înscris în durata lungă, întinzându-se pe câteva secole (precum în cazul Ungariei sau Poloniei) ori chiar un mileniu (cazul austriac). Datorită acestui fapt, ele s-au dovedit forme istorice neviabile şi până la urmă s-au destrămat.
Experienţa central-europeană demonstrează - dacă mai era cazul - necesitatea unor construcţii întemeiate pe acord mutual şi pe o delegare voluntară de suveranitate.
Nu trebuie uitat, pe de altă parte, că promotorul mişcării paneuropene, Coudenhove-Kalergi, era austriac, provenind deci tocmai din centrul Europei. El se formase, aşadar, într-o epocă în care imperiul mai exista şi când tipul de unitate europeană sprijinit de această vetustă „închisoare a popoarelor" mai funcţiona. Dincolo de toate lucrurile care îl separă pe contele

JCalergi de K. und K. *, se poate totuşi vedea în acţiunea sa o formă de continuitate (la nivelul aspiraţiei de a clădi o formă de unitate europeană; desigur, cu mijloace radical diferite).
17. Ideea europeană
în răsăritul continentului
Trei sunt marile încercări ale Răsăritului european de a agrega în jurul său o „comunitate superioară", ambiţionând să polarizeze în jur părţi cât mai întinse ale continentului:
1. Sud-estul bizantin - continuitatea romană şi creştinismul răsăritean;
2. Moscova, ca a treia Romă - moştenirea romano-bizanti-nă şi ortodoxie în strai slavon; de fapt, panslavismul;
3. Comunismul - idealul marxist ca vehicul al hegemoniei Moscovei în lume.
Ultimele două reprezintă, dintr-un alt punct de vedere, şi o mutare a centrului de greutate răsăritean de la sud la nord, ca şi în vestul continentului. Dar în timp ce în Occident, dacă ar fi să-1 credem pe Max Weber, cauza a reprezentat-o un mare eveniment politico-religios (Reforma), dincoace, în Răsărit, avem de-a face cu efectele unor evenimente politico-militare (cucerirea Imperiului Bizantin de către turci şi agregarea imperiului ţarilor).
i. întâia mare tentativă este, în acest spaţiu răsăritean, una mediteraneană. Poate fiindcă ea venea dintr-un topos care se definea ca sinteza greco-romanităţii răsăritene cu Asia Mică, pecetea inconfundabilă pe care a purtat-o în istorie tentativa ~
* E vorba despre Imperiul „chezaro-crăiesc" (kaiserliche und koniglicbe).

bizantină a fost marcată de caracterul autocrat al puterii basi-leilor bizantini şi de lipsa unei societăţi care să

conţină germenii „democraţiei". Cel puţin aşa sunt tentaţi să interpreteze cărturarii modernităţii vestice autoritarismul şi bunul-plac ce au marcat cel mai adesea viaţa politică din Imperiul Roman de Răsărit: ca pe tributul plătit unor moravuri şi obiceiuri asiatice. La acestea se cuvin adăugate şi alte caracteristici ale vieţii publice bizantine. Printre ele: absenţa unei autonomii orăşeneşti de tip occidental, care ar fi permis dezvoltarea unei intelectualităţi laice şi, implicit, a unei reflexivităţi neinhibate, dezbărate de povara secundarii autorităţii teologice ori statale.
Trebuie amintită apoi şi faimoasa alianţă dintre biserică şi stat - sau „cezaropapismul", cum i s-a spus. Ea a condus la o solidaritate care, şi ea, era de natură să saboteze orice discurs apt de a-1 contracara pe cel oficial. Când un asemenea discurs va apărea, anume cel isihast, el se va opune nu doar vieţii de curte, dar şi vieţii în societate, pledând pentru eremitism şi meditaţie în austeritate. Deşi radicală, contribuţia lui Grigore Palamas şi a celor care l-au urmat nu era, cum se vede, de natură să modifice situaţia din societatea bizantină în sensul unei „liberalizări".
Cucerirea turcească a Balcanilor, fenomen progresiv, încununat de căderea Constantinopolului la 25 mai 1453, a modificat radical situaţia, înlocuind o mare putere creştină cu una musulmană. Din punctul de vedere al discuţiei de faţă, Poarta şi-a asumat pretenţiile bizantine de dominaţie regională. Dar nimic din efortul otoman nu ne îndreptăţeşte să considerăm acest succesorat şi o tentativă de întemeiere a unei macrocomu-nităţi europene. Nici o clipă sultanii de la Bosfor nu au vizat exclusiv teritoriul european, rămânând legaţi trainic de Asia şi Africa de Nord. Doar atât, că turcii înlocuiau un autoritarism cu un altul. Islamul, cu fundamentalismui său religios; contura,

în continuarea Bizanţului, dar mai accentuat, un autocratism arbitrar de tip asiatic.
2. Căderea Bizanţului a provocat un şoc imens în rândul ecumenei ortodoxe. Proiectul patronării acesteia - spirituale şi, dacă era posibil, chiar politice (câtă vreme învestitura politică îşi avea o legitimitate divină) - nu a murit însă o dată cu ultimul basileu. S-a născut astfel autocratismul Romei a III-a (panortodoxismul şi panslavismul).
începuturile acestei ideologii se găsesc în legenda emanată de la „centrala ecleziastică de inteligenţă" din Novgorod1. Versiunea despre translatio imperii pe care o dă ea se bazează pe un pseudoepigraf roman născocit ad-hoc cu privire la tichia albă a lui Constantin, aşezată de acesta pe capul papei Silvestru care îl vindecase de lepră. Simbol al puterii imperiale, aceasta ar fi intrat în posesia lui Carol - poate cel Mare - care a trimis-o, la Constantinopol, patriarhului Pilotei. In urma unei viziuni pe care a avut-o acesta, în care i s-a poruncit să o trimită la Novgorod, episcopului Vasile, ca unui adevărat păstrător al credinţei ortodoxe, acesta s-a conformat. Dar cum, între timp, papa voi să-şi ia tichia înapoi, patriarhul Filotei 1-a blestemat pe ierarhul de la Roma, care deveni coprofag şi putrezi de viu, răspândind în jur o duhoare pestilenţială. Ştiind despre o prorocire veche, conform căreia Constantinopolul urma să cadă pradă necredincioşilor, Filotei ar fi trimis tichia la Novgorod, acesta devenit astfel „a treia Romă"2.
Dar în 1666-1667, într-un adevărat „război al legendelor", naraţiunea a fost declarată mincinoasă de către conclavul de la Moscova, interesat să acrediteze Moscova şi nu Novgorodul ca moştenitoare a calităţii de centru al lumii ortodoxe şi, eventual, creştine.

Moscova a anticipat însă, - cronologic şi politic -, crede I.P. Culianu, apariţia ideii de „a treia Romă": în 1510, marele cneaz de Moscova, Vasile al III-lea, îl primea pe stareţul Pilotei, care îi împărtăşea viziunea sa despre „Noua Romă". Această viziune avea la bază o altă legendă: Legenda lui Nestor-Iskander. Personajul respectiv spunea că ar fi fost martor al cuceririi Con-stantinopolului de către turci. Puterea imperială s-ar fi ridicat atunci deasupra oraşului sub forma unei flăcări, dispărând în cer. Ea o luase, firește, spre Moscova, căreia îi revenea astfel sarcina de-a fi a treia (şi ultima) Romă.
Propaganda bisericii ortodoxe ruseşti a exercitat o presiune constantă şi puternică asupra puterii laice, determinând o asumare timpurie a responsabilităţilor privitoare la ecumena ortodoxă (şi implicit privitoare la politica expansionistă ori de influenţă în direcţia Balcanilor). Era firesc ca solidaritatea bizantină dintre puterea laică şi cea ecleziastică să-şi găsească expresia şi în viaţa publică a imperiului ţarilor, câtă vreme acesta se reclama drept purtătorul exemplar al moştenirii marii puteri de odinioară de la Bosfor. Aşa încât nu e de mirare că ţarina Ana făcea deja planuri de cucerire a Constantinopolului, iar Ecate-rina plănuia, în 1782, împreună cu Habsburgii, împărţirea Imperiului Otoman.
Dar toate acestea nu erau suficiente pentru ca planul ecumenic şi imperialist rus să reuşească. La sfârşitul secolului al XVII-lea devenise evident că societatea rusă e înapoiată şi că ambiţiile trebuiau sprijinite printr-o reformă radicală. Deci, pe la 1700, Petru I imaginează proiectul „europenizării" Răsăritului (rusesc), în viziunea ţarului luminat, ea trebuia să fie o introducere de sus, voluntaristă, a modelului occidental în Est (selectiv, desigur, şi, în orice caz, nondemocratic). Ceea ce se realiza era un mimetism exterior: moda şi instituţiile occidentale pătrundeau în administraţie, cultură, vestimentaţie şi moravuri. Nu

se ajungea însă şi la ameliorarea situaţiei iobagilor şi la reformarea structurală a societăţii. La începutul sec. XIX, Piotr Cea-adaev era de părere că ortodoxia e principalul factor de stagnare economică, socială şi politică a ţării (o Scrisoare filosofică din 1836). Remediul ar fi fost, după el, apropierea de catolicism şi, prin ea, occidentalizarea organică a Rusiei.
Insă, în secolul XIX, ideea mesianismului rusesc devine şi mai clară. Alexei Stepanovici Khomiatov a fost cel care a combătut occidentalismul unora dintre reprezentanţii elitei ruseşti. Sistemul său teologico-politic, întocmit după 1845, conţinea o critică a Occidentului dominat de protestantism şi socialism, trăsătură ce trebuia să4 conducă în mod necesar la prăbuşire. Singura şansă de mântuire era cucernicia ortodoxă a ţăranului rus şi unitatea statelor slave balcanice cu egida Rusiei.
Curând, slavofilia s-a transformat în panslavism mesianic, Rusia dobândind astfel noua ideologie de care avea nevoie ca motor al tendinţelor sale de agregare prin forţă, însă sub aparenţe generoase, a unităţii continentale. După ce, prin Petru I şi urmaşii săi, încercase să europenizeze colosul întins pe două continente, acum formula un program care să-i permită să includă şi occidentul Europei într-o unitate mult mai largă. Se spunea astfel că Rusia ortodoxă va depăşi Occidentul şi va deveni civilizaţia universală a viitorului. Până şi adversarii slavo-filiei - precum Herzen, un socialist, ori Bakunin, părintele anarhismului - erau sub influenţa ei, neîndoindu-se de rolul ţăranului rus şi de viitoarea hegemonie rusă asupra Occidentului.
Panslavismul i-a avut ca părinţi pe Fadeev şi Danilevski, a căror pledoarie se orienta către ideea federaţiei ţărilor slave sub egidă rusă, conducând la eliberarea de sub turci şi austrieci. Ulterior, slavofilia - apologia „sufletului ţărănesc" şi a spiritului antioccidental - a fost propagată de narodnici, de Tolstoi, de

spiritualiştii ruşi şi de facţiunea inteligheţiei care a salutat evenimentele din 1917, crezând că vor conduce la o revoluţie creştină.
Nikolai Berdiaev, Nae Ionescu, Aleksandr Soljeniţân susţin că occidentalismul lansat de Petru I şi reformulat de Ceaadaev în Rusia e o greşeală, pentru că nu ţine seama de specificul locului. Nefiind un model european propriu, ci doar o tentativă de a copia, el nu putea conduce decât la un eşec.
3. Interesant că Revoluţia din Octombrie 1917 are două feţe: una occidentalistă, în măsura în care importa o ideologie revoluţionară occidentală (marxismul); alta slavofilă, în măsura în care continua ideea „Romei a IlI-a", aşa cum o exprimase grupul de socialişti utopici al lui Petraşevski ori cum o continuase „scitomania" lui Ivanov-Razumnik3. Această coexistenţă a celor două modele indică faptul că, într-o formă sau alta, Rusia nu a renunţat la programul „europenizării" ei, fie şi numai pentru a putea „rusifica" mai bine Europa. într-adevăr, prestigiul enorm de care s-a bucurat, vreme de aproape un secol, URSS şi proiectul utopic care născuse acest stat, în rândul membrilor ori simpatizanţilor stângii occidentale, tentativele de puci ori revoluţionare comuniste din Germania şi Ungaria, precum şi suportul intern al unor pături sociale din statele Europei de Răsărit şi Centrale în primii ani postbelici, când s-au instalat aici aşa-zisele regimuri de „democraţie populară", demonstrează că adoptarea acestei linii ideologice n-a fost o simplă greşeală ori o pură întâmplare. Tot la fel, izbucnirea Revoluţiei Socialiste din Octombrie sub conducerea unui nucleu de adepţi ai tezelor „occidentale", „europene" marxiste, eveniment care a condus la surparea imperiului şi la apariţia primului stat socialist din lume, indică seducţia acestui model importat din Vest într-o societate pe care panslaviştii o consi-

derau atât de radical diferită. Istoria proiectului comunist, aşa cum a fost el modelat de Lenin, Troţki, Stalin şi ceilalţi artizani ai săi, necesită o analiză şi din această perspectivă particulară: a necesităţii de a elucida succesul - fie şi parţial - bivalent al „europenizării" Rusiei şi al „rusificării" unor întregi clase şi categorii sociale occidentale. In acest fel se va înţelege întrucâtva şi proiectul rus de unificare - prin forţă, dar şi prin seducţie - a Europei dintre Atlantic şi Urali, ba chiar şi dincolo de a-ceştia din urmă.
4. Ar mai fi de discutat un amănunt. George Schopflin nu e de acord că Rusia şi UR.SS sunt europene. Rusia are elemente europene în cultura ei, e sigur că a contribuit cu idei şi valori la agregarea spiritualităţii europene şi chiar unii ruşi - ca indivizi - pot fi într-adevăr europeni, dar Rusia n-a fost o parte din dezvoltarea culturală a Europei şi, şi mai semnificativ, s-a exclus singură din acest curent prin Revoluţia din Octombrie şi prin urmările sale. Nici înainte de 1914 inteHghenţia rusă nu s-a considerat integral europeană: unii membri ai ei s-au identificat cu evoluţiile europene şi cu capitalismul, alţii cu materialismul şi cu distrugerea valorilor „spirituale". Autorul judecă deci europenitatea Rusiei în raport cu scara de valori occidentală - care, într-adevăr, în zilele noastre înseamnă Europa
- şi nu încearcă să vadă ce fel de „Europă" visa Rusia să fondeze. De fapt, dacă acceptăm că - ideologic vorbind - Revoluţia din Octombrie a reprezentat un „import" occidental, conform acuzelor tradiţionaliştilor, atunci trebuie să fim de acord că experimentul social sovietic şi structurarea, după Cel de-Al Doilea Război Mondial, a sistemului satelit aferent, a însemnat punerea în act a unui enorm (şi ameninţător) proiect „european". Desigur,

nu e vorba de europenismul axat pe valorile liberalismului şi democraţiei. Dar trăsături autoritariste,
Ovidiu Pecican
dictatoriale pot fi întâlnite şi în Occident, de la Napoleon la Hitler. Drept care nu e neapărat corect să le punem pe acestea pe seama „caracterului asiatic" al Imperiului Rus ori al puterii sovietice.
Cheia stă poate în faptul că Rusia nici nu propunea un sistem „european".-Nu forjarea unei Europe unite preocupa Pe-tersburgul ori Moscova, ci dominaţia rusă pe cât posibil mondială (sub pretextul panslavismului mai întâi, ca etapă iniţială şi zonală, sub cel al revoluţiei socialiste universale, ulterior). Dacă deci căutăm, o dată cu Duroselle, tentativele de agregare ale unei macrocomunităţi, vom da peste aceste încercări ale Răsăritului „alb" şi „roşu", peste care nu vom putea trece. Dacă, în schimb, căutăm să identificăm tentativele de a agrega Europa ca unitate geopolitică în jurul ideilor occidentale, a-tunci fără îndoială că George Schopflin are dreptate, şi Rusia nu poate intra în calcul.
18. Românii şi Europa
lună la urmă, o întrebare e de neocolit: cum s-a raportat poporul român la Europa în decursul istoriei sale? Există printre români o conştiinţă tradiţională a apartenenţei la Europa? Cum au perceput ei această realitate? Discuţia e complexă şi nu poate fi soluţionată în câteva pagini. Esenţial este totuşi ca ea să fie iniţiată cu conştiinţa complexităţii ei.
1. La formarea limbii şi poporului român, centrul civilizaţiei europene se afla în Bizanţ (sec. VIII). însuşi Occidentul privea spre Constantinopol ca înspre centrul prin excelenţă al lumii civilizate. încercând pe la anul 800 prima sa unificare medie-

vală, sub Carol cel Mare, el era totuşi încă departe de standardul lumii civilizate şi cultivate a timpului. Acest prestigiu imens al Imperiului Bizantin, ca şi dominaţia sa în zonă explică de ce, deşi latini prin originea etnică şi limbă, în linii mari românii au rămas legaţi în întreaga lor istorie de ortodoxia greacă.
Situaţia iniţială se modifică sensibil între schisma ecleziastică a lui Fotius şi Marea Schismă (1054), creştinătatea polarizân-du-se tot mai decis în jurul a două centre spirituale. Astfel, partea răsăriteană a continentului rămâne în obedienţa Con-stantinopolului, în timp ce Apusul se păstrează în sfera Romei şi a papalităţii. în raport cu această situaţie, românii au un comportament oscilant.
La 1204: biserica bulgară - care era şi a românilor de la sudul Dunării - se uneşte cu Roma lui Inocenţiu al III-lea. Artizanul acestei uniuni a fost ţarul român de la Târnovo, Ioni-ţă Caloianul. O serie de cauze de natură politică îl determină însă pe unul dintre urmaşii săi, ţarul Ioan Asan II, ca, la 1238, să rupă legătura cu Roma, revenind la ortodoxie. Fireşte că Roma nu s-a resemnat cu această pierdere şi, pe parcursul întregii perioade următoare, a încercat să-i readucă pe români în ascultare faţă de Scaunul papal. Invazia tătarilor (în 1241-1243) a lăsat însă în suspensie pentru încă o jumătate de secol eforturile de reatragere a românilor la catolicism.
Anii 1290, 1359, care au adus desprinderea Ţării Româneşti şi a Moldovei de sub tutela maghiară, au marcat înscrierea definitivă a romanităţii nord-dunărene în ecumena ortodoxă. Acest fapt nu a anulat elementele şi instituţiile occidentale, care, fără a fi singurele prezente, nu au lipsit în această perioadă din viaţa statelor feudale române.
Situaţia s-a complicat o dată cu căderea Bizanţului (1453). Avansul otoman în direcţia Europei Centrale a condus, după

supunerea Peninsulei Balcanice, şi la instaurarea dominaţiei otomane asupra Ţărilor Române (1462 în Ţara Românească 1538 în Moldova). Evenimentul a marcat începutul orienta -Uzării tot mai accentuate a teritoriilor locuite de români.
Cu toate acestea, Transilvania a rămas cureaua de transmisie prin intermediul căreia ideile şi chiar modele, cărţile, mentalităţile occidentale au continuat să pătrundă printre români. Desigur, într-o măsură mult mai mică decât anterior. Datorită politicii de alianţă cu puterile creştine angajate în lupta antio-tomană, - care a cunoscut semnificativul episod al cruciadei conduse de Mihai Viteazul în jurul anului 1600, în contextul războiului austro-turc -, precum şi din dorinţa turcilor de a stăpâni într-o măsură cât mai mare Ţările Române, la 1711, 1714 au fost înlocuiţi domnitorii români prin funcţionari recrutaţi din rândurile turcocraţiei. începea în acest fel cea mai grea etapă din istoria modernă a românilor.
Vreme de mai bine de un secol (până în 1821), domnitorii fanarioţi au dus politica celei mai cumplite levantinizări. Paradoxal însă, aceasta a fost şi o perioadă a începutului de reocci-dentalizare (influenţa rusă, reformele fanariote şi tiparniţa de la Râmnic au contribuit, toate, la o influenţă franceză în principate).
Cu puţin înainte ca Moldova şi Ţara Românească să intre în acest secol de istorie fanariotă, la 1690 Transilvania se rein-sera decis în sfera occidentală. înstăpânirea austro-catolică asupra principatului ardelean a dat semnalul inaugural luptei pentru supremaţie între catolici şi calvini. Romanimea ortodoxă de aici a fost parţial convertită la catolicism la 1700, dobândind astfel acces la instituţiile de învăţământ prestigioase ale Apusului catolic. Nici ortodoximea din Banat nu a rămas însă prizoniera vechii forma- mentis, afirmându-se şi în această regiune o elită

românească cucerită de cultura occidentală.
Europa - o Idee în Mers
91
Secolul al XlX-lea românesc (început, parcă, la 1821 şi încheiat la 1918) e secolul luptei naţionale pentru stat unitar şi independenţă.
Această cruciadă s-a dovedit ambiguă. Ea a marcat ruperea de Orientul islamizat, dar şi delimitarea de imperiile „occidentale" (austriac, rus) cu tendinţe de dominaţie. Şi chiar dacă în această tentativă de ţinere deoparte de poftele hrăpăreţe ale celor două imperii din zonă românii s-au îndreptat cu braţele deschise spre Franţa, adeseori până la strădania de a o copia fidel, cu toate acestea, dată fiind depărtarea - ca şi eşecul politic extern al Franţei după 1871 - occidentalizarea românească a fost incompletă.
2. Din şirul ridicărilor româneşti la luptă din secolul XIX, Revoluţia de la 1848 e o mărturie a opţiunii de sincronizare cu Europa Occidentală, revoluţionară. Conform istoricului Adrian Niculescu, „Neîndoielnic, caracteristica principală şi totodată meritul fundamental al generaţiei paşoptiste rămâne imensa capacitate de sincronizare şi de adaptare la valorile şi la ritmurile lumii civilizate. [...] Statul român modern a cunoscut o gestaţie lentă în anii Regulamentului organic. începutul 'europenizării' noastre a fost 'oferit3 - e drept, interesat - chiar de către Rusia, care, prin intermediul filoromânului Kiseleff, a dat Principatelor o organizare şi libertăţi necunoscute de ea la ea acasă. El a fost apoi experimentat 'in vitro' în cele trei luni de guvernare revoluţionară din Valahia de la 1848. Ulterior, toată experienţa acumulată, inclusiv în exil, a fost metodic aplicată definitiv după 18 59"*.
1821 fusese tentativa de a edifica, cu grecii - şi, se spera, cu ruşii - o revoluţie est-europeană ortodoxă împotriva Islamului. Ea nu a izbutit, Rusia nu avea cum să sprijine pe faţă o contestare a ordinii apărate de Sfânta Alianţă. înăbuşind în sânge
92
Ovidiu Pecican
această tentativă de recucerire a străvechii demnităţi naţionale greceşti şi româneşti, totodată, turcii nu făceau decât să lichideze primul proiect revoluţionar ortodox şi est-european de proporţii. E de constatat totuşi că, fie şi pierzând, - prin decapitarea revoluţiei de omul care îi întrupa spiritul -, ridicarea românilor de la 1821 a fost răsplătită prin revenirea la domnitorii aleşi dintre români; ceea ce reprezenta un pas înspre dez-orientalizare şi, implicit, reeuropenizare.
Abia o nouă ridicare la luptă, de astă dată în forma unui război ruso-turc, la 1877-1878, va fi mai reuşită, românii şi bulgarii regăsindu-se de aceeaşi parte a baricadei, cu profit -cât priveşte partea română - pentru independenţa statală (declarată acum). Atâta doar, că de astă dată, deşi debutând prin-tr-o insurecţie bulgară, conflictul a luat înfăţişarea unui război în toată regula. Efervescenţa insurecţională a fost înecată în sânge. Cât despre justificarea ideologică a conflictului, aceasta a fost un soi de cruciadă ortodoxă antimusulmană. Practic, un nou avatar al ideii panslavismului şi panortodoxiei ce făceau, deja de un secol, programul conflictelor cu turcii patronate de Rusia.
3. Unirea din 1859 e mărturia că problema românească devenise o chestiune de interes european.
Paşoptiştii au fost cei care au lansat ideea "domn străin ereditar, din familie domnitoare europeană", cum suna hotărârea divanurilor ad-hoc de la 1857, în care republicanii cei mai importanţi, CA. Rosetti, Brătienii amândoi, s-au pronunţat, din motive de oportunitate politică, pentru monarhia constituţională de tip occidental, care a întărit şi consolidat definitiv statul, aducându-1 la standardele apusene. La 1866, era deci instalat pe tron un prinţ occidental, dovadă şi a dorinţei de occiden-talizare a românilor.
_____Europa - o Idee în Mers_____93
în ianuarie 1850, la Londra, Bălcescu a încercat să pună bazele unui comitet secret pentru realizarea Confederaţiei Democratice a Europei Răsăritene, înglobându-i pe români, poloni, maghiari, ruşi, boemi, moravi şi sud-slavi. Ca o continuare la tratativele începute de Nicolae Bălcescu în Ungaria, între revoluţionarii români, maghiari şi poloni concentrări la Brussa şi Kutahia (Asia Mică), la Constantinopol şi la Paris, s-au reluat discuţiile pentru o federalizare şi cooperare viitoare.
In iunie 1859, tot la Londra, a fost înfiinţat Comitetul Central Democratic European, iniţiat de Giuseppe Mazzini, Le-dru-Rollin, Arnold Ruge şi polonezul Albert Darasz. La el a aderat, în toamna lui 1851, şi Kossuth, iar în iunie 1851 au intrat şi revoluţionarii români (reprezentantul lor fiind D. Bră-tianu)5.
De reţinut este şi iniţiativa pregătirii unui mare congres pan-latin la Paris, în 1869, luată de B.P Hasdeu. Aici urmau să fie dezbătute problemele „gintei latine" din răsăritul Europei. II susţine intens şi Vasile Maniu, autorul lucrării Misiunea Occi-dintelui latin..., care a apărut şi în versiune franceză, la Paris (La mission de VOccident latin dans l'Orimt de PEurope). Scrierea a fost apreciată şi în Italia6. Maniu începuse să pledeze - atât în ţară, cât şi în străinătate - încă din 1867 pentru o alianţă a popoarelor de origine latină, alianţă prin care credea că poporul său poate fi eliberat de sub stăpânirea imperiilor multinaţionale. Un grup de brăileni îi scria: „şi românii din Orient, domnule Maniu, dacă voiesc a-şi avea viaţa lor proprie, naţională, în concertul popoarelor civilizate, ei curând te vor auzi şi se vor convinge că fără ajutorul Italiei, Franţei, Spaniei şi Portugaliei, mai curând sau mai târziu sunt meniţi la moarte"7.

In contextul pregătirii congresului panlatin, Maniu scria: »•■■ datoria noastră civică este de a se uni toţi fiii frumoasei

noastre Românii de la Tibiscus, din Carpaţi, Marea Neagră şi Balcani, care cred în viitorul românismului; a se uni, zic, în cugete şi simţiri, pentru ca uniţi acasă la noi să putem merge cu ajutorul geniului României la Congresul din metropola modernei latinităţi"8. Studenţii români din Paris - printre alţii: D.A. Laurian, Bpnifaciu Florescu, loan Lapedatu - îi expediază lui Hasdeu o scrisoare unde se spune: „In nr. 30 al românescului ziar pe care-l dirijaţi aţi expus la aprobaţiunea lumii latine o mare idee, emisă într-un moment de supremă inspi-raţiune de către energicul român Vasile Maniu, în ultima-i scriere, şi anume ideea unui 'Congres panlatin în Paris'. Dezvoltând şi urmărind cu perseverenţă această mare idee în Columnele lui Traian n-aţi pregetat a atribui junrmei române de pre malurile Senei, din Turin şi din Madrid, un măreţ rol în realizarea ei. Departe de a crede atribuirea unui astfel de rol junimei române ca o simplă stimulare a simţământului de ambiţiune, noi ne permitem a o privi ca expresiunea încrederii pe care aveţi în patriotismul ce trebuie să palpite în sânul tinerimei". Ei adăugau, pe lângă o adeziune entuziastă, şi sugestii practice9. In acelaşi context trebuie situate cuvântările de deschidere ale lui B.P Hasdeu de la Societatea „Românismul" din 1870-1871.

4. Plnă în 1945 s-au făcut paşi pentru instaurarea moravurilor şi instituţiilor occidentale. Dar „România nu a fost accentuat democratică nici în perioada interbelică, ci mai degrabă predispusă spre totalitarism şi dictatură, ambele cu puternice conotaţii autohtonizante, neaoşiste. în consecinţă, s-ar impune o corecţie care să nu atingă doar nivelele superficiale ale ideologicului, ci pe acelea, mult mai adânci, ale imaginii de sine şi ale fiinţei. Ontologia românească nu este deschisă spre democraţie - oricine s-ar încumeta să lucreze aici în domeniul politicului, sau în acela al suprafeţei publice, comunitare, ar trebui

să aibă în vedere acest handicap, şi să purceadă la treabă cu conştiinţa unei depăşiri necesare"10. Dacă valabilitatea acestei afirmaţii poate fi argumentată, cel puţin pentru al doilea deceniu interbelic, nu se poate totuşi trece cu vederea climatul de deschidere către Occident din această perioadă. Mărturie stau şi acutele dezbateri cu privire la calea de urmat, iniţiate după Unirea din 1918 în viaţa noastră publică. In contextul lor, pe la sfârşitul anilor '20 şi începutul deceniului următor, s-au înmulţit luările de poziţii româneşti în favoarea agregării unei forme de unitate continentală la care România să fie părtaşă. Chiar dacă opţiunile pentru o cale de dezvoltare naţională au prevalat, este incontestabil că unele dintre vocile cele mai autorizate ale momentului s-au interesat de eforturile unor politicieni şi intelectuali occidentali de a agrega o Europă unită, luându-se în discuţie nu doar implicaţiile politice, ci şi fundalul de civilizaţie şi cel cultural comun popoarelor europene11.

Ascensiunea regimurilor fasciste, totalitare în Apus a făcut însă ca planurile unificatoare să eşueze pentru moment şi a condus în cele din urmă, cum se ştie, la declanşarea celei de a doua conflagraţii mondiale. O dată în plus, adversităţile s-au dovedit mai tenace decât valorile comune şi întreaga lume s-a văzut târâtă într-un nou „război civil european", cum i s-a spus cu destulă îndreptăţire. România rămânea, în acest context, legată de programul politic naţionalist al secolului trecut, iar tradiţionalismul unei părţi a elitelor sale o azvârlea direct în braţele unor dictaturi succesive de dreapta (1938-1944).

5. în 1945, ocupaţia sovietică şi instaurarea comunismului au condus la înscrierea ţării pe un făgaş antioccidental. Deşi ideologia era de sorginte occidentală, marxismul supus de Lemn şi Stalin reinterpretărilor a devenit un instrumentum regni pentru Imperiul Rus, dobândind o coloratură profund origina-

lă şi ajungând discursul ideologic pus să justifice totalitarismele din răsăritul continentului. Situaţia a generat o stare de tensiune permanentă între Est şi Vest, vreme de circa jumătate de secol realitatea dominantă h nivelul relaţiilor internaţionale rămânând „războiul rece". In aceste condiţii şi în acest cadru, România - aflată printre sateliţii URSS - n-a făcut decât să urmeze în linii mari politica sovietică, asistând din afară la eforturile statelor occidentale de a şterge contradicţiile dintre ele şi de a crea o unitate europeană. Mai mult decât atât, în ultimii ani ai dictaturii lui Nicolae Ceauşescu, atunci când înşişi liderii URSS iniţiaseră un nou curs politic, dictatura s-a străduit să se distanţeze de perestroika şijjlasnost, încercând să menţină „îngheţul" ideologic. In acel moment, România nu se îndepărtase doar de Europa Occidentală, ci şi de varianta sovietică a socialismului, tinzând parcă spre o variantă autohtonă - şi au-tohtonistă - a despotismului comunist de tip asiatic.

6. După 1989 se produce reinserţia României printre statele cu o opţiune prooccidentală.

Dorinţa de a intra în NATO şi demersurile făcute de guvernanţi pentru primirea în Uniunea Europeană sunt dovezile cele mai vizibile în acest sens. Moştenire a trecutului rămân, în schimb, destulele ambiguităţi manifeste sub acest raport, mai ales în anii guvernării Iliescu (1990-1996).

II.

în ce priveşte terminologia care acoperă aceste realităţi, prima menţiune o găsim în sec. XVII, în cronica lui Simion Dascălul (ar putea proveni dintr-un text mai vechi), în contextul delimitării întinderii împărăţiei tătăreşti.

Nicolae Costin, spre finalul secolului, pomeneşte şi el legenda fiilor lui Noe, abor-

dând astfel în termenii acreditaţi de cronicile medievale occidentale chestiunea originilor Europei. Conform lui Pierre Cha-unu, termenul „Europa" s-a impus în Occident abia prin 1750, în locul celui de „creştinătate". Putem deci afirma că elita Ţărilor Române nu era ruptă total de discuţiile din Apus şi de percepţia apuseană asupra realităţilor geopolitice nici măcar în epoca dominaţiei otomane ori în etapa domniilor fanariote12.

III. ■•■■->■ ■■' " ■■ ■■!-•- — —'

De la apariţia impetuoasă a spiritului naţional modern, în arena vieţii publice româneşti s-a afirmat constant o polaritate care a grupat toate marile personalităţi ale culturii noastre. E vorba despre faimoasa dispută - deschisă în imediata succesiune a momentului paşoptist de condeie prestigioase precum B.E Hasdeuşi Titu Maiorescu - în jurul chestiunii specificului naţional şi a apartenenţei la cultura şi civilizaţia europeană. Ea s-a bucurat de o excelentă analiză în clasica lucrare a lui E. Lovinescu Istoria civilizaţiei române moderne. Din punctul de vedere al tentativei de integrare europeană, putem afirma că e vorba despre o convergenţă de fond şi, simultan, o divergenţă de demersuri. Partizanii valorilor tradiţionale, autohtone -naţionaliştii, mesianicii, adepţii Volksgeist-nlxxi - sunt de părere că valorile naţionale ar fi o contribuţie la universal tocmai prin specificul lor, prin care îmbogăţesc zestrea omenirii. Dimpotrivă, europeniştii - „cosmopoliţii", cum îi numesc adversarii lor - cred că o specificitate prea accentuată e o piedică în calea afirmării valorii universale a culturii române. Ar fi necesară o „sincronizare" (termenul' îi aparţine lui Lovinescu). După o perioadă de „eclipsă", în anii proletcultismului, când „europenizarea" - nu e, după Nae Ionescu şi Soljeniţân, revoluţia leninistă o formă de asumare silnică a spiritului europenist de către

sufletul slav? - a însemnat intrare în comunitatea internaţională marxistă (e simptomatic că la ea au aderat nu doar sateliţii central şi est-europeni siliţi la asta, ci şi intelectuali de marcă din societăţile occidentale - din Franţa, Italia), anii '80 au reactualizat vechea dispută. Katherine Verdery îi acordă atenţie în cartea ei. în contextul izolării progresive şi drastice a României lui Ceauşescu pe plan internaţional şi al exacerbării valorilor specifice în ideea legitimării politicii autarhice paranoice, s-a dezvoltat protocronismul, căruia i s-au opus abia o mână de intelectuali credincioşi valorilor liberale şi europene.

Note

11.P. CuLUMV,MirceaEliade, Bucureşti, Ed. Nemira, 1995, p. 176.

2 Cf. ibidem: „Cele 250 de variante ale legendei, de până la sfârşitul secolului al XlX-lea, dovedesc [...] interesul suscitat de ea şi favoarea de care s-a bucurat în rândul maselor, întărită de propaganda stiliţilor (sau a credin-cioşilor 'pe stil vechi'), ortodocşii conservatori".

3 Ibtdem, p. 179.

4 Apud Revenirea în Europa, Craiova, Ed. Aius, 1996, antologie de A-drian Marino, p. 117.

5 Istoria României, IV, Bucureşti, 1964, p. 236.

6 V La Confederazione latina, I, nr. 5, din 21 mai 1871.

7 Troian, 1869, IU, nr. 14, din 25 octombrie. Cf. lui V Neumann, Vasile Maniu, p. 42.

8 Cf. V Maniu, Congresul panlatin, în Traian, 1869, nr. 5-6, din 13 noiembrie, p. 222-223; în ibid.

9 Vezi Traian, 1869, III, nr. 45, din 12 august; şi scrisoarea deschisă adresată lui Hasdeu în nr. 56, din 13 septembrie.

10 Ştefan Borbely, „Eseu despre rapt", în A. Marino, Revenirea în Europa, Craiova, 1996, p. 93.

11 Vezi antologia din partea a doua a prezentului volum, unde sunt reunite principalele nume care au participat în România interbelică la discuţia despre Europa.

12 Laurenţiu Vlad, „Despre ideea de 'Europa'", în Dilema, an. IV, nr. 159, 26 ianuarie - 1 februarie 1996, p. 7.

VII. Unificarea politică ; - între reverie şi acţiune

i

19. înainte de 1989

20. După 1989 ' -'^ }' « * J •

21. Quo vadis, Europa? 3

r vi

19. înainte de 1989

După 1945, ideile lui Churchill (din discursul său de la Ziirich din 1946) s-au întâlnit într-un mod fericit cu cele ale lui Robert Schuman. Joncţiunea lor, ca şi faptul că fuseseră formulate nu de nişte simpli teoreticieni, ci de nişte personalităţi implicate în practica politică, au făcut ca respectivele idei să fie transpuse - progresiv - în act. Un început semnificativ a fost crearea în 1949, la Londra, a Consiliului Europei. Organismele sale sunt Adunarea Consultativă - formată din delegaţii parlamentelor - şi Consiliul Miniştrilor de Externe, ambele aflate la Strasbourg. Consiliul a adoptat Convenţia drepturilor omului, aceasta fiind una dintre primele şi cele mai importante măsuri ale sale.

In ce priveşte integrarea statelor europene într-o comunitate unică, ea poate fi urmărită pe mai multe planuri. Unul dintre acestea este cel al integrării militare.
începuturile ei se situează în anul 1948, când la Bruxelles se încheie un pact de asistenţă. Participă la el statele Bene-

luxului, Marea Britanie şi Franţa. Un an mai târziu, la propunerea lui Churchill şi a lui Pleven, preşedintele Consiliului, în faţa crizei coreene se decidea crearea unei comunităţi a apărării europene, cu participare germană. Astfel se năştea - prin-tr-un tratat semnat la Paris - o forţă europeană occidentală legată de NATO (planul Pleven) pe care însă Franţa refuza să o ratifice. In 1954 s-au semnat noi acorduri la Paris. Cu privire la contingentele naţionale ale statelor europene occidentale se decidea să fie puse sub comandă NATO. Răspunsul din Est va veni sub forma agregării Pactului de la Varşovia (1955).
Cât priveşte integrarea economică, aici lucrurile se prezintă ca un proces discontinuu, - dar neîntrerupt -, al cărui capăt e încă departe de a se întrezări.
In cadrul doctrinei Truman, George C. Marshall (1880-1959), ministrul de externe al SUA, propune - în 1947 - un program de reconstrucţie europeană: SUA vor livra materii prime, mărfuri şi capitaluri, parte sub formă de credite, parte prin donaţii. URSS a refuzat acest „instrument al imperialismului dolarului", iar Polonia şi Cehoslovacia, prezente iniţial la Paris la conferinţa planului Marshall, s-au retras la rândul lor. Urmarea planului e că în 1948 se constituie la Paris Organizaţia Europeană de Cooperare Economică, însărcinată să repartizeze donaţiile şi creditele americane (în jur de 14 miliarde de dolari până în 1952). Ca un răspuns, în Est se creează COMECON.
Un eveniment de mare semnificaţie în acest context a fost propunerea lui Robert Schuman (1950) de a se constitui o piaţă comună a cărbunelui, fierului şi oţelului pe o perioadă de cincizeci de ani. Acesta este aşa-numitul plan Schuman, care pornea de la necesitatea menţinerii uniunii care asigura controlul bazinului Ruhr, dar privea înspre viitor, asigurând bazele temeinice ale unei viitoare unităţi vest-europene mai vaste. In anul următor se crea la Luxemburg Comunitatea Europeană
Europa - o I c
BIBLIOTECA JUDEŢEANĂ „OCTAVIAN GOGA"
a Cărbunelui şi Oţelului (CECA). Aceasta e condusă de o înaltă Autoritate formată din 9 membri, juridic suverană, numită pe şase ani de către Consiliul de Miniştri (care are şi drept de veto).
în 1957 se face un alt pas esenţial. Se încheie tratatele de la Roma cu privire la utilizarea energiei atomului (EURATOM) si se formează o Comunitate Economică Europeană (CCE) în jurul unităţii vamale constituite o dată cu anul 1968. Organismele ei sunt Consiliul de Miniştri - reprezentanţi ai statelor care definesc marile linii de acţiune. Acesta numeşte pe patru ani Comisia Executivă (9 membri, prezidată de Hall-Stein până în 1967), cu sediul la Bruxelles şi dornică de a stabili relaţii diplomatice. începând cu 1958, un Parlament European, cu sediul la Strasbourg, controlează comisia.
Noua perioadă a fost una de încetinire a ritmului. Faptul s-a datorat opoziţiei lui De Gaulle la intrarea în CCE a Marii Britanii (1961-1963) şi ostilităţii aceluiaşi cu privire la ideea su-pranaţionalităţii. In 1967 însă, Marea Britanie îşi va depune din nou candidatura, în pofida agriculturii sale şi a valorii lirei.
Anii '70 vor aduce lărgirea Comunităţii Economice Europene. După ce Norvegia a refuzat prin referendum intrarea sa în Piaţa Comună (25 septembrie 1972), Danemarca a ratificat intrarea sa (la 20 octombrie 1972). în acelaşi an s-a alăturat celorlalţi membri şi Anglia, fiind urmată la 1 ianuarie 1973 de Irlanda.
Crearea ECU-ului - moneda europeană - e urmarea unei întâlniri la nivel înalt care a avut loc la Bruxelles în 5 septembrie 1978. (Italia şi Irlanda cer ajutor suplimentar pentru a se asocia ECU-ului, iar Marea Britanie s-a abţinut.)
Noul deceniu a antrenat noi evoluţii pe calea înfăptuirii unităţii economice europene. în 1981 a intrat şi Grecia în Piaţa Comună. La 1 ianuarie 1986 Spania şi Portugalia făceau acelaşi Pas, în pofida rezervelor formulate de Grecia. CCE cuprindea
JUDETEAHA
SALA DE LECTURA OU

acum 320 de milioane de consumatori. Un nou pas înainte 1-a marcat ratificarea de către parlamentul francez a „Actului unic" ce prevedea libera circulaţie a capitalurilor şi muncitorilor şi libertatea de stabilire a oamenilor din domeniul profesiunilor liberale.
Revoluţia dinEuropa Centrală şi de Răsărit din anul 1989, care a avut drept consecinţă eliberarea statelor din zonă de sub robia ideologică a comunismului şi care a condus, ulterior, la prăbuşirea URSS, a creat posibilitatea unei lărgiri fără precedent spre răsărit a Comunităţii Europene, marcând o nouă etapă în istoria acesteia. Aceasta s-a văzut clar o dată cu semnarea Tratatului de la Maastricht.
După ce, vreme de secole, Europa fusese a statelor teritoriale, la sfârşitul secolului XX ea făcea paşi decişi spre o

comunitate unită de interese economice şi de nevoia de securitate. Unitatea politică europeană rămâne pe mai departe însă un deziderat.

20. După 1989

Reconcilierea franco-germană a pus în funcţie un nou motor al unificării politice, asigurându-i necesarul sâmbure de stabilitate. Faptul s-a suprapus revoluţiei care a marcat sfârşitul comunismului în răsăritul şi centrul continentului. împreună, cele două evenimente au devenit capitale în economia evenimentelor care astăzi sunt în plină desfăşurare, fiindcă împreună au condus la modificarea radicală a situaţiei atât în vestul, cât şi în răsăritul continentului.

Astfel, în Vest, la 9-10 decembrie 1990 avea loc întâlnirea de la Maastricht, unde preşedintele Franţei, Francois Mitte-rand, şi cancelarul Germaniei, Helmuth Kohl, au izbutit sa evite ruptura cu John Major, reprezentantul Marii Britanii. La

7 februarie 1991, în aceeaşi localitate olandeză, se semnau acordurile prin care se fixau etapele marşului către o monedă unică şi crearea (cu începere din 1994) a unui institut monetar european; Comunitatea Europeană se angaja să „reducă distanţa dintre nivelul de dezvoltare al diferitelor regiuni". Se crea şi un fond earopean de dezvoltare regională.

în ceea ce priveşte centrul şi răsăritul Europei: aici s-a pus problema primirii în Uniunea Europeană a încă câtorva ţări (grupul de la Vişegrad: Cehia, Polonia şi Ungaria, apoi România) şi a demarat competiţia pentru intrarea în structurile comunitare şi în Pactul Nord-Atlantic. Reuniunea de la Madrid din iunie 1997 a deschis NATO doar pentru Polonia, Cehia şi Ungaria. Faptul nu are doar o valoare în sine, ci anunţă şi apropiata acceptare a celor trei state menţionate în Uniunea Europeană.

Pe de altă parte însă, după dizolvarea URSS, prin semnarea unui acord multipartit la Alma-Ata, s-a format Comunitatea Statelor Independente. Aceasta se vrea, pe de o parte, moştenitoarea fostei Uniuni Sovietice, dar, pe de alta, şi o contrapondere la Uniunea Europeană. Nu toate fostele republici sovietice s-au arătat entuziasmate de acest proiect. Evoluţiile ulterioare au arătat însă că există destule posibilităţi pentru a fi determinate să revină asupra primei opţiuni. Georgia, Moldova şi Cecenia au fost protagonistele unor conflicte armate de izbucnirea cărora Moscova n-a fost străină, chiar dacă în fiecare dintre cele trei cazuri implicarea fostei metropole a cunoscut forme specifice. Astfel, în Europa Răsăriteană se dă o nouă bătălie tacită pentru dominaţie politică. înlăturarea, în linii mari, ca urmare a încheierii războiului rece prin revoluţia europeană din 1989, a vechii polarităţi ruso-americane nu a însemnat, după cum se vede, şi o renunţare la visele imperialiste ruse. Lucrul acesta s-a văzut şi cu prilejul

războiului din fosta Iugoslavie, unde Rusia a ţinut să-şi facă auzit glasul în răspăr faţă de statele occidentale. Chiar dacă ursul de la răsărit a trebuit să-şi revizuiască pretenţiile, - şi e semnificativ în acest sens că la Kremlin s-a renunţat, cel puţin deocamdată, la statele baltice şi la Europa Centrală -, aceasta nu înseamnă că ele au dispărut cu totul. Astfel încât, procesul agregării Europei nu depinde doar de capacitatea de absorbţie a ex-sateliţilor sovietici de către Occident şi nici doar de transformările operate de statele central şi est-europene în vederea punerii de acord cu exigenţele formulate de comunitatea europeană, ci şi de modul în care Statele Unite şi aliaţii săi europeni vor şti să limiteze elanurile Comunităţii Statelor Independente. Deocamdată, deşi acceptarea doar a ţărilor din grupul de la Vişegrad în NATO indică o înaintare prudentă şi treptată a structurilor instituţionale occidentale spre răsărit, totuşi, esenţial rămâne faptul că dinamica acestui avans nu s-a epuizat. Deciziile politice nu sunt pe măsura elanurilor care au însoţit - la est - Revoluţia din 1989. Chiar dacă ele însoţesc la un pas sau doi distanţă aceste elanuri, câteodată riscând chiar o perimare a lor datorată prea marii aşteptări, important este că se deplasează în aceeaşi direcţie. Speranţele explozive de pe termen scurt îşi vor găsi astfel traducerea în act pe termen mediu sau lung, atunci când şi ajustările economice, sociale şi politice din Răsărit vor transforma suficient societăţile respective.

21. Quo vadis, Europa?

Spre ce se îndreaptă Europa astăzi? Proiectul unificării ei globale implică o reorientare redutabilă a discursului. Europa naţiunilor pare să realizeze astăzi că, după un secol de istorie în care a pierdut supremaţia, e timpul să înveţe lecţia cea mai

profitabilă pentru sine. Care e această lecţie? Desigur, cea a unificării, a depăşirii idiosincrasiilor etnice şi politice. Discursul dominant tinde, în aceste condiţii, să devină cel europenist, în varianta sa federalistă. Să fie, oare, vorba despre un nou eu-ropocentrism? Dacă se are în vedere tendinţa de a feri Europa de o poziţie marginală, - la care ea părea tot mai mult să fie condamnată pe durata lungă -, deci dacă ne referim la dorinţa şi eforturile Europei de a rămâne cât mai în centrul vieţii eco-nomico-sociale şi politice globale, atunci putem conchide că da. Dacă însă vom ţine seama de faptul că Europa a încetat de mult să mai fie motorul exclusiv al

civilizaţiei şi, totodată, paradigma propusă altor civilizaţii, atunci răspunsul trebuie să fie nu. De astă dată, la baza acţiunii Europei stă o temere, nu un elan aventuros şi impetuos, ca odinioară.
Vechiul eurocentrism ignora sau, în orice caz, diminua importanţa civilizaţiilor şi culturilor extraeuropene. Această tendinţă e sesizabilă încă din antichitate, când tot ceea ce depăşea limitele Greciei ori ale Imperiului Roman era considerat „barbar". Aceasta în pofida faptului că şi grecii, şi romanii au privit cu admiraţie înspre civiliza|ia strălucitoare a Egiptului ori înspre cea asiro-babiloniană. In secolele XVTI-XVffl încă, se mai găseau o serie de autori care să teoretizeze „degenerescenta" americanilor pornind de la condiţiile fizico-geografice. Această tendinţă e uşor psihanalizabilă. Ea nu exprimă, de fapt, decât dorinţa europenilor de a-şi argumenta propria superioritate şi, până la urmă, propria dominaţie. Firește, ei aveau dreptate numai în parte. Nu tot ce nu intra în parametrii măsurabili ai civilizaţiei europene era lipsit de valoare. O vedem, o dată în plus, astăzi, când Japonia şi Coreea de Sud au devenit mai competitive decât majoritatea ţărilor europene tocmai în domenii tehnologice de vârf, despre care s-ar fi crezut că sunt - sau ar trebui să fie - apanajul civilizaţiei şi ştiinţei europene. _ ;f)

Astăzi deci, mobilul Europei nu mai este dominarea. Ea doreşte doar un parteneriat echitabil cu celelalte părţi ale lumii. Dar secolul XIX, care a fost secolul maximei dominaţii europene, pare că s-a sfârşit abia ieri. Iar înaintea sa au existat alte epopei succesive ale dominaţiei europene. Prima a fost cea a lui Alexandru cel Mare. Şi chiar dacă ironia istoriei a făcut ca această dominaţie să capete o tentă destul de pronunţat asiatică, totuşi, pentru Europa momentul a marcat o primă cucerire a Asiei şi Indiei. Exportul de europenism începea. Din punct de vedere geografic, Roma nu s-a definit ca o putere europeană, fiind un imperiu dezvoltat în jurul Mării Mediterane, cu tot cu litoralul asiatic şi african al acesteia. Pe de altă parte însă, nu e mai puţin adevărat că Imperiul Roman este esenţiaimente o expresie a Europei, în configuraţia spirituală a acesteia lumea latină participând în mod semnificativ. De aceea, dominaţia romană în Mediterana este, şi ea, o infuzie de europenism în Asia Mică şi Africa de Nord. La rândul lor, cruciadele au condus, cum se ştie, la restaurarea unor căi de acces şi la crearea unor organisme statale - fie şi efemere - de factură europeană. O dată cu marile descoperiri, Europa a ajuns, practic, să tenteze universalizarea. Portugalia, Spania, Anglia, Franţa şi Olanda vor cuceri cele patru puncte cardinale, inaugurân-du-şi dominapa asupra Asiei, Americilor şi Africii. Rezultatul se cunoaşte. Prima care a ripostat la tendinţa de „europenizare" a fost America. Statele Unite au proclamat, prin intermediul doctrinei Monroe (1825), că „America e a americanilor". Semnalul de alarmă sensibiliza opinia publică la un pericol real, în plină desfăşurare: Europa secolului XIX domina lumea. Acest secol pare, dintr-un anume punct de vedere, un apogeu brăzdat de conflicte. E vorba despre conflictele între tendinţele imperialiste şi colonialiste ale marilor puteri occidentale care au durat, practic, până la Primul Război Mondial. Şi, deşi rezul-

tatul dezastruos pentru Europa ar fi trebuit să-i pună pe gânduri pe protagoniştii tradiţionali ai acestor conflicte, abia a doua conflagraţie mondială a spulberat visele colonialiştilor europeni şi creaţiile lor. In acelaşi timp cu spulberarea acestei ultime, masive, dominaţii europene - care marcase triumful cvasiuniversal al europenismului - lumea a asistat la afirmarea decisă şi impetuoasă a Statelor Unite ale Americii în politica mondială. După ce Primul şi Al Doilea Război Mondial conduseseră, prin participare armată la conflagraţii, la afirmarea SUA ca mare putere mondială, influenţa tot mai copleşitoare a acestora se face simţită în Europa. în perioada interbelică deja, dar mai ales în cea postbelică, Europa se americanizează tot mai mult, importând produse de consum şi tehnologie, capital şi mode culturale şi curente spirituale. Venise de astă dată rândul Europei să fie colonizată. Această colonizare se va face, mai ales în perioada postbelică, din două direcţii. Pe lângă produsele americane, piaţa bătrânului continent va fi invadată de produse extrem-orientale - de la radiouri şi aparate foto la motociclete, automobile şi computere. Krâmiţată în state naţionale, Europa nu avea ce opune acestei invazii, cu excepţia unei firave pieţe comune.
în tot acest context, anul 1989 a marcat o piatră de hotar. O dată cu revoluţia europeană, dispărea Imperiul Sovietic. A-cest fapt a avut cel puţin două consecinţe importante: în primul rând, prin disoluţia polarităţii duble, americano-sovietice, SUA rămâneau polul de forţă unic al lumii, ajungând practic la apogeul puterii lor. Pe de altă parte, prin dispariţia colosului roşu, statele satelite din Europa redeveneau independente defacto, devenind parteneri virtuali în procesul de unificare continentală. Visul Europei unice intra astfel într-o nouă etapă, după cum a şi dovedit-o semnarea, în 1992, a Tratatului de la Maas-tricht şi trecerea de la un număr de 12 la 15 state unionale.

în legătură cu acest ritm, relativ accelerat, menit să conducă la unificarea politică, pe de o parte, şi la extinderea Uniunii Europene spre răsărit, pe de alta, e de notat că motivaţiile sunt mai complexe decât ar părea la prima vedere. Să reţinem, fie şi fugar, dintre ele faptul că uriaşa moştenire sovietică trebuia asumată şi administrată; că SUA, în noul lor rol de suprapu-tere, aveau nevoie de un partener adecvat; că, pe de altă parte, nu e mai puţin

semnificativă dorinţa Europei Occidentale de a asigura un contrabalans prezenţei americane; că era vorba şi de o reacţie la notabilul elan economic asiatic.
Toate cele precedente par să anunţe tocmai apariţia unui „neoeuropocentrism". Spre deosebire de europocentrismul „clasic", întemeiat pe o conştiinţă a superiorităţii occidentale şi pe dorinţa de dominaţie, noul discurs are un caracter pozitiv. El nu denigrează celelalte culturi şi civilizaţii, ci caută să-şi acrediteze propriul profil într-o versiune activ-prospectivă, nu nostalgică. Pe de altă parte, modul în care se vede pe sine în raport cu ceilalţi parteneri, noneuropeni, se întemeiază pe ideea unei puneri reciproce în valoare şi pe un respect pentru valorile la care aderă alteritatea.
Acest nou europenism poate fi definit, dintr-un alt unghi, ca un „naţionalism european". Prin însuşi acest fapt, el se află în luptă cu naţionalismele propriu-zise. Dar e în conflict şi cu diversele forme de mondialism, aşa cum e el formulat în noile „ideologii" ale erei postideologice. Un exemplu în acest sens ar fi postmodernismul. Europenismul favorizează particularismul continental, - care în Europa e alcătuit din specificitatea fiecărui popor -, respingând melanjul universal. în numele noii atitudini europene se repudiază şi alte universalisme: de pildă marxismul. Europenismul s-a născut şi ca reacţie la funcţia pe care acesta o îndeplinise: de ideologie a totalitarismului comunist. Neoeuropenismul ce se conturează tot mai mult în ultima

perioadă se defineşte ca o tentativă de construire culturală a unei conştiinţe identitare europene, neexcluzând vechile identităţi naţionale, dar pe deasupra lor, şi nedizolvându-se nici într-o conştiinţă globală, planetară.
§
UJ
Argument
.»■„»

•ii
Actualitatea preocupării României pentru integrarea în structurile comunitare europene a stârnit interesul pentru \ \ istoria ideii de Europa în ţara noastră,. Această împrejurare marchează priza de conştiinţă ai căror protagonişti suntem după 1989 şi care conduce la asumarea tot mai decisă a calităţii de europeni. în respectiva ordine de idei au apărut, astfel, nu doar meditaţii originale pe această temă, ci şi primele antologii de texte. In ambele direcţii e de menţionat prestaţia consistentă a lui Adrian Marino, care, prin culegerea de eseuri proprii Pentru Europa (1995) şi prin antologia Revenirea în Europa (1996), cea de a doua înglobând articole şi eseuri ale unor autori români din anii nouăzeci, - dar şi din perioada anterioară -, a inaugurat ceea, ce ar putea deveni necesara priză de conştiinţă a europenisticii autohtone. Numelui lui Adrian Marino i se pot adăuga şi altele, de la cel al filosofului Andrei Morga, autorul Filosofiei unificării europene (1995, 1997), până la cel al , polemistului Gabriel Andreescu, care a semnat volumul Naţionalişti, antinaţionalişti (1997). . , . , _,.,,,

Prezenta antologie, restrânsă ca număr de pagini, dar glorioasă în ceea ce priveşte numele celor cuprinşi în cadrul ei, îşi propune să completeze demersurile pomenite adineaori, asigunîndu-le necesarul fundal istoric. Ea conţine câteva dintre cele mai importante luări de poziţie româneşti din perioada interbelică, semnalând că dezbaterea era vie la nivelul elitei cărturăreşti autohtone încă din primul deceniu de după Marea Unire din 1918. în această etapă istorică, dominată de strădania statului român de a asigura unitatea „României Maria, discursul naţionalist şi etnocentric n-afost, din câte se poate observa, singurul prezent în viaţa noastră publică. Aspiraţiile către unitatea europeană, precum şi conştiinţa apartenenţei la aceeaşi civilizaţie şi cultură continentală, ca şi statele din apusul Europei, se regăsesc în preocupările vârfurilor intelectualităţii interbelice, uneori chiar la aceiaşi oameni care, altminteri, au militat neobosit pentru afirmarea valorilor naţionale. Faptul e cu atât mai remarcabil cu cât vremurile s-au dovedit potrivnice proiectului unificator european.
Am socotit oportun să alăturăm pledoariilor pentru unitatea • continentului şi luări depoziţie mai sceptice ori de-a dreptul ostile (cazul lui Nae lonescu), fiindcă ele completează imaginea momentului istoric, dar şi fiindcă ele pot da măsura obstacolelor pe care proiectul european le avea de înlăturat într-o ţani care abia îşi desăvârşise unitatea statala.
Prezenta selecţie, iniţiată în scopuri didactice, e,făni îndoială, departe de a fi exhaustivă. Ea prezintă totuşi interes în măsura în care repune în circulaţie texte nereluate niciodată până astăzi în răstimpul scurs de la prima

lor apariţie (cazul
inţei lui Dimitrie Guşti, al textelor lui I. G. Duca ori M.
ilescu) şi deci greu accesibile. Totodată, nădăjduim caprin
Europa - o Idee în Mers
115
gn să contribuim - oricât de modest - la recuperarea unei iţii de gândire -până mai ieri ocultate în România: cu privire la apartenenţa europeană.
în cele câteva cazuri în care am apelat la reeditări ăm men-pona-t acest lucru la sfârşitul fiecărui text. Mulţumim editorilor cure ne-au permis să reproducem respectivele pagini. în unele locuri am unificat notele, în altele am renunţat la părţi de text ■mai puţin legate de interesul nostru.
.1. .'a-
■- -^ OCTAVIAN C. TĂSIĂUANU
Insomnia Europei
Proiect de confederaţii ale statelor occidentale şi ale statelor orientale
Bătrâna Europă a încărunţit de griji şi orizonturile zilei de mâine sunt mereu încărcate de nori de furtună. Pacea, din an în an, se reduce la un simplu armistiţiu între neamurile vechiului continent. Graniţele trase între ţări se discută din nou şi, cu excepţia Franţei, nu înclină să le garanteze nici o mare putere. Propunerile pentru asigurarea păcii europene se ţin lanţ. Ele dovedesc că pericolele persistă. Tratatul de asistenţă, din 28 iunie 1919, prin care Anglia şi Statele Unite ale Americii garantează siguranţa Franţei, arată că, îndată după încheierea păcii, se simţea primejdia viitoarelor conflicte. încercările ulterioare de a garanta pacea europeană au rămas numai intenţii, fără rezultate practice.
Se credea că protocolul de Ia Geneva, din 20 octombrie 1924, a găsit soluţia de a definitiva tratatele de pace, adoptând sistemul de alianţe regionale şi arbitrajul împotriva agresorului.
Dar, după cum Senatul american respinsese tratatul de asistenţă din 1919, aşa Anglia conservatoare, prin ministrul său de externe, domnul A. Chamberlain, s-a declarat împotriva protocolului de la Geneva, din anul trecut.
După şase ani, situaţia siguranţei statelor europene e aceeaşi ca după încheierea păcii. Cu deosebirea fundamentală că statele învinse au început să se consolideze şi să ridice glasul. Insomnia Europei are, aşadar, motive întemeiate.
La propunerile recente ale Angliei, prin gura Germaniei, de a încheia un pact de siguranţă pentru statele Occidentului, Franţa a răspuns că nu poate sacrifica pe aliatele sale: Polonia şi Cehoslovacia, iar domnul Beneş a lansat proiectul unui pact de siguranţă a Orientului, necesitatea căruia a fost recunoscută şi de domnul Hymans, ministrul de externe al Belgiei.
Ideea unirii Orientului în faţa primejdiilor ce-1 ameninţă a fost concepută întâi de noi, înainte cu doi ani, în volumul Producţia- (p. 93) şi reluată, după apariţia cărţii domnului Coudenhove-Kalergi, Pan-Europa, în Statele Unite ale Orientului, o confederaţie a statelor din Europa Orientalâşi dinAsiaMică, apărută anul trecut.
Prevedeam dificultatea de a trece de-a dreptul la o federa-
118
O VID IU PECICAN
lizare sau o înţelegere a statelor europene, şi, utilizând organizaţia pancuro-peană propusă de domnul Coudenhove-Kalergi, stăruiam pentru confe-derarea statelor Orientului, cu o etapă spre Pan-Europa.
Propunerea noastră a fost relevată de Le Temps (27 decembrie 1924) şi discutată de presa din Balcani. La noi, proiectul a fost dezbătut numai de revista Peninsula Balcanică. Restul presei a tăcut.
Acum, după ce propunerea e lansată de domnul Beneş ca un pact de siguranţă, prea puţin precis, al statelor din Europa Centrală şi Orientală, s-a trezit şi presa noastră! Nu ştie însă ce atitudine să ia, fiindcă ministrul de externe al României e preocupat de marea problemă a reorganizării departamentului pe care îl conduce de patru ani.
Realizarea propunerii, chiar numai în forma unui pact de siguranţă al statelor Orientului, nu e deloc uşoară. Rră a încorpora Austria, Ungaria, Bulgaria şi Turcia în acest sistem unitar de alianţe defensive, pericolele tulburărilor şi revendicărilor teritoriale rămân în picioare.
Pentru viaţa politică şi economică a statelor legate de valea Dunării şi de apele Mării Negre, e necesară şi alăturarea platoului Armeniei şi a versantului sudic al Caucazului, care sunt cheile relaţiunilor, pe uscat, cu Asia Centrală şi cetăţui de apărare împotriva imperialismului rusesc.
' Italia nu poate lipsi din acest pact de siguranţă oriental, fiindcă Hinter-land-\A ei, Europa Centrală, e ameninţat de Germania în drumul ei spre răsărit şi spre Adriatică.
Realizarea acestei grupări a statelor din Orient, e de mirare că nu s-a înfăptuit până acum.
Mica înţelegere, dacă nu are intenţii obscure, n-are nici un motiv să amâne constituirea acestui bloc, care ar transforma-o într-o Mare înţelegere a, Orientului. Pactul de siguranţă al statelor Orientului s-ar putea desăvârşi ulterior, prin convenţiuni şi colaborări economice, care ar pregăti, încetul cu încetul, termenul pentru o confederaţie politică. Orientul astfel constituit ar deveni o putere mondială şi ar izbuti uşor să-şi cucerească un

rol hotărâtor în politica internaţională.
Apropierile, pe de o parte, între statele Orientului, pe de alta, între cele ale Occidentului, vor putea să urmărească şi înfăptuirea idealului pane-uropean demn de civilizaţia rasei albe.
Abia după realizarea Pan-Europei se va potoli insomnia Europei. Cel dintâi pas practic şi imediat spre acest ideal e pactul de siguranţă al Orientului, aşa cum l-am recomandat noi. i t,

pactul de siguranţă al Orientului o data înfăptuit, Occidentul nu va putea decât să-1 urmeze.
■ Apărut în Lupta, 30 martie 1925; retipărit în volumul antologic Obsesia europeană, Ed. Scripta, Bucureşti, 1996, p. 79-82.
tk'h
MlHAIL MANOILESCU
Statele Unite ale Europei. Aspectul economic
între utopiile care pot deveni realităţi într-o zi, nici una nu este mai seducătoare decât aceea a Statelor Unite ale Europei.
Spiritul raţionalist şi simetric al europenilor este uşor cucerit de ideea unei federaţii europene, care s-ar ridica faţă în faţă cu federaţia Americii de Nord, aducând vechiului continent o renăscută vigoare.
Că nu e destul a federaliza popoarele Europei pentru a îndeplini dintr-o dată toate condiţiile unice în istorie care s-au întâlnit în America, pentru a-i asigura prosperitatea ei fără egal, aceasta este o chestiune care nu pare a arunca umbra îndoielilor asupra entuziaştilor susţinători ai ideii Statelor Unite Europene.
E inutil însă şi imposibil a intra în cercetarea a tot ce este greutate de neînvins în această construcţie a idealismului european.
Să ne mărginim acum a atinge un singur aspect care dă naştere în special la îngrijorări: aspectul economic.
Realizarea unei unităţi economice europene s-a preconizat pe două căi. Pe aceea a uniunii vamale europene şi pe aceea a Statelor Unite Europene.
Calea uniunii vamale este în general mai în favoare decât aceea a unei contopiri politice. în adevăr, ea constituie o soluţie infinit mai puţin îndrăzneaţă decât ideea federalizării într-un singur stat european, iar de altă parte, din punct de vedere al economiei forţelor de producţie şi al raţionalizării lor, parcă oferă aceleaşi avantagii ca şi federalizarea.
Uniunea vamală europeană înseamnă abdicarea de la suveranitatea naţională numai pe un singur plan al activităţii economice. Federalizarea înseamnă abdicarea totală de la orice libertate economică naţională.
De aceea observatorii superficiali, doritori de compromisuri comode, recomandă uniunea vamală europeană, ca un stadiu de tranziţie pentru realizarea idealului suprem, care e federalizarea.

Ce înseamnă însă uniune vamală europeană? Renunţarea totală din partea fărilor rămase în urmă economiceşte la orice veleitate de industrializare.
Printr-o uniune vamală concurenţa liberă între industrii stabileşte o selec-ţiune naturală aspră, întărind pe cei tari aşezaţi pe poziţii dominante şi sacrificând pe cei slabi şi începători.
într-o uniune vamală ţările ca Rusia, România sau Peninsula Balcanică sunt condamnate să trăiască din cultura slabă a cerealelor, alimentându-se pentru tot ce este produs superior de la marile ţări industriale: Anglia, Germania etc. într-o astfel de formaţiune contrastul între bogăţia ţărilor industriale şi sărăcia ţărilor agricole n-ar face decât să se adâncească şi mai mult.
Pentru renunţarea lor la dreptul de a se îmbogăţi prin industrie ţările agricole n-ar căpăta nici o compensaţie, fiindcă întreaga lor economie ar continua să rămână separată de a ţărilor industriale, singurul punct comun între ele fiind libera circulaţie a mărfurilor peste barierele vamale desfiinţate.
Când cele patruzeci de state care compun astăzi marea republică a Ame-ricii de Nord au renunţat la independenţa lor, au făcut, fiecare din ele, sacrificiul de a opri o evoluţie care le-ar fi dat avantajele directe ale unei politici industriale protecţioniste.
Acest sacrificiu şi-a găsit însă o strălucită compensaţie în faptul că fiecare din statele izolate a putut să se bucure de beneficiile marelui organism capitalist pe care-1 reprezintă Statele Unite în întregul lor.
Fiecare din vechile state au intrat cu deplin drept la împărţirea avan-tagiilor unui vast sistem de căi ferate organizat pe baze largi continentale. Fiecare din ele s-a simţit ajutat de ansamblul instituţiilor financiare şi monetare ale Statelor Unite. Fiecare s-a bucurat de afluenţa de capital şi de iefti-nătatea creditului pus la dispoziţie de marile centrale ale finanţei americane. Fiecare a profitat de dreapta repartiţie a sarcinilor publice care rezultă dintr-un sistem fiscal aplicat unei ţări mari cât un continent. Fiecare a realizat economia de cheltuieli administrative şi mai ales economia de cheltuieli militare, care rezulta dintr-o unificare pe o scară atât de grandioasă. Şi în sfârşit, fiecare din aceste state s-a găsit împins spre prosperitate prin presiunea comună a întregului organism stăpânit de un ritm unic de dezvoltare.
O asemenea contopire integrală nu poate fi nici pe departe comparată cu unificarea făcută pe un singur plan, acel

al circulaţiei bunurilor, aşa cum o realizează uniunile vamale. Intr-o Uniune Vamală Europeană fiecare ţară rămâne cu sistemul său particular şi imperfect de comunicaţii; fiecare rămâne mărginită la aprovizionarea cu capitaluri în primul rând pe piaţa internă, suferind de penurii locale care pot paraliza întreaga viaţă economică; fiecare ţară rămâne cu sistemul ei monetar particular expus la toate avariile; fiecare

îşi duce mai departe singură sarcinile fiscale, aşa de inegal distribuite azi între diferite ţări; în sfârşit, fiecare ţară trebuie să suporte singură sarcina unei administraţii costisitoare şi mai ales a unor cheltuieli inseparabile de apărarea naţională.
în acest statu-quo general intervine o unică schimbare: aceea a circulaţiei libere a mărfurilor. Circulaţia liberă contează însă ca un avantaj numai pentru statele industrializate şi, dimpotrivă, ca un imens dezavantaj pentru statele agricole, pe cale de industrializare.
Aceste din urmă state sunt cele care urmează să plătească cu pielea lor realizarea frumosului ideal. Iară a câştiga nici unul din avantajele unei unificări adevărate şi depline pe terenul economic şi politic, ele sunt aduse să renunţe la mijlocul cel mai sigur de îmbogăţire care este industrializarea, cel puţin până la limita modestă a satisfacerii consumului intern. Ele fac astfel un sacrificiu real şi palpabil pentru a nu câştiga decât un avantaj iluzoriu.
Iată de ce, oricât ar părea de paradoxală concluzia noastră, noi preferăm soluţia Statelor Unite ale Europei în locul soluţiei, în aparenţă mai anodină, dar în realitate mai periculoasă, a unei Uniuni Vamale. Soluţia Statelor Unite poate fi utopică, din punctul de vedere al posibilităţilor de înfăptuire, ea este însă logică şi raţională. Soluţia Uniunei Vamale poate părea unora mai realistă ca posibilităţi de concretizare, ea este însă absurdă, pentru că pretinde de la o bună parte din statele de azi ale Europei sacrificarea lor tară nici un fel de echivalent.
Şi astfel, Uniunea Vamală Europeană, departe de a fi un stadiu intermediar care să ducă la Statele Unite ale Europei, nu ar fi decât o experienţă nenorocită care ar compromite ideea oricărei cooperaţii europene.
Sunt soluţiuni care nu au sens decât concepute şi realizate în întregul lor. împărţite arbitrar în măsuri izolate, ele constituie un pericol. De aceea, dacă e vorba să alegem între două utopii, cel puţin să ne hotărâm pentru aceea care poate suporta victorios critica raţiunei.
■ Apărut în Observatorul politic şi social,
15 august 1929, p. 1-2.
an. I, nr. 6, joi,
'/>
) V l'i
' . " ', ; ' i ' ' • a. ,/>s.,/t,>! '• r I.G. Duca •..(*'•
Statele Unite ale Europei
După o introducere spirituală şi plină de bună-graţie asupra raporturilor d-sale personale şi politice cu presa, ca ziarist mai întâi, ca cenzor în timpul războiului, şi meu târziu ca-preşedinte al Sindicatului Ziariştilor, dl Duca a intrat în inima subiectului, dezvoltând în substanţă următoarele, în atenţia susţinută a unei distinse asistenţe":
Eu cred, eu am încredere în Statele Unite ale Europei.
Ideea însă e nouă, e îndrăzneaţă, e de natură să tulbure pe mulţi şi prin urmare, ca să pătrundă în conştiinţa popoarelor, ca să cucerească spiritele, ca să se poată realiza, ea are neapărată nevoie de sprijinul presei.
Cu atât mai mult cu cât se ştie că toate ideile noi au de luptat cu mari greutăţi - dacă n-ar fi decât cu aceste doua arme otrăvite şi dizolvante: ironia şi scepticismul.
Exemple sunt nenumărate. E destul să citez cel din urmă ca dată: Liga Naţiunilor. Cu câtă ironie şi cu cât scepticism n-a fost întâmpinată opera ei, şi totuşi, cine poate azi cu bună-credinţă tăgădui în multe privinţe influenţa şi roadele ei?
Enumerând câteva, din rezultatele mai pozitive ale Ligii Naţiunilor, dl Duca continuă:
Precum v-am spus, sunt un partizan al înfiinţării Statelor Unite ale Europei, dar vă mărturisesc că mă deosebesc, în ce priveşte posibilităţile lor de realizare, de părerile celor ce au fost până acum protagoniştii cei mai autorizaţi ai acestei idei.
într-adevăr, după părerea generală se susţine că Statele Unite ale Europei nu se vor putea alcătui politiceşte decât după ce se va fi ajuns la o înţelegere, la un fel de federaţie economică.
In această direcţie dl Briand şi Liga Naţiunilor au îndrumat, de altfel, acţiunea lor.
După umila mea părere cred că se va petrece tocmai contrariul: închegarea politică va preceda pe cea economică.
Motivul? Ca să realizezi politiceşte Statele Unite ale Europei ai nevoie să lupţi numai cu câteva prejudecăţi, pe când ca să realizezi economiceşte aceste State Unite trebuie să lupţi cu interese, cu mari şi aprige interese.
* Am marcat cu cursive în text intervenţiile redacţiei (n.n., O.P.).

Dl Duca intră apoi în analiza mai amănunţită a înfăptuirii acestor State Unite ca să arate cum din însăşi această analiză organizarea politică a Statelor Unite ale Europei apare mai uşor de conceput decât cea economică.
întreaga politică de astăzi îndrumează statele către o apropiere tot mai intimă şi către o înţelegere tot mai deplină.
într-adevăr, pactul Kellog, politica de dezarmare, generalizarea principiului arbitrajului obligatoriu, acţiunea crescândă a Ligii Naţiunilor, influenţa Genevei în viaţa internaţională, mentalitatea specială pe care o creează şi de care omenirea se pătrunde din ce în ce mai mult, netezesc hotărâtor şi în mod evident terenul în vederea creaţiunii unor State Unite ale Europei.
Acum câţiva ani, când harta Europei era încă stabilită după criteriile arbitrare ale vicisitudinilor istorice, o asemenea federalizare nu ar fi fost posibilă.
într-adevăr, în acea fază a evoluţiunii europene, grija de căpetenie a tuturor popoarelor era să scape de jugurile străine, să se întregească în hotarele lor etnice. Dacă le-ai fi vorbit atunci de Statele Unite, ar fi fost să anticipezi asupra nevoilor lor mai imediate şi mai greu simţite.
Azi, când războiul mondial a prefăcut din temelie această hartă, când unitatea etnică a diferitelor state europene e un fapt îndeplinit - azi a venit şi momentul prielnic pentru federalizarea lor.
Pe de altă parte, aceste State Unite nu implică desfiinţarea statelor şi a unităţilor etnice din care Europa se compune astăzi. Ele se pot perfect concepe şi chiar nici nu se pot concepe decât cu respectul deplin al autonomiei fiecăruia din aceste state. Va trebui în plus pe deasupra lor şi în vederea unor anume interese bine definite să se creeze un tel de suprastat. Suntem noi oare azi aşa de departe de el? Consiliul Ligii nu este el embrionul unui atare guvern federal şi adunarea generală a aceleiaşi ligi nu poate fi privită ca embrionul parlamentului federal al viitoarelor State Unite ale Europei?
Modificaţi, lărgiţi puţin atribuţiunile şi competenţa acestor două organisme şi veţi vedea cât de firesc se ajunge la constituirea federaţiunii europene.
Greutăţi? Fireşte, sunt şi vor fi, dar la lumina situaţiei politice de azi nu le văd de neînvins. Dimpotrivă, am impresia lămurită că în chip natural evoluţia lucrurilor ne îndreaptă către acelaşi rezultat.
Conferenţiarul trece apoi la cercetarea unora din obiecţiunile ce se formulează mai ies împotriva planului de creaţiune a Statelor Unite ale Europei.
De pildă, se zice: Cum se pot crea aceste State Unite fără Rusia şi fără Anglia? Or, cu Rusia o înţelegere e imposibilă; şi cu Anglia, din cauza acţiunii dominionurilor, e puţin probabilă.
Europa - o Idee în Mers
125
Mai întâi, zice ii Duca-, nu e neapărat necesar ca Rusia şi Anglia să facă parte din aceste State Unite. Ele se pot concepe şi fără aceste două mari _ puteri. înţelegerea iniţială poate fi şi mai restrânsă şi să sporească treptat prin adeziuni ulterioare.
Cu Rusia, de bună seamă, nici n-ar fi de dorit, cât datează haosul actual, să se ajungă la o înţelegere mai intimă cum e aceea care derivă dintr-o federaţie. Dar Anglia nu e sigur că n-ar adera; şi, la urma urmei, ce inconvenient ar fi ca Anglia şi dominionurile ei să constituie o federaţie aparte şi să avem, cel puţin deocamdată, în lume trei mari federaţiuni: Statele Unite ale Europei, Statele Unite ale Americii şi Statele Unite ale Imperiului Britanic?
Din punctul de vedere economic mijloacele de realizare par mult mai grele.
încercările făcute de la război încoace pentru a apropia ţările europene pe terenul economic n-aU dat aproape nici un rezultat.
De câţiva ani Geneva încearcă o modificare şi o armonizare a sistemelor tarifare, şi rapoartele Ligii sunt pline de descurajare.
E şi firesc să fie aşa. Sunt în joc atâtea interese. Sunt întâi interese industriale în luptă cu alte interese industriale. Cărbunii englezi în antagonism cu cei germani, cei poloni cu cei români. Pe urmă interese agrare: lupta între grânele şi vitele din cutare ţară cu cele din ţările vecine ce au aceleaşi produse.
Peste toate aceste interese vin să se suprapuie conflictele dintre ţările agricole şi cele industriale- Ca să se ajungă la o armonizare trebuie ca fiecare stat să-şi schimbe întreaga sa structură economică. Ţări agricole să renunţe de bunăvoie la o parte din industriile lor, ţări industriale să restabilească oarecare echilibra între industria şi agricultura lor.
E destul să enunţi aceste chestiuni şi să-ţi reaminteşti câte interese materiale şi câte probleme sociale se leagă de fiecare dintre ele, pentru ca să-ţi dai seama de greutatea şi azi chiar de imposibilitatea rezolvării lor.
Să însemne oare aceasta că trebuie să pierdem orice speranţă?
Nu. Greutăţile sunt rnult mai mari decât pe terenul politic, dar nu sunt nici ele invincibile.
Iată cam în ce fel mi se pare, mie cel puţin, posibilă ajungerea într-un viitor mai depărtat la rezultate şi în această privinţă.
In faţa dificultăţilor economice, ramuri mari de industrie vor începe tot mai mult să-şi armonizeze interesele, să înceteze, prin carteluri şi altele, luptele distrugătoare de a^zi-
Petrolul, zahărul, matreriile colorante, metalurgia au parcă de pe acum tendinţa să se îndrameze pe această cale.
Asemenea înţelegeri vor contribui desigur într-o largă măsu*4 la pregătirea terenului.
126

Pe de altă parte, tendinţa generală de unificare a regimului muncii va înlesni, paralel cu înţelegerile capitaliste, stabilirea unei vieţi economice paneuropene.
Totuşi, nu trebuie să ne facem iluzii, toate aceste mijloace vor fi numai paleative, adevăratele rezultate nu se vor putea obţine decât prin presiunea atotputernică a evenimentelor.
Prinsă pe de o parte între concurenţa americană, care devine tot mai apăsătoare, şi pe de altă parte între Rusia care va continua să lipsească economia europeană de unul din principalele ei debuşeuri normale, sărmana Europă slăbită şi dezorganizată de război este dinainte condamnată să capituleze.
Azi ea se mai zbate, se agaţă cu îndărătnicie şi adesea cu disperare de formulele cărora [le-]a datorat prosperitatea ei trecută. încearcă, speră, dar va veni ziua când starea ei economică va fi atât de gravă şi dezastrul atât de vădit, încât o înţelegere, o armonizare, o federalizare generală a intereselor va apare tuturor ca singura salvare posibilă.
încadrată în atmosfera internaţională politică, federaţia economică va fi atunci salutată cu bucurie de reprezentanţii capitalului ca şi de lumea muncitoare.
Fireşte, suntem încă departe, foarte departe de acest liman.
Vor trece ani. Vor trebui lupte, vor fi decepţii. Ironiştii şi scepticii vor avea ceasurile lor de izbândă trecătoare. Apostolii ideii nu vor fi scutiţi nici de clipe de deznădejde, nici de hula ce întovărăşeşte toate marile înfăptuiri. Dar, orice s-ar spune şi orice s-ar face, ideea e în mişcare şi va birui, fiindcă nu e o formulă abstractă şi se înfăţişează tot mai mult ca o necesitate practică, ca un mijloc de salvare, de întărire şi de regenerare a bătrânei şi glorioasei noastre Europe.
De aceea, toţi cei ce doresc Europei o viaţă mai fericită, de aceea toţi cei ce sunt însufleţiţi de o viziune socială mai nobilă şi mai înaltă au datoria, datoria imperioasă, de a consacra izbândei ideii mântuitoare a Statelor Unite ale Europei toată puterea lor de muncă, tot idealismul lor.
Şi fiindcă această acţiune cerc în primul rând răbdare şi perseverenţă, să punem lupta ce întreprindem sub auspiciile minunatei devize a lui Guillaume d'Orange: „Nu-i nevoie de a nădăjdui pentru a întreprinde, nici de a izbuti pentru a persevera".
■ i.G. Duca, Statele Unite ale Europei, în Observatorul,
an. 1, nr. 7-8, 1930, p. 8. • ■ .-.
; ;>VOilroi>li'° PaulZarifopol '• ;iî "■'" "■' "
Un om de bine şi Europa în letargie
„Europa doarme. Se ceartă pentru lucruri indiferente, stârneşte popoarele unele împotriva altora, pe când mulţimile rabdă de foame. Se bizuie pe oştiri şi poliţie pentru a înăbuşi turburările flămânzilor. Şi nu-şi dă seama că e o crimă să laşi astfel lucrurile în voia lor." Scriind acestea, R.N. Coudenhove-Calergi, preşedintele Uniunii Paneuropene, trebuie să fi fost necăjit. Textul său este emoţionant, dar nu e clar bine: nu se înţelege dacă Europa, pe când doarme, face toate poznele pomenite, sau că e atât de stricată, încât, arunci când nu doarme îşi face numai de cap. Afară de aceasta, pare că nu prea e potrivit să afirmi despre acelaşi subiect că: îndeamnă lumea la bătaie, spri-jinindu-se pe armate şi poliţie, dar că, totuşi: lasă lucrurile în voia lor. Cele două grupe de predicate se contrazic. Dacă Europa face asemenea jocuri primejdioase prin somn, trebuie să zicem că e somnambulă; de nu, ea s-a ticăloşit prea mult. Deosebirea nu-i indiferentă. S-ar putea asemăna, poate, în mod instructiv, cârmuirea Europei actuale, cu un spirit în stare somnambulică sau hipnotică. După câte au pătimit şi pătimesc europenii, n-ar fi tocmai de mirare. Dacă menţinem această analogie, chestia responsabilităţii ocârmuirilor europene devine impresionantă. însă R.N. Coudenhove-Ca-lergi nu se opreşte la această întrebare, care lui, probabil, îi pare mult prea teoretică, alarmat şi grăbit cum este, spre soluţii practice. Totuşi, cred că n-ar fi fost rău ca acest om de bine, înainte de a fi redactat apelul său de zilele trecute, să se fi hotărât aşa ori aşa, în privinţa stării de spirit a conducătorilor europeni. în ultimul paragraf, preşedintele Paneuropei prezumtive vorbeşte de LETARGIA guvernelor. Prin urmare, Europa nici măcar nu doarme somn sănătos, ci somn letargic; iar în somnul acesta letargic, guvernele întârâtă naţiunile unele asupra altora, - fără a socoti răutăţile mai mărunte, ca, de exemplu, asmuţirea poliţiei şi a oştirii contra celor care ţipă de foame... Cel puţin ca fapte comise în letargie, toate aceste apar foarte curioase şi atrăgătoare oricui este doritor să înţeleagă ce se petrece în lume. Preşedintele Uniunii Paneuropene este, înainte de orice alta, un om bun, plin de duhul împăcării universale. Ca toţi cei adevărat buni, e risipitor în bunătate: vedeţi ce belşug de circumstanţe atenuante acordă guvernelor din toată lumea. Fireşte: mulţimile fără lucru, flămânde, ţipă uneori mai tare - cum să nu ţipe? - dar, fatalitate!, guvernele sunt în letargie.

în situaţia aceasta care, aşa cum o arată R.N. Coudenhove-Calergi, e nu numai gravă, ci, mi se pare, şi puţintel comică, ce să facă Preşedintele? -Protestează; apelează. La cine? - La iniţiativa particulară. - La a cui iniţiativă particulară? - La iniţiativa particulară „a celor mai buni conducători şi organizatori".
Şi, cum să procedeze cei mai buni conducători şi organizatori? - Iată cum: în afară de orice luptă naţionala şi DE CLASĂ, să înţeleagă gravitatea momentului şi obligaţiile care li se impun. Iniţiativa particulară să trezească

guvernele din letargie, şi guvernele, trezite din letargie, să pună capăt le-targiei economice. Altfel om blând şi foarte politicos, R.N. Coudenhove-Calergi aruncă totuşi aici o vorbă aspră, şi zice: iniţiativa privată să facă de ruşine guvernele, iar apoi guvernele să facă de ruşine economia căzută în lâncezeală: - asprime de părinte care, prin dojana, caută să deştepte ambiţiile nobile ale copilului rătăcit.
Iară îndoială, e foarte frumos, deşi cam vag şi ciudat, apelul sau apelurile - la împăcarea claselor, pentru cultivarea cât mai inimoasă a faimosului bine general. E o luptă generoasă să acorzi inocenţa unor oameni sau unor clase, declarând cu părintească dragoste - că dorm. Intr-un viitor apel, R.N. Coudenhove-Calergi ar putea să ne spuie când anume au adormit. Detaliul nu-i indiferent.
Preşedintele Uniunii Paneuropene şi-ar putea aduce aminte că, în primele zile ale lui august 1914, cei mai buni conducători şi organizatori au proclamat, în principalele state europene, starea de război, iar alţii i-au urmat ceva mai târziu. Rcând astfel, ei şi-au luat maximum de putere; neapărat, dar şi maximum de răspundere. Se înţelege, prin urmare, că ne interesează mult să aflăm, de când socoteşte omul de bine letargia în chestiune.
Ah, e întunecat foarte capitolul răspunderilor istorice! Să ne odihnim mai bine puţin. Iară să propun tuturor şi pentru totdeauna regimul letargiei reconfortante, sunt totuşi de părere că, aţipind niţel, să şoptim dulce: Prosit, Paneuropa!

■ Articolul Un om de bine şi Europa în letargie a apărut pentru prima oară în Adevărul, XLIII, nr. 14.160, din 21 februarie 1930, p. 1; a fost reluat în Paul Zarifopol, Eseuri, voi. II, Bucureşti, Ed. Minerva, 1988, p. 138-140.

Oft

DlMITRIE GUŞTI

Problema federaţiei europene

Ciclul de prelegeri din acest an, organizat de Institutul Social Român asupra experienţei politice şi sociale contimporane, se încheie cu această a 25-a conferinţă.
In 25 de duminici consecutive, 25 de conferenţiari, cu talent şi competenţă, s-au perindat prin faţa Dumneavoastră pentru a vă prezenta marile experienţe ale faptului.
Am putut constata, din audierea acestor prelegeri, care se vor publica într-un volum special, că trăim într-o epocă de mari şi repezi transformări politice. Am făcut cunoştinţă cu orientarea şi direcţia forţelor istorice noi, care, de la încheierea păcii, dau Europei înfăţişarea unui laborator unde se plămădeşte o viaţă nouă. Am avut prilejul să ne dăm seama de valoarea unor noţiuni curente, prea curente, cum sunt termenii: libertate, egalitate, democraţie, dictatură, parlament, aşa cum au apărat sub forme concrete în viaţa şi experienţa statelor de astăzi, şi am ajuns la încheierea că aceşti termeni trebuiesc revizuiţi.
Aveam intenţia în această ultimă prelegere să reconstituim tabloul sintetic al învăţăturilor ce s-au desprins din cercetarea analitică a experienţei politice şi sociale europene contimporane.
Domnul Coudenhove-Kalergi, eminentul promotor al mişcării pan-europene şi care fusese invitat de noi să vorbească tocmai despre Paneuropa, spre marele nostru regret a fost împiedecat a vorbi în ziua ce i se fixase, căci prezida tocmai atunci Congresul Paneuropean la Berlin. Deoarece însă conferinţa pe care o anunţase nu putea lipsi din ciclul nostru, am primit eu sarcina grea de a-1 suplini. E o sarcină ingrată de a fi trebuit să improvizez, în ultimul moment, o conferinţă în locul specialistului de o reputaţie mondială, şi încercarea mea are desigur ceva temerar. Voi vorbi totuşi, ca observator conştiincios al evenimentelor timpului, deoarece cred că nu putea fi o mai logică încheiere a ciclului intereuropean din acest an decât tocmai o conferinţă tratând despre Statele Unite ale Europei.
1. Intr-adevăr, dacă anul acesta am făcut cunoştinţă cu: vitalitatea regimului republican în Franţa, cu ideologia fascistă, democraţia tradiţională a Anlii, Republica Germaniei, democraţia Statelor Unite ale Americii, So-

vietele în doctrină şi acţiune, Mica înţelegere, noua Turcie, Polonia renăscută, Bulgaria de astăzi, Republica Socialistă a Austriei, democraţia cehoslovacă, democraţia ţărilor nordice, democraţia integrală a Elveţiei, regimul dictatorial din Portugalia, Iugoslavia, stabilizarea monetară europeană, stabilizarea monetară franceză, fundamentul economic al Statelor Unite Europene, opera politică a Societăţii Naţiunilor, Panamerica, Biroul Internaţional al Muncii, fără a uita şi frumoasele conferinţe asupra preşedintelui Masaryk; dacă, prin urmare, am făcut cunoştinţă cu fiecare stat în parte, se impune întrebarea: care să fie raporturile dintre ele, ar fi adică posibilă o viaţă a lor laolaltă?
Cu alte cuvinte, dacă avem state şi popoare europene, putem oare vorbi de o Europă? Aceasta este problema. Este problema Europei.
Europa nu este un termen corespunzător unei noţiuni ştiinţifice geografice. Geografia tăgăduieşte existenţa unui continent al Europei, care apare ca o prelungire triunghiulară a Asiei şi a ansamblului de insule şi peninsule ce termină continentul asiatic. Dar dacă nu există un continent propriu-zis natural al Europei, aşa cum este, bunăoară, continentul Asiei, Europa este însă un continent uman, o creaţie spirituală, o splendidă manifestare de voinţă şi gândire. Europa nu înseamnă deci un teritoriu, ci o idee social-spirituală, este societatea popoarelor europene care, pe baze antice şi creştine, a creat acea civilizaţie, gloria rasei albe şi a Umanităţii.
Europa este o idee raţională şi activistă, culminând în creaţiile ştiinţifice şi aplicările lor tehnice, care domină şi

absorb celelalte culturi umane.
Se vorbeşte astăzi, cu multă insistenţă, de o criză a culturii europene. Asistăm la dialoguri între asiaticul Tagore şi europeanul Guenon, între scolasticul Massis, comis-voiajorul Keyserling şi nobilul european Romain Rolland, şi nu trebuie uitat din această societate Nietzsche care, cu violenţa de limbaj lui cunoscută, a vorbit de o „decadenţă a culturii europene" şi a profetizat pe acel faimos supraom, pe omul sintetic, adică pe omul „european".
Să nu exagerăm! Când există o ştiinţă şi o tehnică europeană, care sunt conducătoarele destinelor omenirii întregi, nu se poate vorbi de o criză a culturii europene.
Dar fenomenul Europei este interesant din alt punct de vedere. Europa începe a se îndoi de ea însăşi; hegemonia ei mondială de până acum este discutată şi discutabilă; pentru întâia oară celelalte continente se pun înaintea ei ca rivale.
Expansiunea americană, deşteptarea popoarelor de rasă galbenă, evolupa popoarelor islame către o concepţie mai activă a vieţii publice, sunt raţiuni

care impun conştiinţei europene un examen sever. Căci Europa nu e numai în primejdie a pierde supremaţia ei în lume, ci un lucru mult mai preţios, însăşi independenţa! într-adevăr, nu mai e un secret pentru nimeni astăzi faptul că Europa a devenit din subiect, obiect al politicii mondiale. în timp ce problemele americane se rezolvă numai prin mijloace şi state americane, chestiunile europene, dimpotrivă, din ce în ce mai mult, sunt rezolvite prin soluţiile date de statele americane, la Geneva ca şi aiurea. Pentru observatorul atent politica mondială începe a nu se mai face în Europa, iar istoria lumii nu mai este istoria Europei. Astăzi America e mai tare decât Europa; mâine, mai tare decât continentul nostru va fi poate Asia.
Iată câteva date statistice care îndeamnă la reflecţii serioase asupra situaţiei Europei în constelaţia mondială. Cele 27 de state ale Europei, împreună cu teritoriile Monaco, San Marino, Liechtenstein şi Andorra la un loc au o populaţie de 300.342.000 locuitori pe o suprafaţă de 4.854.000 kmp, în timp ce statele americane au o populaţie de 209.000.000 pe o suprafaţă de 32.500.000 kmp, Asia de Est, împreună cu Japonia: 520.000.000 locuitori pe o suprafaţă de 11.780.000 kmp, Confederaţia Britanică 464.000.000 pe 39.300.000 kmp, Federaţia Rusească 150.000.000 pe 23.400.000 kmp.
Europa este deci, ca număr de locuitori şi ca suprafaţă, a treia. în timp ce însă lumea extraeuropeană se uneşte în puternice federaţii politice şi economice, Europa rămâne permanent sfâşiată în 27 de state, cele mai multe rivale între ele!
Dar la aceste consideraţii trebuie să mai adaog încă două, de natură foarte gravă.
întâi, consideraţii economice. Europa se află în plină decadenţă economică. Aceasta o auzim pe toate căile şi în toate părţile. Europa este ameninţată de ruină şi aservire; producţia Europei este haotică, consumaţia ei haotică, repartizarea produselor haotică, rivalitatea între ţările agricole şi cele industriale este fără precedent. De aci consecinţele: în afară, un sălbatec protecţionism comercial, iar înăuntru o sărăcie şi o jale nespusă, o scumpete extraordinară şi lipsă de lucru.
Iată, spre pildă, ce spune ultimul raport pe care-1 face direcţia lui „Deutsche Bank şi Disconto-Gesellschaft": „în Germania, la sfârşitul anului 1929, numărul celor lipsiţi de lucru se ridica la 1.985.000, în 1928 el a fost de 1.830.000, iar la redactarea prezentului raport (9 aprilie 1930) a sporit la 2.650.000".
Desigur că astăzi numărul lipsiţilor de lucru trece acolo de 3 milioane; 'n Anglia sunt peste 2 milioane. Faţă de această situaţie se fac sforţări uriaşe pentru raţionalizarea producţiei, concentrarea întreprinderilor comerciale şi

financiare pe toate tărâmurile: al petrolului, zahărului, materiilor colorante, metalurgiei etc.
Eram la Berlin, anul trecut, şi am putut constata personal enorma senzaţie produsă de fuziunea Deutsche Bank cu Disconto Gesellschaft. Două din cele mai mari bănci din lume au simţit necesitatea să fuzioneze ca să poată exista. In Cehoslovacia de asemenea au fuzionat 60 de întreprinderi, în Italia în ultimul timp toate întreprinderile textile au făcut la fel; după cum se ştie, în Austria, Boden-Kreditanstalt a fuzionat cu Oesterreichişcher Kreditanstalt, şi aşa mai departe.
Dar toate aceste măsuri sunt din nenorocire paleative. Situaţia pentru Europa este atât de disperată încât Stresemann, în timpul negocierilor asupra planului Young, a acuzat cu revoltă Statele Unite că voiesc să cumpere Europa.
Europa e de cumpărat! Aceasta este situaţia economică.
Dar la consideraţiile economice se adaugă situaţia politică, şi mai gravă încă! Să nu ne facem iluzie. In Europa, aşa cum este ea astăzi constituită, un nou război apare ca ceva posibil, ba, câteodată, chiar ca ceva inevitabil. Căci astăzi, ca şi înainte de război, Europa este împărţită în grupuri de alianţe, şi anume astă dată în patru grupuri: grupul francez, care reuneşte Franţa, Belgia, Mica Antantă şi Polonia; grupul italian, cuprinzând: Italia, Ungaria, Albania şi eventual Turcia, Bulgaria, Grecia şi Spania; grupul german: mister! şi al patrulea, grupul rus, care rămâne permanent o brutală şi făţişă ameninţare.
Dar mai grav este faptul că, dacă înainte de război exista o Alsacie-Lo-renă, astăzi sunt vreo douăsprezece

Alsacîi-Lorene: pe teritoriul strâmt dintre Germania şi Italia, pe de o parte, Rusia pe de altă parte, este situată aşa-zisa zonă vulcanică a Europei, care, de altfel, încă de la 1871 a fost prilej de izbucnire a tot felul de războaie: la 1877 războiul ruso-turc; la 1885 războiul sârbo-bulgar; la 1897 războiul greco-turc; la 1912 războiul balcanic; la 1914 războiul mondial şi la 1920 războiul ruso-polonez. Ei bine, astăzi avem în această regiune o adevărată retortă de virtualităţi războinice: Memel, Wilna, Danzig cu coridorul, Silezia de Sus, Ucraina de Vest, Boemia, Ungaria, Tirolul de Sud, regiunile italo-iugoslave, Albania, Macedonia, problema Anschluss-ului ş.a.m.d. Printre aceste puncte nevralgice se obişnuieşte a se trece şi Basarabia. .

Opinia publică românească trebuie să-şi dea seama de gravitatea discuţiilor atât de nedrepte şi false, asupra acestei chestii, pentru români definitiv închisă.

Cu deosebită uimire cetim, bunăoară, într-una din lucrările domnului Coudenhove-Kalergi (Pan Europa, pag. 148) că Basarabia este trecută ca o

Alsacie-Lorenă a Europei. Rusia nu ar recunoaşte, după acest autor, decât graniţa Prutului ca frontieră juridică şi deci ar considera Basarabia ca ocupată, iar nu anexată, şi atunci domnul Coudenhove-Kalergi spune: „Atâta timp cât există deosebiri de păreri între Rusia şi România cu privire la Basarabia, aceasta înseamnă cea mai mare şi mai acută primejdie pentru pacea europeană".

Primejdie, pentru ce? Pentru că, zice domnia sa: „Zilnic pot trece Nistrul trupe roşii, pentru a întări practic pretenţiile lor teoretice. Rezultatul ar fi un război ruso-român, care probabil s-ar extinde asupra Balcanului, Poloniei şi Europei Centrale".

Apoi, dând frâu liber fanteziei, tot domnia sa continuă astfel: „îndată ce Rusia ar încerca să ocupe Basarabia, Polonia ar fi forţată să declare război Rusiei. Dacă în desfăşurarea acestui război Rusia va tăia coridorul Varşoviei, acest coridor va fi foarte probabil ocupat de voluntari germani. Consecinţa ar fi un ultimatum francez adresat Germaniei, care va pretinde alungarea insurgenţilor. Sub presiunea opiniei publice, oricare guvern german va refuza aceasta. Rezultatul va fi un nou război european".

Şi ce soluţie credeţi că oferă domnul Kalergi? Soluţia este foarte interesantă:

„Pentru că nici România, nici Rusia nu pot renunţa la Basarabia şi pentru că amândouă puterile au oarecare drepturi asupra ei, reglementarea pacifică nu este posibilă decât pe cale de compromis, în cadrul Paneuropei: Să se revină asupra graniţei de la 1878, care da Rusiei nordul şi României sudul. Ca preţ pentru Basarabia de Sud ori România ar putea să renunţe la tezaurul pierdut în Rusia, cu ocazia războiului, ori s-ar da o despăgubire Rusiei, printr-un credit internaţional. Chiar un astfel de sacrificiu ar fi mai ieftin pentru Europa, decât primejdia de război ce ar apăsa ani şi decenii".

Dar ceea ce este mai surprinzător - fiindcă, vedeţi, mergem din uimire în uimire - este felul cum motivează domnul Kalergi această soluţie. Motivarea este şi ea, la rândul ei, foarte ingenioasă:

„în astfel de împrejurări Paneuropa poate interveni pentru regularea chestiunii Basarabiei în favoarea României, dar până atunci nu poate garanta decât frontiera Prutului, iar nu a Nistrului. Marea putere, Japonia, a părăsit partea nordică a insulei Sahalin, de o importanţă strategică pentru ea, fără a pierde ceva din prestigiul ei, pentru că această bogată insulă nu-i putea oferi un echivalent pentru pacea şi prietenia cu Rusia".

Deci, spune domnul Kalergi, dacă Japonia, care este o mare putere, n-a găsit că este o scădere de prestigiu să renunţe la nordul insulei Sahalin, de ce România n-ar renunţa la nordul Basarabiei?

Ovidiu Pecican

;?' Să ne dea voie domnul Kalergi să nu fim de părerea domniei sale şi să nu putem răspunde la apelul ce ni-1 face. V-am adus la cunoştinţă această stranie opinie asupra Basarabiei numai pentru a vă mai adăuga încă un exemplu, la multele pe care le cunoaşteţi, de felul cum sunt informaţi străinii, chiar aceia cari se simt chemaţi a organiza Europa, asupra problemelor noastre vitale, istorice, naţionale şi de stat. Gândiţi-vă câtă lipsă de cunoaştere a istoriei, ca şi a situaţiei de fapt, pentru a putea compara nordul insulei Sa-halin cu nordul Basarabiei!

Dacă aceasta este situaţia economică şi politică în care se găseşte Europa, atunci ce este de făcut şi ce face Europa? Care sunt instrumentele pe care le are ea la îndemână ca să preîntâmpine atâtea eventuale catastrofe economice ori politice?

în domeniul economic, Europa a convocat şi provoacă regulat conferinţe internaţionale. Dar, după cum se ştie, atât conferinţa economică internaţională provocată la 1927 de domnul Loucheur la Geneva, cât şi conferinţa internaţională de armistiţiu vamal, ca şi toate celelalte, care au urmat, n-au dat nici un rezultat practic; congresele s-au mărginit la simple deziderate, la exprimări de păreri şi propuneri, la manifestări de bunăvoinţe şi bune intenţii, şi atât.

în domeniul politic, dacă se înlătură negocierile directe şi vechiul sistem al alianţelor, de multe ori adevărate retorte în care se pregătesc conflictele viitoare, Europa şi-a creat trei instrumente pacifice.

Nu este nevoie a arăta marea funcţie pacifică pe care o îndeplineşte Societatea Naţiunilor; am dovedit altădată, de la aceeaşi tribună, opera înfăptuită de ea. Faptul însă că mica Lituanie, membră a Societăţii Naţiunilor, a putut timp de 5 ani - şi mai poate şi astăzi - să înfrunte toate hotărârile Societăţii Naţiunilor, să violeze toate

angajamentele formal luate şi să prelungească scandalul neobişnuit al dezlănţuirii unui război latent împotriva Poloniei, dă însă de gândit. Societatea Naţiunilor, cu toate imensele merite câştigate pentru pacificarea Europei, este încă o instituţie în stare de devenire până astăzi insuficientă pentru înlăturarea definitivă a războiului; ea, de altfel, prin statutul în fiinţă, nici nu urmăreşte suprimarea, ci numai îngreuiarea războiului; iar măsurile prevăzute în acest scop sunt greoaie, dacă nu chiar ineficace (bunăoară, litigiul dintre două state trebuie adus în faţa Consiliului, unde se cere unanimitatea pentru a lua hotărâri - apoi sancţiunile sunt aproape fictive ş.a.m.d.). Societatea Naţiunilor nu poate fi, în situaţia ei actuală, un instrument destul de eficace spre a preîntâmpina un viitor conflict.
Conferinţele internaţionale? Am avut, de pildă, recent, conferinţa pentru dezarmarea navală, ţinuta la Londra. Care a fost rezultatul? Faimosul discurs

al domnului Mussolini la Florenţa, care a spus: „Frumoase sunt vorbele, dar mai frumoase sunt mitralierele, puştile, avioanele, vasele de război".
Avem apoi Tratatul de la Locarno; dar Tratatul de la Locarno, puţin dat uitării, o dată cu dispariţia domnului Stresemann de pe scena politică, este insuficient căci este numai un tratat parţial, între Franţa şi Germania, îi lipseşte generalizarea; ne trebuie mai multe Locarno; pe lângă Locarno occidental mai e nevoie de unul oriental şi de altul meridional.
Avem în sfârşit pactul Briand-Kellogg care, fiind universal, condamnând orice război ca o crimă internaţională, apare, în principiu, drept cea mai bună garanţie împotriva unei încercări de război; el este însă, din punct de vedere practic, insuficient prin el însuşi, fiind un pact în esenţă de natură morală şi un pact negativ, care, adică, nu cuprinde soluţii pozitive pentru suprimarea cauzelor conflictelor.
Aşadar, iată în ce constă problema Europei, iată care este fenomenul Europei: 1. Daci Europa nu se constituie şi organizează pe tărâmul economic, se va sărăci din ce în ce mai mult pentru a cădea la nivelul unei ţări colonizate; 2. Dacă Europa nu se organizează şi nu se constituie din punct de vedere politic, va putea deveni în curând o vasală a unuia din cele trei blocuri albe unificate: Uniunea Americană, Uniunea Britanică ori Uniunea Rusă; 3. O dată sărăcită şi vasală, Europa, desigur, va pierde şi primatul civilizaţiei. Expresia este de altfel a lordului Grey,.care a spus că un nou conflict european ar însemna: „falimentul civilizaţiei".
Aşadar, iată primejdia cea mare: Europa sărăcită, Europa vasală, Europa barbară.
Care să fie salvarea din această penibilă situaţie, ce proiectează dureroase perspective? Pentru a putea răspunde, încă o dată, să vedem care să fie cauza acestor stări de lucruri?
Toate statele europene sunt bolnave. Boala constă din izolarea lor. Salvarea atunci, în mod necesar şi logic, se impune a fi unirea lor.
Unirea statelor europene este, aşadar, necesară; este ea oare şi posibilă?
2. Amintesc răspunsul spiritual pe care scriitorul german Alfred Kerr 1-a dat la întrebarea ce i s-a pus, dacă crede posibilă Paneuropa? Dânsul se afla în Italia şi iată ce a răspuns: „Aici în Italia îmi vin în minte următoarele întâmplări neroade: puterea Pisei fu distrusă în 1284 prin Genova, puterea Genovei fu distrusă în 1380 prin Veneţia. Astăzi Italia este unită".
lată un răspuns plin de sugestii istorice! Noţiunea Europei este o idee-forţă care agită spiritele de veacuri. Ideea unităţii europene are rădăcini profunde în istoria umanităţii. Fireşte, în lungul drum, în decursul vea-

curilor, ideea s-a transformat şi a luat deosebite aspecte. Europa a fost creată de mai multe ori şi în diferite feluri. A fost creată întâi de vechea Grecie şi de Alexandru cel Mare. Roma a creat a doua Europă, prin Iulius Caesar şi pax romana. A treia Europă a fost creată de germanul Carol cel Mare. A patra Europă a fost datorită domniei papale, cu Inocenţiu al 111-lea. Crearea unei a cincea Europe a fost ambiţia lui Napoleon.
Napoleon a declarat în memoriile sale că, dacă ar fi învins la Lipsea, ar fi unit într-un singur mănunchi toate statele europene.
Cu 15 zile înainte de moarte Napoleon a sens un impresionant testament politic către fiul său. In mijlocul nopţii a chemat pe devotatul său, generalul Montholon, care, cu propriile-i cuvinte, a spus: „Când am intrat, focul privirii sale mă înfricoşa, fiindu-mi teamă de un atac de friguri. Ghicind neliniştea mea, împăratul îmi zise cu bunătate: nu-mi este rău, dar sunt preocupat de ce vor spune executorii testamentari fiului meu. De aceea vreau să rezum sfaturile ce i le las". Napoleon, aproape muribund, a dictat astfel 12 pagini. Geniul său a rezolvat, în aceste 12 pagini, toate marile probleme politice ale timpului nostru. Testamentul politic al lui Napoleon cuprinde o întreagă ideologie a păcii, cu atât mai interesantă, cu cât vine din partea unui om care, apologist al forţei brutale la început, recunoaşte la sfârşitul vieţii că a greşit:
„Copilul meu, serie Napoleon, nu trebuie să se gândească a răzbuna moartea mea. Toate sforţările sale trebuie să tindă a domni prin pace. Dacă ar voi să reînceapă războaiele, prin pură imitaţie şi fără necesitate absolută, el nu va fi decât o maimuţă. Nu se face de două ori acelaşi lucru într-un secol. Am fost obligat a îmblânzi Europa prin arme; astăzi trebuie să o convingem. Las fiului meu destulă forţă şi simpatie pentru ca să poată continua opera

mea, prin singurele arme ale unei diplomaţii luminate şi conciliatoare.
Scopul său să nu fie numai a domni, ci de a merita aprobarea posterităţii. Să nu se ridice vreodată pe tron printr-o influenţă străină. Să dispreţuiască toate partidele... să nu vadă decât masa. Franţa este ţara unde şefii au cea mai puţină influenţă... a se sprijini pe ei este a zidi pe nisip. Nu se fac lucruri mari în Franţa decât sprijinindu-se pe mase. Fiul meu trebuie să fie omul ideilor noi. A reuni Europa prin legături federale, indisolubile. Europa merge către o transformare inevitabilă; a o întârzia este a o slăbi printr-o luptă inutilă; a o favoriza este a întări speranţele şi voinţele tuturor".
Apoi adăugă această impresionantă confesiune: „învingător al Rusiei la 1812, problema păcii ar fi fost rezolvată pe 100 de ani". •" Şi pe urmă încheie, istovit: „Sper că va fi demn de destinul său".

Regele Romei n-a putut lua moştenirea lui Napoleon; Republicii Franceze, prin domnul Briand, i-a fost dat să împlinească testamentul lui Napoleon.
Ideea-forţă a Europei a preocupat de altfel pe ideologii tuturor timpurilor, de la Sully şi Henric W, abatele de Saint-Pierre, Rousseau, Kant, Leibniz, Comenius, Montesquieu şi până astăzi. Saint-Simon a publicat pe vremuri o lucrare faimoasă, cu un titlu ce cuprinde întreg programul federalist de astăzi. într-adevăr, Saint-Simon (în colaborare cu elevul său Augustin Thier-ry) întrebându-se: „Cum să se facă pentru ca Europa să iasă din starea violentă în care se află de ani? Cum să i se garanteze o pace durabilă?", a dat la lumina tiparului, în ajunul Congresului de la Viena, în octombrie 1814, studiul profetic: „Reorganisation de la societe europeenne, ou de la necessite et des moyens de rassembler Ies peuples de l'Europe en un seul corps po-litique, en conservam a chacun son independance naţionale". Saint-Simon recomandă a evita jumătăţile de măsură şi compromisurile prin îndrăzneala întrebuinţării unor metode noi politice şi crearea unui nou tip de guvernare europeană pe baze federative, constituirea unui parlament european, însufleţit de un patriotism european şi preocupat de asanarea economică a continentului (între altele Saint-Simon propune a lega Dunărea cu Rinul şi Rinul cu Belgia)!
Idealismul vechi, utopic şi profetic, s-a transformat azi în realitatea voinţei omului de stat contimporan, Aristide Briand.
Dacă propunerea domnului Briand se va înfăptui, va fi a şasea încercare de creaţie a Europei, de astă dată pe baze federale, aşa cum a visat-o Napoleon.
3. Am spus „pe baze federale". Iată un cuvânt, „federal, federaţie", care produce la cei mai mulţi o nedumerire, dacă nu chiar un sentiment de panică. Parcă ar fi ceva extraordinar de revoluţionar. Şi totuşi, cine este obişnuit cu cercetarea fenomenelor sociale ştie că fenomenul federativ este un fenomen social de ordin general. Eiră riscul de a exagera, se poate spune că istoria societăţii umane este alcătuită din episoade de asociaţii federaliste. Fenomenul federalist este universal, începând cu societatea federativă comunală, continuând cu solidaritatea federativă provincială, pentru a sfârşi, în veacul a' XVIII-lea, prin apoteoza federativei naţionale. Astăzi se vorbeşte de o nouă etapă: de continuarea evolutivă a ideii federative, prin stabilizarea s°udarităţii federative, continentale. Se neagă însă necesitatea şi chiar posibilitatea unei astfel de federative continentale, pentru că se încearcă să se realizeze o solidaritate federativă mondială, planetară, aceea care îşi găseşte

expresia în Societatea Naţiunilor. Joseph Kohler, în a sa „Filozofie a dreptului", vorbeşte chiar de o solidaritate viitoare între planete. Se pune întrebarea dacă această solidaritate continentală, care îşi găseşte expresia în organizaţiile continentale americane, care sunt de natură conservativă, în organizaţiile continentale asiatice, care sunt de natură revoluţionară, dacă nu-şi pot găsi un complement şi în organizarea unei federaţii continentale europene de natură evolutivă? Aşadar, federaţia statelor europene nu este o utopie, ceva fantastic, o ficţiune, un deziderat irealizabil, ci o etapă necesară a unei evoluţii sociale în curs de desfăşurare: după cum s-a trecut de la formele federative comunale, la cele provinciale şi naţionale, tot astfel pentru a ajunge la solidaritatea planetară (Societatea Naţiunilor), va trebui să se creeze mai întâi etapa intermediară continentală (federaţia europeană).
Ce este însă „federaţia" ca fenomen social? Căci numai lămurirea acestei noţiuni va înlesni înţelegerea planurilor care agită azi lumea politică.
„Federativ0' nu este decât expresia solemnă a concilierii a două principii antitetice, care se ciocnesc de la originea societăţii omeneşti, principiul autorităţii şi principiul libertăţii. Federalismul ne aduce prin urmare o concepţie nouă a libertăţii şi se poate defini astfel: dau puţin din libertatea mea, pentru a crea o autoritate care să-mi garanteze restul libertăţii. Federalismul (de [zfoedus,foederi, pact) este un contract politic. în sistemul contractanţilor, aceia cari intră în asociaţie: şefi de familie, comune, provincii, state... primesc atât cât sacrifică. Contractanţii păstrează iniţiativa şi suveranitatea întreagă, mai puţin partea ce priveşte obiectul şi scopul contractului. De aci reiese recunoaşterea drepturilor membrilor federaţiei, să participe la puterea centrală, şi prin aceasta independenţa lor faţă de centru.
Acest contract politic este ceea ce se numeşte o federaţie; dacă este aşa, bineînţeles că legătura federală nu are de efect nivelarea şi uniformizarea membrilor federaţiei, cum crede sociologia vulgară politică.
Federalismul este deci departe de a fi un nivelator, menit a şterge frontierele şi originalitatea, ci, dimpotrivă, fiecare membru al federaţiei nu numai că îşi păstrează individualitatea, dar chiar o completează şi o îmbogăţeşte

prin crearea armoniei federale, ce întruneşte pe toţi la un loc în scopul de a conlucra şi înfăptui în comun ceva mai bogat, mai demn, mai frumos, mai impunător decât ar fi putut face fiecare izolat.
De aceea nu poate fi o mai bună caracterizare a principiului federaţie' decât faimoasa formulă a Sfântului Augusrin: „In necesariis unitas, in duo-biis libertas, in omnibus caritas" (Unire unde este necesar, libertate unde est*-' îndoială, şi în toate iubire). Iubire, unire şi libertate, iată cele trei t
constitutive şi esenţiale ale ideii federative.

4. Sistemul federal se găseşte realizat sub două forme, ca stat federal şi ca federaţie de state.
Elveţia este model de stat federal, Imperiul Britanic, model de federaţie de state. Desigur, cel mai bun argument pentru posibilitatea unei uniuni federale a statelor europene este studiul acestor federaţii existente, care aduc indicaţii precise şi oferă minunate modele.
Elveţia, „le grand petit pays", care are o populaţie doar cât a Parisului, ceva mai mică decât a Berlinului, şi jumătate cât populaţia Londrei, este, prin experienţa ei de veacuri, imaginea vie a ceea ce poate deveni Europa.
Art. I din Constituţia elveţiană sună: „Popoarele a 22 de cantoane suverane ale Elveţiei, unite prin prezenta alianţă, adică: Ziirich, Berna, Lucerna, Ury, Schwyz, Unterwald, Glaris, Zug, Eriburg, Soleuve, Bale, Schaffhouse, Appenzell, Saint-Gall, Grisons, Argovie, Thurgovie, Tessin, Vaud, Valais, Neuchatel şi Geneva formează în ansamblul lor Confederaţia Elveţiană".
Pentru elveţieni aceste nume nu reprezintă simple expresii geografice sau diviziuni teritoriale, ci imagini multiple şi colorate, viziuni precise şi plastice, fiecare canton făcând parte din patrimoniul naţional.
în ziua sărbătorii naţionale faţada palatului federal din Berna se decorează cu drapelul roşu şi crucea albă, însoţit de 22 de drapele cantonale, pentru a afirma mai bine că un drapel nu merge fără celelalte şi că ansamblul lor formează un tot indisolubil.
Aceasta este Elveţia: diversă şi unitară, cu trei culturi naţionale şi totuşi o naţiune, cu 22 de cantoane şi totuşi un stat.
In dreptul public elveţian, o expresie rezumă cu o precizie perfectă statutul specific al cetăţeanului elveţian, este termenul de „Confederaţie", „Eidge-nossenschaft". Viaţa naţională elveţiană se bazează pe ideea: cantoanele sunt suverane atât cât suveranitatea lor nu este limitată prin Constituţia federală şi ca atare exercită toate drepturile care nu sunt delegate.
Dar exemplul cel mai elocvent de federalism îl dă Imperiul Britanic. Să-mi permiteţi să ne oprim puţin asupra lui, ca un model de federaţie de state.
în 1914 se socoteau între statele suverane ale lumii: Imperiul Britanic, Imperiul German, Imperiul Rus, Imperiul Otoman şi Imperiul Austro-Ungar. Astăzi avem: o republică germană, o republică austriacă, o republică turcă, o federaţie de republici ruse şi un Imperiu Britanic, care însă nu este astăzi cel de la 1914. Este ceva nou, puţin înţeles chiar de cetăţenii care trăiesc în domeniile acestui imens Imperiu Britanic, necum de alţii, care se pretind foarte cunoscători în problemele politice.
în examenul istoric al Imperiului Britanic trebuie să distingem trei perioade în viaţa şi în creşterea sa. Primpul imperiu englez a fost imperiul colo-

nial de tip vechi şi care a luat naştere o dată cu întemeierea primelor colonii pe coasta americană a Atlanticului. Acesta a fost distrus prin războiul independenţei americane, la 1776.
După ruptura de la 1776 un nou punct de plecare a dus la crearea celui de al doilea Imperiu Britanic, bazat pe supremaţia nediscutabilă a marinei britanice şi care a ajuns la apogeu în 1914 şi în timpul Războiului Mondial.
După Războiul Mondial s-a întemeiat însă un Imperiu nou Britanic, nou prin forma de organizare a popoarelor britanice, nou chiar prin nume: The British Commonwedth ofNations, nume consacrat pentru întâia oară de tratatul irlandez din 1921.
Acest imperiu, cel mai vast grup politic unificat, înglobează în graniţele sale 1/4 din populaţia globului, este în acelaşi timp un imperiu european, asiatic, african, australian şi american. Imperiul european cuprinde: insulele Marii Britanii, Irlanda, insulele anglo-normande, Gibraltarul, Malta, Cipru; Imperiul asiatic cuprinde: Aden, Indiile, Ceylon, Borneo, Melanesia, Hong-Kong, Sararac; Imperiul african cuprinde: Africa britanică de Sud, Africa britanică de Est, Africa britanică de Nord-Est, apoi Somali britanic şi teritoriul nedeterminat al Sudanului anglo-egiptean; Imperiul britanic australian: Australia, Tasmania, Noua Zeelandă şi numeroase insule din Pacific, şi în sfârşit, Imperiul american: dominionul Canada, Terra Nova, Honduras britanic în America Centrală, Guineea britanică în America de Sud şi insulele Falkland.
Acestei varietăţi geografice îi corespunde o tot atât de mare varietate de rasă. Imperiul Britanic a realizat uniunea raselor, căci el înglobează oameni de toate culorile: albi, bruni, galbeni, mulatri şi negri; de toate religiile: creştini de toate cultele şi de toate doctrinele, protestanţi şi catolici, cuprinzând şi un grup ortodox în insula Cipru; cultul musulman, hindu, budist, mozaic, parsis şi chiar păgâni.
Dar ce este acest Imperiu Britanic din punct de vedere constituţional?
In 1914, Imperiul Britanic şi-a găsit consfinţirea, prin devotamentul fără margini şi contribuţia entuziastă a

tuturor coloniilor engleze. Germania credea la începutul intrării Angliei în război că Imperiul Britanic se va prăbuşi în fragmente chiar la începutul mobilizării. De fapt însă, toate elementele imperiului - dominionuri, coloniile, India — au rivalizat în trimiteri de trupe şi în contribuţii financiare.
Această atitudine loială şi devotată a consacrat al 2-lea Imperiu Britanic şi în acelaşi timp a însemnat sfârşitul acestui imperiu, dând naştere formei de azi, de „Commonwealth". „Dreptul popoarelor de a dispune de ele însele", principiul politic şi spiritual ce a călăuzit războiul, a trebuit să aibă

eficacitate şi în Imperiul Britanic. Dar din deşteptarea acestui principiu naţionalist în sânul imperiului a izvorât o nouă doctrină constituţională britanică, cu rezultate importante.
Primul rezultat fu despărţirea grupului format din Regatul Unit al Marii Britanii şi Irlanda şi înlocuirea lui cu Marea Britanie şi Irlanda autonomă.
Al doilea rezultat: dominionurile, care au trecut printr-o criză analoagă, ca aceea a Poloniei şi Cehoslovaciei, se compun din şase naţiuni care au fost admise ca membre de plin drept în Liga Naţiunilor. Aşa încât, în sânul Societăţii Naţiunilor sunt 7 naţiuni britanice: Imperiul Britanic, Canada, Australia, Noua Zeelandă, Africa de Sud, statul liber al Irlandei şi India. S-a încercat întâi, dintr-un sentiment de jenă, ca pe lista oficială a Societăţii Naţiunilor să se pună în frunte Marea Britanie, şi apoi imediat dominionurile în ordine alfabetică, dar mai târziu s-a renunţat la ideea ca, printr-un simplu expedient tipografic, să se rezolve o aşa de gravă chestiune constituţională! Aceste şase naţiuni pot fi alese ca membri nepermanenţi în consiliu; ele nu reprezintă totdeauna punctul de vedere al Marii Britanii. Sunt 7 voturi, care nu înseamnă întotdeauna o falangă solidară.
Pentru a înţelege mai bine raporturile dintre aceste 6 naţiuni britanice cu Marea Britanie, în cadrul lui „The British Commonwealth of Nations", îmi permit să vă arăt câteva din cele mai importante evenimente contemporane şi care explică şi pun în cea mai frumoasă lumină felul cum se poate alcătui o federaţie de state în perspectiva istoriei.
în chestiunea tratatelor de comerţ, intim legată de aceea a tarifelor. Canada şi-a manifestat de mult independenţa, încă din 1888-1910, când s-a proclamat războiul vamal germano-canadian şi când s-a stabilit că, deşi un stat naţional face parte din Imperiul Britanic, el poate încheia tratate comerciale independente.
In 1918 Canada a cerut, şi aceasta a produs o mare emoţie, să fie reprezentată autonom la Conferinţa de Pace din Versailles, şi guvernul din Londra na putut decât să acorde această cerere; Canada a reclamat apoi o reprezentanţă diplomatică distinctă la Washington, ceea ce i s-a acordat în 1920, Şi acelaşi lucru 1-a obţinut şi Irlanda.
Cea mai importantă chestiune, aceea a păcii şi a războiului, iarăşi s-a pus în discuţie într-un mod extraordinar de grav, în 1922 septembrie, când armata greacă fusese învinsă de turci, şi când guvernul englez a crezut că este 0 chestiune de interes britanic apărarea Dardanelelor şi a vrut deci să intervină în favoarea grecilor, cerând concursul Canadei. Canada a refuza net, declarând că: „Parlamentul canadian va avea a determina el însuşi dacă este cazul a interveni sau nu, căci noi, guvern canadian, nu putem interveni decât ln cazul invaziei sau ameninţării de invazie".

Pentru întâia oară un membru al Comrnonwealth-ului a revendicat dreptul a decide el însuşi dacă va întreprinde război sau va rămâne neutru, când Marea Britanie credea să înceapă chiar ostilităţile!
Mai mult încă, membrii Imperiului Britanic au cerut si poată încheia tratate separate. Canada a încheiat tratate, tară semnătura reprezentantului guvernului imperial. Astfel, vedem la 1923, cu ocazia tratatului Kalibut, pe care Canada 1-a negociat cu Statele Unite, cum Canada a refuzat ca, pe lângă iscălitura delegatului canadian, să semneze şi ambasadorul britanic.
Dar inovaţia cea mai considerabilă este înregistrarea „tratatului irlandez" la secretariatul Societăţii Naţiunilor. Guvernul britanic consideră acest tratat ca un act al parlamentului pentru sfârşitul unei stări de rebeliune, în timp ce Irlanda afirmă că este un angajament internaţional între Republica Irlandeză şi Imperiul Britanic. Irlanda a cerut, deci, şi a reuşit ca actul să fie înregistrat la secretariatul Societăţii Naţiunilor.
Ce însemnează oare toate aceste fapte? Un proces de dezintegrare latentă a Imperiului Britanic? Nu, dimpotrivă. însemnează transformarea totală a acestui imperiu falnic, colonial, unitar, într-o federaţie de state, într-un Commonwealth of Nations, într-o societate a naţiunilor în mic, căci domini-onurile au obţinut dreptul de a fi membre autonome în Societatea Naţiunilor, dreptul unei reprezentanţe diplomatice proprii, dreptul de a negocia şi semna separat tratate, dreptul de a decide ele însele de evenimentele politice străine şi de a se pronunţa pentru război, şi completa egalitate de statut cu Anglia.
Care este situaţia ce rezultă din concesionarea acestor drepturi? Un stat suveran? Confederaţie? Alianţă? O antantă cordială britanică? Ne aflăm în prezenţa unei forme de asociaţie fără precedent în istorie.
Prin experienţa britanică s-a inaugurat metoda cooperaţiei libere, anume federaţia între state. Situaţia nu poate fi mai bine caracterizată decât printr-o expresie pe care am citit-o acum câteva zile: „Shakespeare este englez, Imperiul însă este britanic".
5. O uniune a statelor europene, am văzut, este necesară.
Este necesară pentru că uniunea federală este o etapă a evoluţiei naturale şi este necesară în special în

împrejurările tragice prin care trece Europa.
Experienţa Elveţiei de şase secole şi a Imperiului Britanic de zece ani sunt concludente. Sunt nişte experienţe de o importanţă vitală pentru lumea întreagă. Popoarele Elveţiei şi ale Imperiului Britanic au săvârşit o operă, de pionieri.
în lumina acestor adevăruri trebuieşte privită propunerea dlui Briand.

înainte de a trece la analiza Memorandului dlui Briand, daţi-mi voie să vă aduc la cunoştinţă mişcarea generoasă şi foarte interesantă pe care dl Coudenhove-Kalergî o conduce, cu destul succes, de câţiva ani.
Dl Coudenhove face parte dintr-o familie internaţională, e un european, aliat cu toate rasele Europei. Găsim în familia lui şi austrieci, şi boemi, şi unguri, şi sânge grecesc, polonez, norvegian, rusesc; el este în acelaşi timp şi asiatic, pentru că mama contelui Kalergi a fost japoneză.
Contele Richard Coudenhove-Kalergi, teoretician, propagandist, apostol, a întemeiat o revistă, a scris cărţi, a organizat congrese, a publicat manifeste, a creat o centrală de propagandă Paneuropa.
Cu prilejul Congresului Pancuropean, ţinut la Berlin, în această vară, a alcătuit un proiect de organizare a Europei, care are poate defectul de a fi prea complet, dar prevede un întreg ansamblu de înfăptuiri.
Federaţia propusă de directorul Paneuropei se va numi „Statele Federale ale Europei" (Europäischer Sttmtenbund).
Principiile pe care această federaţie se va întemeia sunt următoarele: a lăsa intactă suveranitatea statelor europene; a garanta în Europa respectarea principiilor Societăţii Naţiunilor şi obligaţiile pactului Kellogg; a condamna la nesucces orice încercare de opresiune îndreptată împotriva statelor europene; a stabili prin aceasta condiţiile dezarmării în Europa; a deştepta sentimentul solidarităţii europene; a crea condiţii internaţionale pentru o viitoare uniune vamală europeană; a întemeia pe drept şi nu pe forţă relaţiile între statele europene; a rezolvi problema persoanelor fără naţionalitate; a face imposibilă împărţirea Europei în grupuri de state rivale; a asigura egalitatea dreptului pentru toate naţiunile Europei; a micşora primejdiile unui război intercontinental; a stabili un centru independent şi imparţial pentru dezvoltarea relaţiilor intereuropene; a organiza un instrument permanent pentru schimbul ideilor între naţiunile Europei; a stabili, pe lângă cooperaţia existentă a statelor europene, o cooperaţie analoagă a popoarelor europene; a nu crea noui sarcini pentru bugetele europene.
Acesta este rezumatul programului dezvoltat de contele Coudenhove-Kalergi în proiectul său împărţit în cinci capitole şi douăzeci de articole.
Obligaţiile impuse statelor federale nu diferă în mod esenţial de acelea ale Pactului Societăţii Naţiunilor în ce priveşte reglementarea conflictelor.
Aceste obligaţii sunt însă mai întinse şi mai riguroase în ce priveşte drepturile minorităţilor etnice şi religioase; ele implică abrogarea tuturor tratatelor particulare în contrazicere cu spiritul pactului paneuropean ce urmăreşte a crea o naţionalitate europeană pentru toţi cetăţenii statelor europene.

Organele federaţiei vor fi: un consiliu federal, o adunare federală, o curte federală şi o cancelarie federală.
6. Am redat proiectul unui teoretician, ca domnul Coudenhove, pentru că, credem, n-ar fi lipsită de interes comparaţia lui cu „Memorandul" omului de stat, care este domnul Briand. Acest Memorand pentru „Organizarea unui regim de uniune federală europeană" se află acum în mâna tuturor guvernelor europene; el a fost remis oficial în toate capitalele şi a fost comunicat „pour information" şi Rusiei şi Turciei, deşi nu sunt membre ale Societăţii Naţiunilor, cum şi statelor extraeuropenc Este un document memorabil şi remarcabil, plin de generozitate şi îndrăzneală, ce face onoare iniţiatorului, ţării sale şi, am putea adăoga, şi epocei în care trăim.
Neobositul semănător de idei, domnul Briand, face o mărturisire de credinţă, în expunerea de motive, care e prefaţa acestui memorand din sesiunea din septemvrie (1929) a Societăţii Naţiunilor, când a ţinut faimosul său discurs, în care a spus:
„M-am asociat, în ultimii ani, la o propagandă activă, în favoarea unei idei, pe care binevoitorii au numit-o generoasă, poate pentru a se dispensa de a o califica de imprudentă.
Această idee s-a născut demult, a încântat imaginaţia filozofilor şi poeţilor şi le-a adus ceea ce se numeşte succese de stimă. Această idee a progresat în spirite, prin propria ei valoare. Propagandiştii s-au unit pentru a o răspândi, a o face să intre în spiritul naţiunilor şi mărturisesc că m-am găsit între aceşti propagandişti.
Totuşi, mi-am dat seama de dificultăţile unei astfel de întreprinderi şi am înţeles inconvenientul ce-1 poate avea, pentru un om de stat, a se lansa în ceea ce se numeşte o aventură.
Cred însă că, în toate actele omului, cele mai importante şi cele mai înţelepte, este totdeauna un grăunte de nebunie ori de temeritate. Atunci mi-am dat absolvirea de mai înainte şi am făcut un pas mai departe".
Acest pas mai departe a fost alcătuirea Memorandului. El este încoronarea logică a politicii urmate de şeful politicii externe franceze, cu un remarcabil spirit de continuitate în ultimii cinci ani, atât în sânul Societăpi Naţiunilor cât şi la Locarno, la lichidarea generală de război, în acordurile pentru reparaţii, ori în evacuarea anticipată a zonei a treia renane.
Exista un acord unanim asupra principiului federaţiei europene, încă de când a vorbit dl Briand în modul strălucit

cunoscut la Geneva, căci toata lumea politică şi-a luat angajamentul moral, acolo, a contribui la realizarea sa. în Memorand era vorba numai de procedură, de modalităţile unei reali-

zări ale acestui principiu recunoscut de toată lumea. Să-mi fie îngăduit a analiza acum elementele acestui Memorand, pentru a avea o bază solidă de discuţie, dat fiind obiceiul prea generalizat la noi de a se vorbi foarte mult de lucruri, care nu se cunosc îndestul ori deloc!

Acest document, de 16 pagini, este un model de prezentare. E clar, precis, modest, prudent şi cu eminente însuşiri de insinuare. Este un document remarcabil diplomatic, psihologic şi sociologic; el cuprinde o introducere, un chestionar şi concluzii.

Introducerea, este cea mai puternică pagină, pe care a scris-o un om de stat asupra stării actuale; lipsa de solidaritate, împrăştierea forţelor, diviziunile teritoriale, crearea unor noui graniţe vamale, de 20.000 km, întreaga jalnică situaţie a Europei este descrisă în termenii cei mai sinceri şi curagioşi!

Pentru a înlesni înţelegerea şi primirea Memorandului, dl Briand, profund psiholog, anticipează obiecţiile şi, model de prudenţă politică, formulează de la început trei rezerve precise.

7. Prima obiecţie. Federaţia europeană nu va fi concurenta Societăţii Naţiunilor, ci va trebui înjghebată numai în cadrul Societăţii Naţiunilor. Departe de a pretinde să se substituie Societăţii Naţiunilor, contribuind la forţa ei de coeziune.

Cu alte cuvinte se propune crearea unei antante regionale în cadrul Societăţii Naţiunilor, funcţionând prin ea şi utilizându-i organizaţia. Aşadar, trebuie bine înţeles că organizarea europeană propusă nu este gândită în opoziţie cu Societatea Naţiunilor, ci, creată în cadrul însuşi al organismului din Geneva, este destinată a lucra în completă legătură cu Societatea Naţiunilor. O dovadă, că dl Briand a avut dreptate când a insistat asupra acestui punct, este că imediat ce s-a cunoscut Memorandul, dl William Martin, eminentul ziarist genovez, în Journal de Geneve, defineşte uniunea aceasta europeană „o falsă idee clară", şi adaogă: faptul că este clară şi simplă, îi permite să entuziasmeze mulţimea. El crede că uniunea federală va aduce prejudicii Societăţii Naţiunilor, căci se creează o nouă Societate a Naţiunilor, Şi, în loc de o Societate a Naţiunilor, vom avea două. „Pacea, în loc să fie de două ori mai bine păzită, va fi de două ori mai puţin."

în ultimul raport pe care 1-a făcut dl Albert Thomas, Consiliului Biurou-lui Internaţional al Muncii, găsim că şi dânsul aduce aceeaşi imputare, anume că se părăsesc ideile vechi, de organizare internaţională, pentru planuri noui. Iată ce scrie dl Albert Thomas, cam resemnat: Evoluţia de a încheia grupe rcgionale de state este aşa de dezvoltată, încât nu rămâne celor două orga-nizaţu din Geneva decât sau să-şi mărească sfera lor de influenţă, sau, în Sentimentul neputinţei, să se dea la o parte.

Dar dl Albert Thomas nu se mulţumeşte numai să fie resemnat, ci, pe un ton mai energic, ia atitudine: Vom chema, afirmă d-sa, toate forţele pentru a împiedica organizaţia internaţională să devină un corp fără suflet şi gol. Dl Herriot, deşi felicită pe dl Briand pentru „iniţiativa, într-adevâr mare şi revoluţionară", totuşi face rezerve, în următorii termeni: „în ultimul timp s-au făcut prea multe tratate. Dacă şi ideea Paneuropeană ar avea soarta conferinţelor internaţionale, atunci ideea se va compromite pentru multă vreme". De aceea dl Herriot recomandă multă prudenţă, şi întâi obişnuinţă, solidaritate. El spune: Să îndulcim întâi lipsa de lucru, să dăm un statut internaţional poştei, căilor ferate, circulaţiei automobilelor, aviaţiei, radioului, în aceste domenii tehnice este mai uşor de a realiza ceva european.

Obiecţiile unor personalităţi ce se bucură de cea mai înaltă autoritate, ca dnii Martin, Thomas şi Herriot, trec cu vederea tendinţa firească a Societăţii Naţiunilor de a deveni o federaţie de federaţii, menită a înlocui federaţia universală anemică, cu un caracter mai mult abstract (amintim astfel de federaţii regionale: Mica Antantă, Imperiul Britanic, grupele scandinave, baltice, statele Americii latine).

De altfel, dispoziţiile Pactului Societăţii Naţiunilor sunt în această privinţă categorice. Iată cum sună art. 21: „Angajamentele internaţionale, precum tratatele de arbitraj regionale, ca doctrina lui Monroe, care asigură menţinerea păcii, nu sunt considerate ca incompatibile cu nici una din dispoziţiile prezentului pact".

8. A doua obiecţie, pe care fineţa diplomatică a dlui Briand o întrevede, este compusă din două elemente. Federaţia europeană, afirmă cu tărie dl Briand, nu va fi îndreptată împotriva nici unei naţiuni sau grupări de naţiuni; ea nu va fi adică o alianţă împotriva altora, cu excluderea altora. Acest avertisment vizează în special Rusia şi Statele Unite ale Americii de Nord.

Uniunea europeană nu va avea apoi nici caracterul unei uniuni vamale de luptă; aceasta se adresează în special Statelor Unite ale Americii de Nord.

O astfel de federaţie nu va avea nimic comun cu vechile uniuni vamale, organizaţii egoiste, al căror obiect era a stabili tarife prohibitive în favoarea membrilor lor şi în contra tuturor care nu făceau parte din ele. Aceste uniuni vamale de luptă sunt contrare solidarităţii, care trebuie în mod necesar să fie la baza unei federaţii, şi, mai ales, sunt contrare principiilor de universalitate, ce însufleţesc Societatea Naţiunilor.

9. în al treilea rând, dl Briand întrevede obiecţia cea mai puternică, pe care statele ar putea să o facă acestei uniuni, că ar lovi şi ar jigni marile interese, atât de gingaşe, ale (suveranităţii naţionale.

El declară însă hotărât că organizaţia federală nu va aduce nici cea mai mică atingere suveranităţii naţionale a statelor; că această suveranitate se va afirma şi mai mult, în această colaborare internaţională, suveranitatea păstrându-se în cadrele solidarităţii federale, însă soarta Europei trebuie să fie dominată de gândul solidarităţii.

fără a intra în analiza juridică a marei probleme a suveranităţii, desigur că este puţină diplomaţie psihologică în afirmarea dlui Briand, pentru că suveranităţile nu pot fi organizate fără o limitare a lor. Suveranitatea nu este un mit. Orice angajament este o limitare a suveranităţii, cum însă angajamentul este voluntar, principiul este respectat.

A vorbi, cum o face Memorandul, de o suveranitate absolută, este a dovedi puţină lipsă de precizie juridică.

10. A doua mare parte a Memorandului este consacrată Consultaţiei, adică Chestionarului, la care statele europene sunt invitate să răspundă. Şi anume patru sunt sugestiile, asupra cărora dl Briand solicită avizul guvernelor: 1. Necesitatea unui pact federal; 2. necesitatea unui organism federal; 3. necesitatea fixării directivelor generale; 4. necesitatea organizării studiului tehnic al soluţiilor. Uniunea trebuie să aibă un pact. Dar ce va cuprinde acest pact? Federaţia trebuie să-şi afirme existenţa, deci necesitatea unui pact de ordin general, cu totul elementar, însă suficient pentru a afirma principiul uniunii morale europene şi a consacra astfel în mod solemn faptul solidarităţii instituite între statele europene.

Pactul trebuie să conţină angajamentul de a menţine contact regulat, în reuniuni periodice sau extraordinare, pentru a examina în comun chestiunile de interes superior.

Vedem deci că în acest pact dl Briand propune o confederaţie europeană, ca un fel de uniune morală, care să consacre solidaritatea între 27 de state.

Aici domneşte, fără îndoială, foarte puţină claritate, în felul cum se formulează această uniune morală. Textul este lăsat probabil intenţionat aşa de nebulos, pentru ca discuţia viitoare să precizeze.

Deşi se vorbeşte de o simplă Uniune morală, este nevoie, afirmă Memorandul, de crearea unui organism federal, ceea ce presupune un organ permanent şi care se poate face prin analogie cu Societatea Naţiunilor. Se propune deci un organ reprezentativ responsabil, în faţa Adunării Generale a Societăţii, „parlamentul Europei" (analog Societarii Naţiunilor), un comitet

politic, „guvernul Europei" (analog Consiliului Societăţii Naţiunilor) şi un secretariat.

Şi aici sunt de făcut foarte multe puncte de întrebare, pentru că nu se vorbeşte de nici o putere executivă, de nici un organ judiciar. Dacă se înţelege o simplă uniune morală, nu mai discutăm, dar dacă se plănuieşte o federaţie practică, chestiunea sancţiunilor trebuie prevăzută. De altfel nu pare deloc clar cum va funcţiona acest organism, după cum nu e clar nici ce va fi acest pact. O simplă instanţă consultativă? Atunci ea va fi o simplă conferinţă periodică, în care se va vorbi mult şi se vor ţine discursuri, după principiul cunoscut: „Vorbesc, deci sunt"; ori, după principiul lui Cone: „Doresc, doresc, doresc pacea", pentru ca lumea să ajungă a se convinge că ea există într-adevăr.

Desigur că aceste importante chestiuni se vor clarifica mai târziu.

11. A treia mare grupă de probleme, atacată de Memorand cu o îndrăzneală unică, este aceea privitoare la directivele generale, pentru că aci se ating toate problemele unei adevărate sociologii a Europei.

Constituţia statelor europene poate fi bună, ea trebuie să se refere însă la un cuprins, la structura economică, socială şi spirituală a Europei.

Şi acum dl Briand atacă o chestiune extraordinar de controversată şi anume: la subordonarea organizaţiei economice europene, organizaţiei politice, primatul factorului politic asupra celui economic.

Memorandul insistă mai ales asupra principiului de subordonare a problemelor economice problemelor politice. Ascultătorii conferinţelor Institutului Social Român sunt iniţiaţi în acest domeniu prin conferinţa dlui Schacht, care, cu o desăvârşită autoritate şi claritate, a arătat rolul băncilor de emisiune şi primatul economicului asupra politicului.

Dl Briand, în strălucita sa manifestare de la Geneva, în septemvrie trecut (1929), a accentuat şi d-sa contrariul de ce susţine azi, afirmând predominarea economicului asupra politicului; d-sa a revenit deci acum, îmbrăţişând tocmai teza contrară.

Cu prilejul vizitei pe care dl Loucheur a făcut-o în România, d-sa a explicat această schimbare de atitudine. Dacă nu se dă organizaţiei economice o garanţie politică, aşa ca să se poată desfăşura în deplină libertate, pentru ca roadele ei să fie apărate, organizaţia economică nu va avea niciodată curajul de a păşi la realitate. Dovadă sunt conferinţele şi rezultatele negative economice, de până acum.

Şi de aceea găsim în Memorandul dlui Briand un pasaj impresionant, şi foarte interesant, mai ales pentru noi: „Supremaţia economică ar fi cel mai

sigur mijloc de strivire a naţiunilor mici, dacă n-ar fi însoţită şi de organizaţie politică".
Evident, această discuţie, dacă merită toată atenţia, nu poate fi continuată aici. într-adevăr, dl Briand are dreptate; statele cu greu vor fi dispuse a face sacrificii de ordin economic, dacă nu vor exista în Europa destule garanţii de securitate politică. Pe de altă parte, organizaţia economică este indispensabilă pentru viaţa politică, căci rivalităţile economice sunt adevăratele producătoare de conflicte politice. Acest cerc vitios sociologic se poate înlătura numai prin crearea unui paralelism, care să absoarbă atât aşa-zisul primat al economicului, cât şi acela al politicului)
In sfârşit, dl Briand propune organe speciale pentru a studia problemele europene în toate domeniile: utilaj economic, comunicaţii şi tranzit, finanţe, muncă, igienă, cooperaţie intelectuală, raporturi interparlamentare, administraţie. Deci propune o metodă de lucru: cercetarea tuturor realităţilor europene.
Acestea sunt în trăsături generale propunerile guvernului francez.
Memorandul se încheie cu un apel călduros pentru a realiza opera necesară de construcţie a Europei. „A se uni pentru a trăi şi prospera, aceasta este stricta necesitate înaintea căreia se găsesc naţiunile Europei. Popoarele au exprimat dorinţa lor guvernelor de a lua responsabilităţile."
12. Să vedem cum a fost privit Memorandul. Aceasta este foarte interesant pentru psihologia politică a timpului, căci primirea ce i s-a făcut reprezintă în mod credincios starea de spirit în care se găsesc statele contimporane.
Ungaria cere întâi revizuirea tratatelor şi pe urmă pacea şi uniunea europeană. Aşa, bunăoară, dl Lalcatos, raportor al bugetului Ministerului de Externe unguresc, a declarat că atât guvernul cât şi poporul unguresc trebuie să ia atitudine împotriva Memorandului Briand. Şi Ungaria doreşte o împăcare, dar nu poate intra într-o comunitate de state, a căror teză este păstrarea statului quo. Planul unei federaţii de state ar putea interesa Ungaria, dacă el ar găsi mijloace pentru revizuirea tratatelor internaţionale. Am înţeles.
Exact la fel se pronunţă presa germană, şi nu numai cea din dreapta!
Sovietele. într-un articol satiric ziarul Isweztija, organ oficial, sub titlul «Poezie şi proză" scrie: „O uniune paneuropeană ar realiza vechile planuri ale lui Chamberlain, adică ar organiza un război ofensiv contra Sovietelor. Memorandul dlui Briand este o dovadă de completă descompunere a forţelor materiale şi morale ale Europei... Uniunea lui Briand este războinică... In dosul dulceagului Briand se ivesc conducătorii statului-major, care au nos-

talgia unei noui aventuri războinice; aşa încât proza dlui Briand, care îmbracă o haină liric-poetică, este descoperită".
Foarte interesantă este atitudinea Imperiului Britanic. într-o conferinţă a unuia dintre cei mai buni cunoscători ai politicii externe britanice, fostul ministru al coloniilor, în cabinetul Baldwin, dl L.S. Amery, se declară că n-ar fi în interesul Paneuropei, nici în interesul Imperiului Britanic, ca Imperiul Britanic să devie membru al Uniunii. Ipoteza unei societăţi europene se loveşte de o obiecţie de fapt: existenţa coloniilor. Dacă Uniunea europeană ar cuprinde şi Imperiul Britanic, ea s-ar extinde în cele cinci continente; orice conflict între o putere colonială europeană şi un stat asiatic ori american ar risca să angajeze federaţia europeană. Iată dilema: federaţia europeană nu are viitor, dacă Imperiul Britanic nu primeşte să facă parte din ea. Pe de altă parte, participarea Marei Britanii fără dominionuri nu este posibilă (căci atunci nu mai este Imperiul Britanic), iar dacă participă totuşi şi dominionurile atunci federaţia europeană este expusă la conflicte extraeuropene.
în schimb, The Economist, una din cele mai importante reviste engleze, se arată foarte optimistă: nu înţelege de ce n-ar participa numai Marea Britanie fără dominionuri, dat fiind că şi Canadei îi este rezervat un loc în uniunea panamericană, care n-are nici o legătură cu Societatea Naţiunilor.
Tot aşa este foarte simptomatică părerea exprimată în ziarele americane, care privesc problema cu simpatie, apreciind în primul rând avantagiile economice. America are interes ca datornicii ei să fie solvabili, deşi recunoaşte că atunci când ar lua o dezvoltare prea puternică Uniunea, interesele Americii ar putea fi dăunate.
13. Dl Briand, în Memorandul său, declară că urmăreşte a da numai o schiţă, un embrion de organizare europeană.
In realitate d-sa a dat ceva mai mult, a prezentat programul unei Europe noui, pozitive, coherente, puternice, creatoare şi dinamice. De aceea acest Memorand înseamnă nu numai cel mai important document al timpului, dar şi o dată memorabilă în evoluţia socială şi politică a Europei.
Memorandul, am văzut, oferă, pe lângă un plan, o metodă. Rămâne acum în sarcina generaţiei de azi şi de mâine ca prin această nouă metodă să desăvârşească planul şi să dea cuprins cadrului. Pentru aceasta nu este de ajuns a cădea în sentimentalism ori în sarcasme. Ceea ce este foarte comod! Problema centrală pentru decenii vor rămânea studiile şi pe baza lor de făcut propuneri. Generaţia de astăzi are o mare răspundere; de activitatea ei atârnă, dacă Istoria o va privi cu compătimire ori cu admiraţie. Dl Briand invită lumea la această operă

constructivă. Institutul Social Român, conştient de
Europa - o Idee în Mers
151
marea misiune pe care o are, şi în această chestiune, îşi va da toată osteneala să strângă tot materialul documentar şi de studii şi să-1 pună la dispoziţia tuturor.
înainte de toate trebuiesc învinse rezistenţele şi înlăturate timidităţile, căci, când spunem federalism şi state federale, înţelegem în primul rând că la baza lor trebuie să stea o solidaritate conştientă. Problema europeană este, ■ în primul rând, o chestiune de conştiinţă europeană şi de patriotism european.
Dl Poincare, când a fost invitat să scrie o prefaţă la cartea lui Riou, Europa,patria mea, a spus: „Franţa este prima mea patrie; a doua, este Europa".
Trebuie creat patriotismul european şi, am putea spune, securitatea psihologică. Vorbim de securităţi politice şi economice, ceea ce lipseşte în primul rând este însă securitatea psihologică. Aceasta este o operă educativă, care cere multă vreme. De aceea noi ne gândim la un ciclu de conferinţe, ale Institutului, consacrat în bună parte acestor probleme, în curs de dezvoltare. Europa este ceva dinamic, care devine şi va deveni cum vor şti europenii să o construiască. Conferinţa de astăzi nu este decât o modestă prefaţă la ceea ce se va vorbi şi expune de la această catedră în prelegerile pe care noi le vom organiza la toamnă.
Europa trece printr-o criză mortală, nu din cauza slăbiciunii vârstei, ci pentru că nu este organizată; pentru că pe un spaţiu restrâns trăiesc douăzeci şi şapte de state, într-o stare de groaznică anarhie.
Ce aţi spune D-voastră de o societate, compusă din douăzeci şi şapte de persoane, înarmate, pe faţă sau pe ascuns, cu otrăvuri, bombe, cuţite, în care săracii ar pândi pe vecini şi ar fi gata să se îmbogăţească, prin orice mijloc, pe socoteala lor; o societate care ar fi dominată de ură, invidie, intrigă, sete de răzbunare, şi care nu ar voi să renunţe la această a ci libertate. Frumoasă societate ar fi!
Aceasta îmi aminteşte splendida fantezie satirică a lui Micromegas. Vol-taire povestea de un locuitor al planetei Sirius care s-a scoborât să viziteze planeta Saturn, adică Pământul.
Acest om gigant, din Sirius, Micromegas, era cam de o sută de mii de ori mai mare şi mai voinic ca orice locuitor din Saturn, în stare să parcurgă Franţa, Italia, Germania în mai puţin de o jumătate de oră. La vârsta de 250 de ani a urmat la şcoală şi la 450 de ani era un adevărat savant. El cunoştea în special aşa de bine legile gravităţii şi toate forţele ei atractive şi repulsive, încât îi plăcea să viziteze continentele şi, când călare pe o rază de soare, când
'152
Ovidiu Pecican
călare pe o cometă, trecea din continent în continent, cum o pasăre zboară din arbore în arbore.
Vizitând globul Saturn, deodată observă o sută de mii de nebuni, cari purtau fesuri şi turbane şi cari se luptau cu alţi o sută de mii de nebuni cari purtau şepci şi se masacrau reciproc. Foarte contrariat a întrebat: ce înseamnă aceasta? Şi i s-a răspuns că este faimosul război ruso-turc din 1737! Atunci Micromegas nu-şi putu opri indignarea împotriva micului Saturn şi a minusculilor lui locuitori, cari, în loc să fie strâns uniţi, pentru a-şi duce nevoile, se ucideau reciproc. Şi a spus: voi face numai trei paşi şi cu o singură lovitură de picior voi zdrobi acest furnicar de asasini ridicoli. Nu te obosi, i s-a obiectat, pentru că aceşti oameni lucrează îndeajuns la propria lor ruină. Ai deci răbdare!
Soarta aceasta ar aştepta Europa neunită.
Europa vine de la rădăcina morfologică, feniciană, Ereb, care înseamnă întuneric, iar în asiriană „seară, apus". Nu putem crede într-un apus al Europei, căci ne amintim din mitologie de frumosul mit după care Zevs însuşi s-a îndrăgostit de Europa, splendida fiică a regelui fenician Kadmus, a răpit-o din Asia, a dus-o în Creta, şi după numele ei a numit continentul nostru.
Să rămâie Europa tot aşa de fermecătoare şi fascinantă cum a fost; să ne opunem să se întoarcă în Asia, căci nu putem crede că Europa, de muncă, de putere, de ştiinţă, de tehnică, de experienţă acumulată, să nu aibă şi puţină raţiune, pentru a începe o viaţă nouă! Altfel o aşteaptă ameninţarea lui Micromegas !
(Conferinţa stenografiata de H. Stahl)
■ Prezentul text a fost prezentat mai întâi la 1 iunie 1930 ca prelegere publică finală a ciclului organizat de Institutul Social Român în anul 1929-1930, „Experienţa socială şi politică contemporană". Evenimentele ulterioare au făcut necesara revizuirea textului iniţial, publicat în noua formă, după notiţele stenografiate, în Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială, an. IX, nr. 1-23,1930, p. 1-23, împreună cu o listă de „generalităţi", de fapt o bibliografie tematică, şi cu copioase anexe.
" '\ Nai Iom seu
înspre realităţile noastre
I. • I. ■A y v.j;
[]
Europa nu există. Nu există unitate spirituală. Ceea ce numim noi astăzi spirit european este o atitudine precumpănitor anglo-saxpnă, aş zice specific anglo-saxonă, care nu izbuteşte a încadra decât nord-vestul Europei, lăsând în afara acestei structuri spirituale într-o bună măsură sudul şi întru totul sud-estul şi estul

continentului. De altfel această structură nici nu defineşte spiritul european ca atare; ci însemnează, pur şi simplu, o preponderenţă istorică, pe o anumită perioadă: cea care începe cu Renaşterea. Dacă mâine sub spirit european se va înţelege acelaşi lucru, e cu totul îndoielnic. Căci astăzi spiritul european se defineşte prin structura anglo-saxonă cam în acelaşi fel în care acum două mii cinci sute de ani el se definea prin cea greacă, acum două mii prin cea romană şi aşa mai departe. Dacă însă „spiritul european" nu e o realitate unitară, ci numai unul din aspectele (şi anume cel mai prestigios într-un moment dat) ale unui conglomerat de spiritualităţi, -impenetrabile, ca toate formele de cultură -, nu se mai poate vorbi, din acest punct de vedere cel puţin, de o solidaritate europeană.
Dar Europa nu e nici o unitate economică. Inlăuntrul continentului există sau se pot constitui, probabil, asemenea unităţi. Ele se pot constitui şi cu depăşirea graniţelor continentului, aşa cum de pildă a urmărit-o politica colonială. Dar o unitate economică formată din totalitatea statelor Europei, - asta nici nu există, şi nici nu se poate constitui.
Ce însemnează atunci Europa? O unitate geografică? Nici asta. Rusia întoarce faţa mai degrabă înspre răsărit, iar primele culturi şi state europene nu s-au clădit pe baza unităţii geografice a Europei, ci pe cea a Mediteranei.
Atunci?
Atunci - Europa nu există ca o realitate, ci numai ca o ficţiune, iar luarea ei în considerare nu e numai lipsită de eficacitate, ci de-a dreptul primejdioasă. Rusia de astăzi e cea mai vorbitoare pildă. în Rusia revoluţia există virtual de 200 de ani. Adică de pe vremea lui Petru cel Mare, care şi-a închi-puit că poate să radă bărbile ruşilor şi să transforme toată ţara, aşa lipsită de unitate, inconsistentă pentru ochiul logic, dar radă, cum era ea, într-un stat european. Două sute de ani realităţile ruseşti s-au zbătut în cămaşa de forţă a împăratului Petru, - şi pe urmă au plesnit legăturile. Era natural. Dar

iată, de mai bine de doisprezece ani revoluţia îşi caută drumurile, şi nu le găseşte. De ce? Nu pentru că e vremea prea scurtă de la izbucnirea revoluţiei până astăzi! Ci pentru că revoluţia rusească a fost, şi în bună parte este încă, în mâna unor „europeni"; căci totul s-a redus, o bucată de vreme, la înlocuirea „europenismului" ţarului Petru prin „europenismul" lui Karl Marx. Greşală fundamentală, - căci revoluţia rusească nu era de natură economică, ci politică, etică; pe de o parte. Iar pe de alta, pentru că formula economică a Rusiei, pe care marxismul trebuia să o „asaneze", nu era cea „europeană" a capitalismului, împotriva căruia - şi pentru înlăturarea mizeriei decurgând din ea - păşeşte la acţiune marxismul.
Iată, în adevăr, unde pot duce confuziunile născute dintr-o înţelegere redusă a realităţilor. Să mai adăugăm că ceea ce se petrece cu Rusia s-a petrecut şi se petrece încă şi cu noi? Este un adevăr trivial. Cam de la 1840 până astăzi noi nu am făcut decât să ne întrebăm ce zice „Europa" şi ne-am forţat să ne potrivim pasul după „ea". Aproape un veac, în care un popor tânăr şi sănătos face politica eroilor lui Caragiale. Rră să se întrebe un singur moment ce este această Europă şi dacă în adevăr ea există.
Este evident că astăzi stăm la o răscruce. Frământările prin care trecem nu sunt semn numai de neputinţă şi inconsistenţă; ci, mai degrabă, vânzolelile chaosului în proces de diferenţiare şi de precizare. Şi iată tocmai când trecem prin aceste dureri, din lagărul ţărănist, adică de acolo unde ar fi trebuit să ne aşteptăm mai puţin, ni se serveşte teoria crizei „europene", şi necesitatea de a ne solidariza cu ea!
Este fals. Politica se face cu realitate. Cine vrea în adevăr să rezolve ceva în aşezarea noastră, trebuie să se lămurească odată că activitatea noastră politică trebuie să pornească de la realităţile româneşti.
Este, de altfel, - oricât de paradoxal s-ar părea -, singura cale pe care se poate, eventual, ajunge sprijinul „Europei"!
16 aprilie 1931
Articolul înspre realităţile noastre, în Nae lonescu, Roza vânturilor, Bucureşti, Ed. Roza Vânturilor, 1990, p. 91-94; ediţia I, Bucureşti, 1941.
. >t

N. Bagdasar
Cultura europeană
Poetul Heinrich Heine, în dorinţa lui de a ironiza şi ridiculiza pe nemţi, a imaginat o întâmplare: că s-ar fi pus cândva la premiu o temă asupra cămilei, la care ar fi concurat un francez, un polonez, un englez şi un neamţ. Francezul s-a apucat să scrie o lucrare, în care se arătau concis, clar şi într-o formă aleasă însuşirile acestui animal tropical. Polonezul, fire sentimentală şi visătoare, şi-a dat drumul puternicilor lui simţăminte, ca să înalţe un imn cămilei. Englezul, om pozitiv şi deprins să procedeze empiric, a organizat o expediţie, ca să cerceteze animalul la faţa locului. Iar neamţul a intrat în camera lui de lucru ca să scrie o operă voluminoasă despre cămilă, pornind de la „sentimentul intern". Această istorioară, plină de răutate, redă desigur ceva din caracterul fundamental al celor patru popoare care au înzestrat cultura europeană cu valori nepieritoare. Este doar în conştiinţa oricui s-a interesat cât de puţin de problemele culturii europene deosebirea dintre popoarele creatoare ale acestei culturi, deosebire reflectată aşa de minunat în operele lor. Şi poate nicăieri această deosebire nu se

înfăţişează mai pregnant şi mai sensibil ca în filosofia europeană. Francezii, raţionalişti şi îndrăgostiţi de metoda matematică, se emancipează de datele simţurilor şi caută să stabilească deductiv şi sintetic principiile lucrurilor. Rrăsind lumea concretă, ei se ridică la abstract şi general, cu ajutorul căruia încearcă apoi să ordoneze fenomenele sensibile. Raţionalişti, ei înţeleg totuşi să ţină continuu seama de rezultatele ştiinţelor exacte, ceea ce-i reţine de a se aventura în construcţii speculative. Făcând din claritate o condiţie indispensabilă a gândirii lor, dornici totdeauna de deosebiri tranşante, de secţiuni bine distincte în realitate, ei întrebuinţează nu numai paradoxul, servindu-se în genere de o formă literară aleasă, elegantă şi cuceritoare. Dogmatici din fire, ei nu exclud totuşi din atitudinile lor o notă sceptică ce însoţeşte întreaga lor dezvoltare filosofică, încât s-ar putea spune că dogmatismul şi scepticismul sunt cele două aspecte ale gândirii franceze, că francezii sunt dogmatici în aceeaşi măsură în care sunt sceptici. Mândri de gloriile lor trecute, de realizările lor politice şi militare, ei nu sunt însă conservatori, ceea ce-i face să se entuziasmeze pentru orice prefacere socială pe care mintea o găseşte dreaptă, superioară stărilor de lucruri existente, şi luptă s-o înfăptuiască. Englezii, spirite înclinate totdeauna spre empiric şi experienţă, se încred înainte de toate în ceea ce le furnizează simţurile şi nu caută să depăşească niciodată

normele bunului-simţ. Principii universale, legi şi precepte sunt recunoscute ca valabile numai dacă realitatea empirică le verifică şi le confirmă. De aceea, pentru englez, ceea ce depăşeşte datele pozitive nu merită o cercetare mai îndeaproape. Aşa se explică de ce filosofia nu a înregistrat nici un mare sistem metafizic: lumea transcendentă, absolută, imuabilă nu exercită asupra spiritului englez nici o atracţie şi nu prezintă nici o importanţă. Lumea experienţei este socotită ca singura care merită şi trebuie să fie cunoscută, căci omul trăieşte în mijlocul ei şi cu ea are de luptat. El priveşte sceptic orice speculaţie raţională şi nu socoteşte mai presus de îndoială decât adevărurile matematice. Ceea ce trebuie mai întâi cunoscut sunt normele practice, îndreptarele morale, scoase din experienţă şi valabile pentru experienţă. Filosofia practică este una din preocupările de seamă ale gândirii engleze. Caracteristică spiritului englez este de asemenea tendinţa lui puternică de a respecta şi păstra formele tradiţionale de viaţă, de a se împotrivi inovaţiilor: e o tendinţă conservatoare pe care nici un popor n-o are în aceeaşi măsură ca englezii. O notă care nu lipseşte iarăşi spiritului englez este credinţa lui religioasă, pe care a ştiut s-o scoată din cadrul discuţiilor filosofice şi s-o întemeieze pe cartea cărţilor, pe Biblie. Nemţii, din contră, privesc experienţa numai ca un punct de plecare, pentru ca de la ea să se ridice apoi la substratul ei ontologic, la esenţa ei ultimă, ale cărei principii universale vor să le stabilească. Speculaţia metafizică, construcţia sistematică, întemeiată logic şi urmărită cu consecvenţă de fier, formează nota dominantă a filosofiei germane. Culmile cele mai abstracte ale reflexiei sunt pentru nemţi regiuni obişnuite, în care spiritul pluteşte în voie, pentru ca de acolo să se coboare la fenomenele empirice şi palpabile. Deşi face din raţiune instrumentul cel mai eficace de cunoaştere, filosofia germană recurge totuşi adesea la un alt mijloc de cunoaştere, la intuiţie, îngăduind astfel ca raţionalismul să-şi dea mâna cu misticismul. Normele morale, pe care gândirea engleză le dobândea cu ajutorul experienţei, cea germană caută să le purifice de orice urmă empirică şi să le ridice la cel mai înalt grad de valabilitate: la gradul de valabilitate al unui imperativ categoric. De aceea, noţiunea centrală din sistemele germane de morală nu este aceea de utilitate, ci aceea de datorie. între gândirea franceză, engleză şi germană sunt deci deosebiri însemnate: „Franţa este ţara capetelor matematice, Anglia a celor practice, Germania a celor speculative; cea dintâi este patria scepticilor, negreşit şi a entuziaştilor, cea de-a doua a realiştilor, cea de-a treia a idealiştilor"1.

Dar oricât de mari ar fi deosebirile între înclinările spirituale ale acestor popoare, totuşi aceleaşi valori culturale sunt preţuite şi recunoscute de către toate şi joacă în viaţa lor un rol primordial, bunuri ideale de aceeaşi natură

sunt îngrijite şi socotite să asigure o evoluţie organică, un progres continuu.

j Patru sunt domeniile fundamentale de valori pe care Europa culturală le consideră ca făcând parte integrantă din spiritualitatea ei: domeniul ştiinţei, al moralei, al esteticii şi al religiei, câteşipatru formând un tot bine închegat

j şi articulat, un tot în care fiecare îşi are locul lui bine determinat. Adevărurile ştiinţifice, normele morale, principiile estetice şi dogmele religioase sunt elemente constituente a ceea ce se cheamă cultură europeană şi, ceea ce este important, elemente egal de îndreptăţite în cadrul ei. E vorba aici de nişte domenii total independente unele de altele, în care se lucrează fără a fi nevoie să se treacă graniţele proprii şi în care s-au realizat lucruri de seamă tocmai fiindcă fiecare a respectat autonomia celorlalte. Domeniul ştiinţei stă de sine şi iarăşi de sine stă domeniul moralei, al esteticii şi al religiei. Morala, bunăoară, nu are nici ea nevoie, în constituirea normelor ei, de religie, iar arta nu are nici ea nevoie, în fundamentarea principiilor sau a scopurilor ei, de morală. Fiecare domeniu îşi găseşte deci în ci însuşi ceea ce-i trebuie şi nu are nevoie să facă împrumuturi la celelalte.

Nu numai faptul acesta, că sunt patru categorii de valori bine distincte şi independente unele de altele care formează corpul culturii europene, constituie o trăsătură caracteristică a acestei culturi, ci, dacă luăm pe fiecare

în parte, descoperim ceva mai mult: anume ca structura fiecărui domeniu se deosebeşte de structura domeniilor similare din interiorul altor culturi. Să luăm mai întâi ştiinţele exacte: cercetarea obiectivă a fenomenelor naturii n-a fost împinsă de nici o altă cultură aşa de departe ca de cea europeană. Experimentul şi observaţia, în sprijinul cărora matematica stă încă din antichitatea greacă, formează în Europa axa oricărei cercetări ştiinţifice, iar verificarea este adesea un complement menit să confirme exactitatea cercetării făcute. Cu cât un fenomen este mai matematic întemeiat, cu atât el este socotit, de la Renaştere încoace, mai bine cunoscut. Vorbele care se aflau pe frontispiciul Academiei platoniciene, că „cine nu e geometru n-are voie să intre", le găsim ca moto pe opera lui Copernic („De revolutionibus or-bium coelestium"), iar GaJilei era convins că marea „carte a naturii este scrisă în litere matematice": o dovadă de rolul pe care-l joacă matematica în ştiinţele naturii. Cu aceasta nu s-a spus încă totul: motivele care fac posibilă această cercetare nu sunt de natură practică, ci în genere de natură teoretică. Cu alte cuvinte, cercetarea ştiinţifică urmăreşte mai presus de toate stabilirea adevărului, a adevărului independent de părerile noastre subiective şi de prejudecăţile noastre moştenite, independent de nevoile noastre morale şi de aspiraţiile noastre transcendentale. Adevărul înainte şi mai presus de toate, iată deviza oricărui om de ştiinţă din Europa. Tendinţa aceasta de cunoaştere,

de cunoaştere dezinteresată şi obiectivă, este aşa de puternică, încât ea nu poate fi împiedicată sau distrusă fără a aduce o gravă ştirbire originalităţii culturii europene. Nici un om de ştiinţă nu vrea să se simtă stingherit în cercetările lui de consideraţii nonteoretdce, nici un om de ştiinţă nu vrea să ţină seamă în cercetările lui de criterii, altele decât acelea pe care le impune natura domeniului cu care se ocupă. Cultul autorităţii, acel magister dixit, care a dominat veacuri de-a rândul, nu a avut şi nu are în ochii adevăratului om de ştiinţă nici o valoare, n-a constituit şi nu constituie nici o obligaţie. Adevărul pentru adevăr, cercetarea pentru descoperirea adevărului, indiferent de consecinţele pe care acesta le-ar putea avea asupra credinţelor religioase şi părerilor colective, e trăsătura fundamentală a ştiinţei europene. Cel mai elocvent exemplu de cercetări dezinteresate ni-l oferă astronomia. Ea nu urmăreşte să determine poziţia aştrilor şi mişcările lor, pentru a trage apoi anumite foloase practice de pe urma rezultatelor teoretice dobândite, ci ea face acest lucru dintr-o interioară nevoie de cunoaştere pur şi simplu: ea explorează îndepărtatele şi infinitele spatii albastre, numai pentru a şti ce se află acolo. Iar statele nu stau la îndoială de a-i pune la îndemână în acest scop sume însemnate, spre a-i înlesni astfel cercetările. Toate ştiinţele europene îşi au originea în această năzuinţă pur teoretică de cunoaştere, toate au ajuns la un grad aşa de mare de dezvoltare, pe care nu-l cunosc ştiinţele altor culturi, numai fiindcă ele s-au preocupat mai presus de orice de adevăr.

De asemenea, arta europeană se deosebeşte de arta celorlalte culturi. Sociologul Max Weber arată cum muzica europeană prezintă o structură particulară pe care n-o întâlnim nicăieri aiurea. Şi alte popoare, spune el, au avut un simţ muzical dezvoltat, ba poate mai dezvoltat decât popoarele europene; şi alte popoare au cunoscut polifonia, colaborarea din mai multe instrumente şi sopranul precum şi calcularea intervalelor de sunet. Dar numai cele europene s-au ridicat la o „muzică armonică raţională", la contrapunct şi armonie, la plăsmuirea sunetelor servindu-se de triplul acord cu terţa armonică, la cromatica înţeleasă armonic şi la enharmonică; numai popoarele europene cunosc orchestra având ca element principal cvintetul din instrumente de coarde şi organizarea ansamblurilor cu instrumente de alamă; numai popoarele europene posedă notele scrise care au făcut posibile sonatele, simfoniile, operele şi le-au asigurat o existenţă durabilă; în sfârşit, instrumentele muzicale ca orga, pianul, vioara şi contrabasul sunt o cucerire a popoarelor europene. In arhitectură deosebirile nu sunt mai mici. Tot Max Weber spune că ogiva a fost cunoscută ca mijloc de decorare şi de alte popoare, ba chiar ogiva în unire cu bolta în cruci; dar că numai popoarele europene au ştiut să-i dea o aplicare raţională, aşa cum o găsim în bolta

gotică, unde ea serveşte ca mijloc de împărţire a interiorului şi ca supraboltă pentru încăperi de forme foarte variate; că numai în Europa ea se găseşte întrebuinţată „ca principiu constructiv pentru clădiri monumentale şi ca bază a unui stil care include sculptura şi pictura, aşa cum a creat-o evul mediu". ŢSfu se găseşte iarăşi decât în Europa felul cum Renaşterea a rezolvat problema cupolei şi a imprimat întregii arte acea raţionalizare „clasică" pe care ne-o revelează în pictură perspectiva lineară2.

în domeniul eticii întâlnim particularităţi tot aşa de interesante. Gândirea nici unei alte culturi n-a izbutit să facă o deosebire aşa de strictă între determinism şi libertate, n-a ştiut să elibereze aşa de bine conştiinţa morală a omului de puteri oculte sau de forţe transcendente. Ea nu s-a mărginit numai să arate că omul este liber, ci totodată că el este responsabil şi că prin urmare trebuie să-şi reguleze acţiunile după anumite principii, numite norme. Că acţionând din propriul lui imbold şi potrivit acestor norme, omul se ridică la treapta de personalitate, adică de fiinţă care îşi dă singură normele şi nu se abate nicicând de la ele. Cea mai înaltă expresie a acestei adânci concepţii despre om ca fiinţă liberă o găsim la Kant, în acea elaborare a noţiunii de datorie pe care el o numeşte imperativ categoric. Lucrează astfel ca maxima voinţei tale să poată valora oricând ca principiu al unei legislaţii universale, este o normă la care nu s-a putut ridica încă nici o altă cultură. Orice preocupare de utilitate

este absolut străină acestei norme şi cei care caută s-o aşeze pe acelaşi plan cu maxima: ce ţie nu-ţi place altuia nu face, dau dovadă că n-au înţeles ce înseamnă datorie pură după Kant. Cine-şi îndeplineşte datoria, nu urmăreşte, supunându-se poruncii categorice, prevenirea unor neajunsuri viitoare, sau satisfacerea unor interese mai mult sau mai puţin îndepărtate, ci şi-o face fiindcă este fiinţă autonomă, liberă. Libertate, responsabilitate, normă, personalitate sunt categoriile de seamă aJe eticii europene.
Religia popoarelor europene ea însăşi prezintă de asemenea anumite particularităţi fundamentale care ne îndreptăţesc s-o considerăm ca având o structură proprie. Atât catolicismul, cât şi ortodoxismul, deşi se întemeiază pe actul originar al revelaţiei, nu exclud din sânul lor formele logice, ci dimpotrivă recurg totdeauna la ele, ca să exprime cu mijloace raţionale tocmai ceea ce este mai iraţional şi mai insesizabil. Cea mai bună dovadă ne-o dau dogmele, în care părinţii Bisericii creştine s-au silit să expună logic nişte fapte care contrazic în totul posibilităţile noastre de a cunoaşte raţional. Aceasta, spre deosebire de religiile asiatice, în care intuiţia mistică, împreună cu corolarul ei, extazul, serveşte ca unicul instrument de apropriere a divinului. 0 notă caracteristică şi mai pregnantă o formează însă la creştinism ideea

transcendenţei: Dumnezeu este considerat ca existând în afară şi mai presus de lume, ca o fiinţă atotputernică şi atotştiutoare, care carmuieşte din sferele lui transmundane tot ceea ce se întâmplă în cosmos. Ideea unei divinităţi identice cu lumea, a unui panteism ca credinţă religioasă, aşa cum o întâlnim în Asia, a fost şi va rămâne totdeauna străină spiritului european creştin. Dar, deşi transcendent, Dumnezeul creştin a găsit mijlocul de a se cobori din lumea cerească în lumea aceasta de pe pământ, de a se întrupa, pentru ca prin suferinţele lui să scoată omenirea din păcatul în care au prăbuşit-o primii oameni. Această idee a întrupării nu aduce însă nici o atingere deosebirii principiale dintre divin şi uman, ceresc şi pământesc, căci creştinismul a ştiut să facă totdeauna, fără nici o restricţie, deosebirea categorică între Dumnezeu şi lume, între perfecţie şi imperfecţie, între absolut şi relativ. Hcând această deosebire, creştinismul nu 1-a lăsat pe credincios să adopte o atitudine de pură contemplare, de inactivitate şi aşteptare pasivă a tot ceea ce este orânduit de voinţa fiinţei supreme. Ci, din contra, 1-a făcut să înţeleagă că viaţa aici pe pământ este o continuă încordare, o muncă grea pentru a-şi agonisi în sudoarea frunţii cele trebuincioase vieţii. Voinţa, deci, n-a fost anihilată, ci stimulată, n-a fost neutralizată, ci încurajată. Aşa se explică de ce răspândirea creştinismului în Europa este îndeaproape urmată de o cultură intensă, aşa se explică apoi tendinţa creştinismului de a se întinde şi a cuprinde în sfera lui toată suprafaţa globului terestru. Creştinismul nu lasă pe supuşii săi pradă unui fatalism descurajant şi paralizant, el îi face să vadă că o dată cu grijile pe care ei trebuie să le aibă pentru salvarea sufletului, au şi obligaţia de a se îngriji de necesităţile pe care le implică viaţa pământească. Munceşte este o deviză creştină, iar activitatea face parte integrantă din concepţia creştină despre viaţă. Mai este însă un factor care se află la baza religiei creştine şi o deosebeşte adânc de celelalte religii: este ideea de iubire faţă de oameni, ideea de a te simţi frate cu toţi cei ce au înfăţişare omenească, de a-ţi da seamă că faci parte dintr-o comunitate, aceea a umanităţii întregi, ale cărei destine sunt una cu destinele tale. Iubeşte pe aproapele tău^ fără deosebire de rasă şi limbă, este una din poruncile creştine fundamentale.
Dar ideea de muncă a creştinismului a avut urmări imense pentru toate popoarele europene. Născute în atmosfera spirituală a creştinismului, care transmitea de la romani acel admirabil spirit de organizare şi ordine, popoarele care s-au înălţat pe ruinele Imperiului Roman s-au dezvoltat în cultul voinţei şi al activităţii, ai ierarhiei şi al disciplinei, luptând din răsputeri împotriva forţelor naturii, pe care au reuşit în parte să şi le subjuge. întinderile nesfârşite de ape şi îndepărtările spaţiale au format obiectul unei voinţe diabolice de cucerire, al unei tendinţe de expansiune ce nu se lăsa descurajată

de nici o înfrângere. Cea mai bună expresie a voinţei acesteia, ce se cerea realizată, o formează însăşi structura statelor europene: în felul lor de organizare e cristalizată această voinţă, înţeleasă ca motor de luptă şi ca factor de afirmare ca izvor de energie activă şi de cucerire seculară. în nici una din culturile existente organizarea de stat n-a ajuns la această dezvoltare pe care o cunoaşte Europa; o separare a puterilor în stat care garantează tocmai o funcţionare normală a lor, o armată de funcţionari specializaţi şi disciplinaţi, care nu au altă menire decât pe aceea de a îndeplini anumite servicii strict delimitate. Orice stat european se aseamănă cu o imensă şi foarte complicată maşină, în care fiecare resort îndeplineşte o anumită funcţie necesară. Toată această vastă organizare n-a fost însă posibilă decât datorită unei ordini juridice raţionale pe care, cei dintâi, romanii au întemeiat-o. De la ei, ea a rămas ca o moştenire sacră tuturor popoarelor europene, ajungând la o înflorire pe care nici un alt popor extraeuropean n-a cunoscut-o. De aceea, se poate spune fără exagerare că statele europene sunt state juridice, că fiinţa lor e străbătută în tot cuprinsul ei de principii juridice. Pereat mundus,fiat justiţia este o normă de viaţă publică ce redă minunat importanţa şi rolul pe care ordinea juridică îl joacă în viaţa culturii europene.
Dar această strălucită organizare a statelor europene a avut urmări binefăcătoare în primul rând asupra ştiinţei.

Ce s-ar fi ales în adevăr de ştiinţa europeană dacă n-ar fi existat această organizare? Cum ar fi putut lua naştere laboratoarele, clinicile imense, instituţiile ştiinţifice de tot felul, care cer un personal ştiinţific numeros şi bine pregătit, scutit de grijile existenţei şi lucrând deci în tihnă? Cercetările ştiinţifice cer cheltuieli enorme, care nu pot fi împlinite de aşezăminte particulare, ci numai de solicitudinea susţinută a statului. Universităţile europene nu sunt numai pentru studenţi, ci şi pentru profesori; ele nu au numai sarcina de a transmite pur şi siaiplu cunoş-tinţe, ci mai presus de toate şi în primul rând de a cerceta mai departe, de a lărgi sfera cunoştinţelor, de a descoperi adevăruri noi. De aceea, nu este deloc exagerat dacă se spune că universităţile există întâi pentru profesori, expri-mându-se cu aceasta ideea şi convingerea că menirea universităţilor este de a asigura progresul ştiinţei. Şi nici o altă cultură n-a făcut în adevăr atât pentru ştiinţă cât a făcut cultura europeană. înseşi progresele uriaşe şi vertiginoase ale tehnicii n-au fost posibile decât datorită dezvoltării ştiinţei: ele au fost urmarea firească şi necesară a acestuia din urmă.

în ultimul timp se scoate în relief altă trăsătură esenţială şi caracteristică a culturii europene3, anume faptul că ea e expresia sufletului omenesc însuşi cu cele trei facultăţi ale lui, sentiment, voinţă şi intelect, o expresie în general plină de măsură, de echilibru şi de armonie. Ştiinţa, arta, morala, înţeleasă

şi ca morală aplicată şi luând în acest caz numele de drept, exprimă fiecare în parte unul din aspectele fundamentale ale sufletului. Şi fiecare din aceste domenii spirituale, considerat ca manifestare a unuia din aspectele sufleteşti, îşi are structura lui proprie, legile lui particulare, existenţa lui autonomă, ceea ce însă nu le împiedică să stea împreună şi să formeze la un loc o unitate plină de sens şi de semnificare. E drept că în lunga ei evoluţie cultura europeană a înregistrat epoci în care nu toate aceste domenii au fost cultivate în aceeaşi măsură în care bunăoară ştiinţa a luat un avânt fără seamăn, lăsând cu mult în urma ei creaţiile artistice să zicem. Sau epoci în care unul din aceste domenii căuta să-şi întindă stăpânirea asupra celorlalte, tiranizându-le, cum a fost, se ştie, în evul mediu. Dar toate aceste epoci n-au fost îndeobşte de lungă durată, sau, când au fost, ele n-au putut împiedica izbucnirea impetuoasa a energiilor sufleteşti până atunci încătuşate. Astfel, când teologia a reuşit să-şi subordoneze celelalte domenii, faptul acesta a fost considerat, chiar de generaţiile respective, ca o gravă imixtiune a teologiei în domenii de care ea trebuie să se ţină departe, şi o luptă aprigă, dusă până la sacrificarea vieţii, s-a dat împotriva ei, silind-o în cele din urmă să se menţină în graniţele ei fireşti. Ştiinţa, filosofia, arta au fost repuse în drepturile lor şi dezvoltarea lor ulterioară a dovedit că de pe urma unei libere şi nestingherite activităţi creatoare omenirea nu numai că nu poate avea neajunsuri, dar ea trage cele mai mari foloase. Conştiinţa europeană este în adevăr convinsă ca progresul nu poate fi asigurat decât printr-o respectare integrală a domeniilor de creare spirituală. Căci ceea ce este demn de relevat e faptul următor: anume că valorile spirituale nu se contrazic şi nu se exclud, cum ar fi poate unii înclinaţi s-o creadă, ci ele pot foarte bine coexista, fiindcă tocmai coexistând ele se întregesc. S-a susţinut de către unii că ştiinţa ar face imposibilă religia, că cercetarea ştiinţifică ar demonstra inutilitatea credinţei. Dar este aceasta exact? Iată ceea ce pare foarte îndoielnic. „Putină ştiinţă îndepărtează de religie, multă apropie", a spus un mare filosof şi câţi din savanţii noştri n-au făcut descoperiri revoluţionare fără să-şi fi abandonat un moment măcar credinţele lor religioase! Dezvoltarea istorică ne învaţă deci să susţinem că aşa cum sentimentul, voinţa şi intelectul sunt facultăţi primare care la un loc formează sufletul, tot aşa arta, morala, ştiinţa şi, deasupra lor a tuturora, religia, exprimând unitatea cu un înţeles transcendent a celorlalte trei, sunt categorii constituente ale spiritualităţii europene. Ele fac parte integrantă din imperiul acestei culturi, a cărei minunată înflorire nu numai că n-a fost depăşită de alte culturi, dar nici măcar n-a fost atinsă.

S-ar putea obiecta însă că punând domeniile spirituale în legătură cu facultăţile sufleteşti, s-ar face să depindă existenţa şi valoarea acestor domenii

de o clasificare a facultăţilor sufleteşti care nu datează decât din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea şi care nici nu este cel puţin împărtăşită de toţi psihologii. Că, altminteri spus, valorile obiective, recunoscute, ca atare, îndeobşte, cum sunt valorile culturale, ar depinde în acest caz de o clasificare psihologică şi care, ca orice clasificare, este mai mult sau mai puţin arbitrară. Obiecţia pare desigur îndreptăţită. Cu atât mai îndreptăţită cu cât, precum se ştie, valorile culturale au apărut cu mult înaintea oricărei clasificări psihologice şi îşi păstrează valabilitatea cu toate încercările de a clasifica altminteri fenomenele sufleteşti. Că valorile culturale sunt în funcţie de sufletul care le creează nu se poate tăgădui, după cum iarăşi e greu de tăgăduit că, o dată create, ele stau de sine. Oricât de variate ar fi însă clasificările fenomenelor sufleteşti, toate sunt silite să admită că sufletul posedă elemente afective, volitive şi intelectuale, ceea ce pentru susţinerile noastre este de ajuns. Căci nu este doar vorba aici de o acoperire întocmai a domeniilor culturale cu facultăţile sufleteşti, ci numai de arătarea în linii generale a unei funcţionalităţi. Dar un argument hotărâtor care pledează pentru admiterea celor trei aspecte fundamentale ale sufletului este existenţa imperiului însuşi al culturii. Cultura este o creaţie spirituală, o creaţie care reflectează tocmai ceea ce sufletul are mai esenţial şi mai profund. Or, valorile culturale de seamă sunt cele ştiinţifice, etice, estetice şi religioase, ceea ce ne face să conchidem că teoriile psihologice care susţin că sufletul

are trei facultăţi fundamentale par cele mai îndreptăţite. Avem aici fireşte de a face cu unul din acele cercuri vicioase pe care cercetarea ştiinţifică adesea nu le poate evita. Noi căutăm astfel să înţelegem obiectivările sufleteşti cu ajutorul sufletului şi să explicăm sufletul cu ajutorul obiectivărilor lui, tot aşa după cum în fizică bunăoară deducem din anumite fenomene forţa lor, cu ajutorul căreia, apoi, noi le explicăm.
Dacă e îndreptăţită încercarea de a pune domeniile culturale în corelaţie cu facultăţile sufleteşti, atunci e îndreptăţită şi încercarea cealaltă, care-şi face drum tot mai larg, de a-l privi pe Kant ca pe gânditorul care, cel dintâi şi mai bine ca oricare altul, a ştiut să diferenţieze marile domenii ale culturii prin cele patru Critici ale lui: Critica raţiunii pure, Critica, raţiunii practice, Critica judecăţii estetice şi Critica religiei şi să demonstreze independenţa fiecăruia din ele4. Imm. Kant, procedând critic, a ştiut ce-i drept să separe genial regiunile culturale, să scoată în evidenţă particularitatea fiecăreia şi totodată să-i respecte autonomia. Condiţiile apriorice ale cunoştinţei teoretice, caracterul imperativ şi categoric al normelor morale, factorii necesari şi universali ai judecăţii estetice şi, în sfârşit, nevoia stringentă a credinţei religioase, iată care au fost scopurile pe care le-a urmărit Kant şi rezultatele

la care a ajuns el. El s-a străduit să arate că în afară de valorile teoretice sunt valorile ateoretice, că în afară de factorii raţionali există factorii iraţionali coactivi în opera culturală şi că nu reducând pe cei din urmă la cei dintâi putem explica un bun spiritual, ci căutând să ne dăm seama de eficacitatea tuturora. Kant este deci adversarul unei înţelegeri întelectualiste unilaterale şi apărătorul existenţei de sine a valorilor morale şi estetice. Iată de ce el este privit ca „filosof al culturii moderne".
Dar statornicind grupele de valori, Kant a statornicit prin aceasta preocupările constante pe care trebuie să le aibă orice generaţie atunci când este vorba de cultură, de cultură nu numai ca realitate obiectivă, dar şi ca factor de prefacere şi înnoire spirituală. Şi dacă trebuie să tragem îndreptare pentru atitudinea noastră faţă de existenţa culturii şi de rolul ei în viaţa socială, ele nu pot fi decât în sensul de a ne strădui să purtăm grijă deopotrivă tuturor valorilor culturale, întregului imperiu al culturii, fiind convinşi că prin aceasta vor fi evitate multe discrepanţe ce ar putea provoca un dezechilibra al conştiinţei europene. Ar fi cea mai mare eroare să credem că în vremea noastră nu mai merită să fie cultivate decât cercetările ştiinţifice şi că sentimentele estetice şi nevoile religioase ar putea fi ignorate. Valorile teoretice, cât şi cele estetice şi religioase, sunt bunuri ce stau mai presus de contingenţele timpului şi de preferinţele unei generaţii sau alteia: ele trebuie să formeze ţinte permanente şi egal de îndreptăţite ale oricărei generaţii, căci în chipul acesta tezaurul spiritual al Europei şi cu el al umanităţii întregi se va îmbogăţi.

■ Apărut iniţial în volumul Din problemele culturii europene, Societatea Română de Filosofie, 1931; reprodus în Scrieri, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1988, ed. Gh. Vlăduţescu, p. 375-383.

Note

1 R. Faucenberge, Gescbichu der neueren Pbilosophie. Achte Aufl., Berlin und Lcipzig, 1921, p. 78; v. şi W. Wundt, Die Natioiten und ihre Philosophie, Leipzig, 1917. !

2 Max Weber, Ges&mmelteAufîatze zur lUlijţitmssoziolqgie, Tiibingen, 1922, p. 2-3. ,

3 K. Ster.nberg, Idealismus und.Kidtur, Berlin, 1922.

4 H. RiCKERT, Kant cds Philosopb der modernen Kultur, Tiibingen, 1924. R. Kynast, Kant. Sân System <ds Tbem-ie des Kulmrbewusstseins, Miinchen, 1928. {Critica religiei, de fapt Bdigim innerbalb der Grenzen der bhssen Vernunft, Religia în limitele simplei raţiuni; n. ed.).

ii

TUDOR VlANU

>'(, V

Definiţia Europei

'kt'*

Cine vorbeşte astăzi despre cultura europeană ascunde de obicei sub acest cuvânt reprezentări atât de palide şi imprecise, încât trebuie să fim recu-,' noscători oamenilor şi împrejurărilor care pot aduce aci puţină lumină. Pentru clarificarea noţiunii Europei mari servicii au adus discuţiile care au avut loc în cadrul Congresului convocat de Academia Italiană. S-au adunat ■ acolo personalităţi excelente din toate ţările europene, specialişti ai feluritelor discipline politice şi morale şi rapoartele care s-au citit, obiecţiile care s-au «ridicat şi răspunsurile care li s-au dat, constituiesc azi două volume, însu-"mând laolaltă peste o mie de pagini, grele prin substanţa lor de o neegalată ţimportanţă [Convegno di Scienze morali c storiche, 14-20 Novembre 1932 -ţXl, Tema: UEuropn). Aceste lucrări au ajuns în puţine mâini. Socotesc însă ?că nu este om cultivat pe continentul nostru care, străbătându-le, să nu obţină impresia că cele discutate la Roma interesează soarta lui într-un chip aproape dramatic. Organizatorii Congresului, în fruntea căruia stăteau personalităţi ca marele fizician Marconi, filosoful Orestano, secretarul secţiunei de ştiinţe morale şi istorice a Academiei Italiene, au pornit de la îngrijorări care trebuie să fie vii în sufletul oricui. Prestigiul Europei este zdruncinat, ■mai întâi pe frontul colonial, apoi prin însăşi incertitudinea subiectivă a europenilor cu privire la valoarea culturii lor. De aci nevoia de a obţine o

vedere limpede despre caracterele specifice ale culturii europene, considerate i o unitate, asupra funcţiunei Europei în lumea contemporană, asupra crizei are o zguduie acum şi asupra posibilităţii unei solidarităţi active în Europa. Printre rapoartele depuse însemnăm şi două contribuţii româneşti remarcabile, acele ale dlor N. lorga şi M. Manoilescu. Ne este cu neputinţă să (istorisim în cadrul acestei dări de seamă imensul conţinut al volumelor publicate de Academia Italiană. Substanţa lor ar putea forma materia unui jtratat. Din bogăţia ideilor expuse în cele peste 60 de referate, vom izola problema „definiţiei Europei", problemă de cadru şi de indicaţii generale |:are oglindesc bine spiritul în care s-au desfăşurat lucrările acestei impor-ite şi savante adunări.
învăţaţii întruniţi la Roma au fost în majoritatea cazurilor de părere că Suropa nu este propriu-zis o noţiune geografică. Vorba iui Valery că „Eu-topa este o peninsulă a Asiei" s-a bucurat de un succes deosebit. Ea nu este

nici o realitate antropologică, lingvistică sau politică. Europa este mai degrabă - cum a spus-o profesorul Hellpach de la Heidelberg - produsul unei „individuaţii etice şi istorice". Formată pe o bază comună, în care putem distinge ştiinţa greacă, dreptul roman şi religia creştină (Gaxotte), Europa s-a păstrat totdeauna ca o „comunitate de experienţe" (Erlebnişgemeinschaft). Expresia este a istoricului E. Brandenburg, profesor la Universitatea din Leipzig, care a arătat că din comunitatea europeană fac parte toate popoarele părtaşe la procesul care a condus la Imperium Romanum, prin feudalism, organizaţie de bresle şi absolutism, la parlamentarismul modern; toate popoarele implicate în procesul de formaţie al capitalismului şi care au participat pe rând la cultura evului mediu, a Renaşterii, Reformei şi Contrareformei, a iluminismului veacului al XVTLI-lea, a romantismului şi a realismului care i-a urmat. Menţinându-se tot pe terenul unei definiţii genetice, sociologul Alfred Weber a procedat însă mai sintetic, distingând în structura dinamică a culturii europene două elemente: unul antic şi aristocratic, apărut o dată cu primele popoare călări, orientat spre expansiune şi cucerire, celălalt de origine iudee, antiaristocratic, obţinut prin interiorizarea vechilor instincte cuceritoare şi orientat către aprofundarea vieţii sufleteşti. Oricare ar fi însă varietatea influenţelor care se încrucişează în ceea ce numim noi azi „Europa", o unitate centrală care le-a absorbit şi le-a iradiat se poate recunoaşte cu siguranţă. Vorbitorii - un Hellpach, un Carcopino, un Zielinski - au arătat în această privinţă rolul hotărâtor pe care 1-a jucat Roma. Iară ea, este sigur că nici cultura grecească, nici secta religioasă ivită în Palestina n-ar fi obţinut importanţa lor universală de mai târziu. într-acestea, dl N. Iorga, care şi-a trimis referatul, reconstituie înţelesul Europei din etimologia ei probabilă. Cuvântul Europa derivă poate din Arip (ci. şi Erebul mitologiei greceşti), ţara umbrelor în idioamele orientale şi - mai târziu - ţara „des gens de PErebe bouillant, qui ne recoit pas la lumiere, mais qui la cree" (II, p. 87).
Independenţa Europei de suportul ei geografic e atât de mare, încât o regăsim pretutindeni unde oamenii au dus cu ei valorile care o caracterizează, în cele două Americi, în Australia sau în Africa de Sud. într-adevăr, o altă notă specifică a culturii europene este puterea ei expansivă (Binzig). Imperialismul Europei nu se dezvoltă de altfel numai în spaţiu, dar şi în intensitate. Spiritul european se desemnează prin îndoita tendinţă de a cunoaşte şi stăpâni natura şi de a cunoaşte şi modifica istoria. Europeanul nu suportă niciodată în chip pasiv condiţiile fizice şi sociale ale mediului său; el le transformă, utilizând în sensul său energiile naturii şi dând un curs voit mersului istoriei. Din această pricină, desigur, Europa se concepe pe sine

ca o valoare şi se opune oricăror tendinţe de nivelare absolută (Beckerath). O componentă individualistă şi aristocratică recunoaşte în cultura europeană şi cunoscutul publicist francez Daniel Halevy. Totuşi lucrările Congresului, în totalitatea lor, au pus mai puţin în lumină latura individualistă a culturii europene, procesul de eliberare a omului, intensificarea conştiinţei de sine şi a valorii originale a fiecărei individualităţi, care creează un contrast atât de izbitor între omul european şi cel asiatic, de pildă. în această privinţă, sunt de notat numai precizările lui Brandenburg, care atrage atenţia asupra paralelismului dintre dezvoltarea personalităţii individuale şi a celei colective, naţionale. Liberarea europeană a omului n-a mers însă niciodată până la anarhie. Caracteristic pentru Europa este mai degrabă, după cum a arătat juristul Bonfante, echilibrul dintre libertate şi autoritate, care, dacă a împiedicat anarhia, a făcut în acelaşi timp imposibil despotismul, limitând puterea politică în unităţi minuscule sau de mărime potrivită, cum ar fi cetatea sau naţiunea.
întinderea puterii şi stăpânirii sale o datoreşte europeanul dezvoltării, neîntrecute până la el, a ştiinţelor pozitive. Şi de fapt Bonfante a remarcat aici o nouă particularitate europeană, spre deosebire de alte civilizaţii în care filosofia transcendentală s-a bucurat de o preponderenţă niciodată zguduită. Istoria ştiinţelor arată însă cât a datorat dezvoltarea lor în Europa altor culturi, ca d.[e] p.fildă] celei egiptene, asiro-babiloniene sau arabe. Astfel de împrumuturi se pot recunoaşte de altfel nu numai pe terenul ştiinţific, dar şi pe acel al instituţiilor sociale, apoi în filosofie sau în artă şi poate că puterea proprie Europei este tocmai extraordinara ei facultate de a asimila şi transforma. O împrejurare care îl face pe istoricul E Gaxotte să privească cu îngrijorare nevoia actuală a europeanului de a se opune şi limita, „o dovadă suplimentară că forţa sa de 'digestie' suferă un declin". în sfârşit, la acest tablou, cu atâtea nuanţe, D. Halevy a adăugat independenţa europeană dintre temporal şi spiritual, o

circumstanţă care a permis ca cel din urmă să se dezvolte şi afirme chiar în timpuri când cel dintâi suporta înfrângeri şi cunoştea retrogradări. Această independenţă a spiritualului lasă trează o speranţă chiar pentru cazul unei posibile diminuări a puterii temporale a Europei, neînfrânate atâta timp.

■ Text preluat după Tudor Vianu, Arta prozatorilor ' români, Bucureşti, Ed. Lider, 1996, seria „Cultură v ' generală", p. 435-438; publicat iniţial în revista Sociologie românească, an. I, nr. 3, martie 1936.

Dan Botta

Europa în spirit

în atlase, Europa ne apare ca sfârşitul subtil al continentului asiatic, ca o suprapapilară antenă as lui în inima Oceanului Atlantic.

Europa este, mai întâi, ceea ce ni se pare. Un terminus al Asiei, punctul spre care se decid, în clare linii de forţă, religiile şi doctrinele ei materne -Sevele.

Europa mai este acel centru nervos al Asiei care deduce şi ordonă confuzia sensorială a Formei Latente, distilând din elementele ei o rouă eternă de principii.

Ceea ce este esenţial Europei şi se impune de la început atenţiei noastre, fie şi considerându-i chipul în atlase, este simpatia ei cu apele.

Nicăieri marea nu desfăşoară evantalii mai frumoase. Nicăieri nu distribuie golfuri mai dantelate, băi mai sinuoase, fiorduri mai fine, meandre mai complicate. Nicăieri marea nu deschide în mijlocul unui amfiteatru mai grandios, un podium interior, lacul pe care se va petrece drama însăşi a spiritului european, conflictul dintre om şi mare, periplul etern al lui Ullysc: Mediterana.

; Edgar Poe, constituind undeva un domeniu de grădini morale, visa a-.ceasta lacună de oglinzi într-un amfiteatru de coline, filtrând strania muzică Arnheim.

Ceea ce a imprimat Europei calitatea primordială a inteligenţei a fost, fără doar şi poate, marea. Contactul cu acest element plin de pericole, sublim şi straniu, prietenos şi inospitalier, a fost pentru omul european cea mai severă introducere în metodă: Lecţia de europenism.

în lupta pe care a dus-o cu apele, europeanul şi-a constituit un incomparabil tezaur de reflexe de victorie, de instincte dominatorii. în neliniştea mării, în presimţirea dezastrelor pe cari le aduc stelele, anotimpurile, cerul, omul cunoscu prevederea - virtutea prometheică. Prometheus e Prevăzătorul. Pasiunea de a înfrânge elementele, de a pricepe legile lor, de a dura instrumente cari să li se opună, e un dar al prevederii.

Din ideea de precaritate a părerii, de iluzie, pe care o inspira liniştea sau neliniştea mării, o întreagă theodicee a răsărit şi, poate, ataraxia divină, cerul rigid al filosofiei eleate, şi o mare aspiraţie către perfecţiune.

Europa - o Idee în Mers

169

în ciclul ei mediteranean marea produce miracolul grec. Parthenonul este poate transpunerea pe alt mod, al acestui safir al apelor, al acestei palide şi eterne întoarceri. Calmă radiaţiune. Veghe a inteligenţei.

Sunt sigur că pe chipul de bronz al Athenei Sentinele, Phidias înscrisese nesfârşitul zâmbet al mării. Ea pare să fi fost simbolul solidarităţii dintre Athena şi Egee, dintre inteligenţă şi ceea ce a definit-o.

îmi aduc aminte, vag, de una din acele misterioase şi fragile parabole de Wilde: Soarele gonind civilizaţia din ce în ce mai la nord, până în regiunile de ceaţă. Această parabolă a intuit un alt fenomen, esenţial în procesul de constituire al Europei: Gerul.

Se pare că o civilizaţie europeană răsărită pe o latitudine oarecare, în condiţiuni climaterice date, se eţiolează şi piere, dacă nu e transplantată, supusă unui mediu mai riguros, acţiunii modificatoare a iernii. Iarna pare a,fi devenit climatul prin excelenţă al spiritului european:

„Uhiver, saison de Part serein, de l'a-rt lucide..."

Cel dintâi nucleu de civilizaţie europeană s-a format în Egipt. Era o prefigura a Europei, imaginea ei virtuală. De la Memphis şi Theba - Theba cu o sută de porţi - Europa a emigrat la nord-vest, în Creta, la regele Minos. De aici, tot spre nord-vest, la Mycene, de unde a constituit Athena. Athena este cea dintâi Europă reală şi aceea care va ctitori Europa în aceste extreme ale Asiei.

De aici încolo nu se poate vorbi decât de o Europă a Europei, Pallas triumfătoare, mutându-se, rar, spre nord-vest - Roma, Florenţa, Paris -jalonându-şi astfel domeniile printr-o diagonală de lumină.

Suind, acum, în căutarea acelei zone de ger, de pe ţărmurile Mediteranei până spre palidul Finistcr, am fi putut admira natura aproape umană a pământului european. Ceea ce mi-ar plăcea să numesc frumuseţea morală, a pământului.

Solul pe care s-a format acest geniu al Europei este un sol median, de plaiuri şi coline, mai mult arid şi monoton, dar cu nu ştiu ce graţie şi promisiune de fântâni.

Până pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea spiritul european n-a cunoscut decât aceste forme clasice ale naturii, marea şi colinele. Munţii i-au inspirat oroare sau nu i-au spus nimic. De atunci abia, romanticii, în dorul de frumuseţe sălbatecă, descoperiră munţii. Obermann, Saint-Preux, Rene, participă cei dintâi la geniul acestei alte naturi.

170

Ovidiu Pecican

Liniştită cunună a dealurilor, clasică şi morală frumuseţe, equaţie perpetuă între ceruri şi văi! Barres vedea o liră pe toate colinele Franţei. E o liră pe toate colinele Europei.
Să considerăm acum această Europă, subtilă şi limpede, această natură plastică - sub un ger favorabil extremelor ecloziuni, aridelor plante - şi vom înţelege oroarea Maelstroemilor, tristeţea împreunării cu fluxul ruginos al Behemoţilor.
„Moi qui tremblais, sentant geindre â cinquante lieues Le rut des Behemots et des Maelstroems epais, Je regrette l'Europe aux anciens parapets." (Le Băteau Ivre)
Behemotul este, evident, colosul rus şi Maelstroemul nu poate fi decât America.
Rusia n-a făcut niciodată parte din Europa şi aşa cum e - Pierduta Sciţie - constituie o regiune hibridă, o zonă ambiguă, un continent aproape, Eurasia. Comunismul, aşa cum se practică în Rusia, este un neocreştinism, o întoarcere la formele originare, asiatice, ale creştinismului, pe cari şi Europa le primise odinioară, în brumele evului mediu, dar pe cari le-a adaptat foarte repede păgânismului ei orgolios şi naturii sale intelectuale. Nimeni n-a pierdut din vedere, desigur, caracterul sacra şi religios al comunismului, furia lui, exterminatoare a tuturor cultelor, dorul de a păstra, sieşi numai, altarele. Creştinismul aşa cum îl înţelegea capul scitic al lui Tolstoi întors la pro-■ „fetismul biblic şi trista rătăcire de-a lungul stepelor, poate fi conţinut, abia remaniat, în sfera ideologiei comuniste.
Colectivismul: forma savantă a economiei de hoardă. Lumea Nouă este numai o expresie comodă. Cum am putea numi oare „ această întoarcere la Asia - de astă dată la formele babilonice ale economiei? America e o nouă Chaldee în care turmele de lucrători robesc regatelor efemere ale producţiei. în care satrapi şi tirani de o zi - regii - acumulează , averi monstruoase. \ Iată aci construcţii acromegalice. Iată ambiţia asiră a zgârie-norilor!
Un rege are în mână producţia, care atrage ca un magnet enorm tot aurul _ continentelor.
Aurul circulă între aceste misterioase regate. El reprezintă masse.
Moartea Europei - liniştită cum e - scapă celor neatenţi. Este ca o lentă intrare în ceaţă.
Europa - o Idee în Mers
171
Câteva spirite rare au dat alarma: Spengler, Valery, Suares. Nimeni însă n-a denunţat cum se cuvine cauzele acestei grele ruini: de-o parte dezagregarea lumii germano-romane, desfacerea acestei solidarităţi în spirit, hiatul din ce în ce mai sporit între singurele două lumi complementare, dizolvarea acestui act nupţial al Europei - fenomenul hegelian al sintezei sale; de altă parte ceea ce s-ar putea numi, cu un termen de neiertat, intercontinentalis-mul Europei.
Lumi ale căror centre de gravitate cad undeva prin mările exterioare, în regiunile negre sau galbene ale pământului, prezida - nechemate - la destinele ei: America, Japonia, Rusia, Imperiul Britanic.
O simbioză cu aceste lumi barbare - barbare nu în sine, în civilizaţia lor, care poate fi pe atât de veche, pe cât de ilustră, ci barbare în raport cu Europa, cu spiritul ei —înseamnă o alterare, o răsturnare a ordinei europene. Asia şi America - uneori măi barbară decât cea dintâi - au început să impună Europei prestigiile lor monstruoase.
Ceea ce se numea înainte Echilibrul European era poate mai puţin fenomenul pe care doreau să-1 lămurească istoricii ca o stabilitate fragilă a intereselor şi a concurenţelor, o armonie efemeră între invidii şi forţe, între teritorii şi drepturi, ci mai curând un proces fundamental, o reacţiune organică a Europei, rezolvându-se, într-o căutare de expresie, în dorul de a-şi afirma şi impune Chipul.
Actele care preced fenomenul însuşi al echilibrului, războaie, revoluţii, migraţiuni, erau numai o chimie a spiritului european, o filtrare geloasă a principiilor sale, o distribuţie subtilă de energii.
Mi-ar plăcea să disting, în zonele profunde ale Europei, acele principii pe care Goethe le numea Mamele şi cari aici s-ar numi mai curând Birinţii. | Imense forme elementare în care se poate separa cu preciziune femela de I mascul, Gea de Uranos, bachanta de Apollon. Europa a fost mai întâi fe-I melă. Cum ar fi Asia bunăoară, profundă, vitală şi fluidă.
Civilizaţia pelasgică - civilizaţie e un cuvânt spre a numi această lume lîn perpetuă mutaţie, care spre declinul ei devenise totuşi o stare - con-I strucţiile ciclopice şi adoratele totemuri - vulturul, şarpele, bufniţa, taurul, I calul - sunt expresiile ei simultane. (Voi considera atributele muzicală şi /»;«;/#, inerente acestei vaste latenţe pe care încerc a o surprinde aici, a vieţii | adică, în manifestarea ei primordială. Inerenta lor este admisă şi sancţionată j de metafizica bergsoniană şi ea pare o concluzie necesară a cercetărilor şi j speculaţiilor asupra biologiei ale lui Jean Rostand.)
,172
O VIDIU PECICAN
• Asupra acestei latenţe cu nesfârşite, fluide, etern schimbătoare conture, asupra acestei femele, Gea şi Bacchantă, va opera forma geamănă, masculină, Uranos-Apollon, principiu de limitaţie, de precipitare a formelor şi, în ultimă analiză, principiu de Raţiune.
Mitologia greacă a intuit admirabil himeneul acestor forme fundamentale în legenda celor două divinităţi ale începutului: Gea, vitală şi femelă, formă almă, pasivă şi de modificat, Pământul ca depozit al vieţii, şi Uranos, principiul masculin modificator, Cerul ca regiune a constituirilor, a exactitudinii siderale, a ordinei abstracte, a Formelor.

Este evident că europeanul primitiv a cunoscut numai pământul ca o mamă despotică şi geloasă. Cerul era pentru el, probabil, ca o premoniţiune a neantului, a spaţiilor frigide şi a liniştii care-l înfricoşa. Mai târziu, şi numai după ce s-a liberat de influenţele imediate ale pământului, omul european a căutat spre cer. El a început să fie sensibil, atunci, nu numai ordinaţiunii incoruptibile a stelelor, ci şi magneticei lor operante, acţiunii lor nesfârşit subtil-modificatoare. Şi dacă astre apropiate, dar defuncte, cum e luna, modifică atât de straniu umoarea animalelor şi solicită acele fluxuri profunde, cum suscită mareele, se poate presupune că influenţa astrelor din alt sistem - ele cari distila incendii incomparabile prin eterul atât de rigid - exercită cele mai rare facultăţi şi provoacă cea mai ingenioasă Psyche.
Revelaţiei cerului, prezenţei lui Uranos primordial, alături de Gea fecundată şi modificată, corespunde noua theogonie a zeilor antropomorfici, a divinităţilor apollonice. Ivirea lor coincide cu invazia ariană şi cu sfârşitul lumii pelasgice.
Aceste noi divinităţi - ale luminii - vor învinge şi vor lua sub protecţia lor vechile totemuri. Aşa Zeus îşi va aroga vulturul, Hermes îşi va atribui şarpele, Poseidon va supune calul, Pallas va protege bufniţa.
Prezenţa Celui ce modifică impune ordinea sa acelei vaste forme gemene, acelei fluide Gea. Ordinea ariană în Pelasgia, supremaţia lui Apollon - a formelor intelectuale - asupra bacchantei ilimitate, a vieţii elementare - perpetua domnire şi modificare a bacchantei, înseamnă apariţia Greciei, adică a Europei înseşi.
între satirul muzical Marsyas, fiu al Pământului, expresie a latenţei mame, şi Apollon, se întâmplă atunci cunoscuta rivalitate pentru cântecul cel mai frumos. Este probabil - şi legenda o afirma - că Marsyas a modulat un cântec mai profund, mai pasionat şi mai turburător decât armoniosul fiu al lui Uranos. Era un cântec al pasiunii, al fervorii. Cert e însă că Apollon a sunat un imn frumos - frumos în accepţiunea de ales în forme, domnit ie rigori - dar liniştit, limpede şi banal, cum e raţiunea - Raţiunea însăşi - din care proceda.
Europa - o Idee în Mers
173
; ■ ■' Marsyas a fost jupui t de viu pentru divinul motiv - pentru considerentul strict european - că importă nesfârşit mai mult o formă, chiar săracă, dar meditată, lucidă şi severă, decât o profunzime, oricât de straniu-încântătoare de acte confuze şi de facile orgii.
Paul Valery, încercând să descifreze undeva compoziţia spirituală a Europei, o lămurea ca produsul a trei factori, ca o solidaritate a trei regimuri, în seria numită: ordinea romană, religia creştină şi geometria greacă.
Prevalându-mă de precaritatea însăşi a unei atari analize - una al cărei obiect este o atât de multiplă şi subtilă materie, al cărei processus se petrece în regiunile chiar ale analizei, încât nu i se poate presupune o ierarhie, o justiţie care s-o transceadă spre a o cugeta, ci singură e şi se cugetă - aş dori ; să propun o altă despletire de fumuri, o altă separaţie de esenţe. Mărturisesc, dar, că spiritul european mi-apare constituit, ca grupul divin, muzical şi solemn al Parcelor, din trei principii surori: arhitectura greacă, muzica germană şi ideea catolică.
Arhitectura ajunge pentru a explica geneza şi ordinea lumii. Provocată, arhitectura ar vorbi despre cosmogonii. Ea e de la început imaginea universului.
Omul primitiv şi-a constituit o casă nu numai spre a se feri de intemperii - de acel Jupiter frigid, cerul ambiguu şi incert - ci spre a reduce universul la dimensiunile sale. A decerne infinitului o proporţie, spaţiilor o formă inteligibilă, înseamnă a le domni. E un act de magie homeopatică, graţie căreia posesiunea imaginei unui lucru straniu, cumplit sau neprietenos, a-junge spre a-ţi asigura eternă autoritate asupra lui.
Din contemplaţia cerului înstelat, a ordinei abstracte şi inflexibile a lumii, europeanul primitiv a dedus raţiunea, actul şi ritmul arhitectonic, pe cari grecii, printr-o incomparabilă intuiţie a formelor profunde, ie numesc, pe toate trei şi pe fiecare în parte, Logos. Raţiune, act, ritm, exerciţiul acestor analogii te face asemeni demiurgului.
O minte căreia i s-ar fi atribuit extremele atenţiei şi privilegiile unei absolute lucidităţi ar putea desluşi în perspectiva unui templu grec legile raţiunii, figura actelor, modul ritmului care-l compun. Ea ar putea, prin perfecta-i clar-vedere, să apropie rezultatele acelui templu, de legile, figurile şi modurile pe cari le-ar extrage din contemplaţia astrelor, ordinei generale a cerului. N-ar descoperi decât serii identice.
Arhitectura exprimă această corespondenţă dintre univers şi spirit, această solidaritate între legile astrelor şi ale raţiunii, aceste pure cantităţi, aceste imutabile forme.
?174
Ovidiu Pecican
Arhitectura face tangibil şi vizual edificiul incomparabil al geometriei lui ■- Euclide. Ea este o raţiune plastică, o soluţie de lumină.
Chateaubriand, într-un capitol celebru din Genie, vedea primordiala idee
a templului în misterul şi solemnitatea pădurilor. Un templu egipţian evocă
grupul magnific, militar al sicomorilor, templul grec se inspiră de la fruntea
- liniştită a palmilor, iar catedrala gotică şi dantelele ei agitate par a figura un
v. codru de fagi murmurător, întunecat şi înalt.
O idee atât de clară despre figura templului grec surprinde. Iată roza
> liniştită a fundaţiilor, distribuţia şi planul lor, sub specia vânturilor şi a so-;■ lului, sub specia majoră a luminii.

(■ Ceea ce Chateaubriand distingea în structura templelor era, fără îndoială, i condiţia lor exterioară optimă. Ele sunt ancorate în mediul profund care le . produce. Şi cum o pădure este rezultatul plastic a mii de factori fizici cari i se conjugă, se resping şi se compun, în virtutea unor legi aproape impenetrabile, tot aşa templul grec reprezintă soluţia ultimă a tuturor forţelor care-1 operau. Prezenţa astrelor, natura locului, idealul grec propun, modifică şi decid apariţia unui templu. Drama ai cărei protagonişti erau se desfăşura întreagă în mintea constructorului antic. Ea cerea din partea aceluia o continuă limitare, un implacabil sacrificiu. Opera născută astfel se comporta î-
> naintea naturii locului ca un fenomen organic, ca un acord necesar. De aceea i apropierea templului grec de un codru de palmi se impune de la sine. Nu i văd, însă, între ei relaţiuni de consecinţă, ci de coincidenţă.
Dacă arhitectura greacă ar exprima numai ceea ce i-am presupus până aici - ideea unei lumi finite şi solidare, ideea unei raţiuni pure, exterioare şi transcendente, un ideal plastic şi un ideal geometric — încă nu s-ar justifica , deplin funcţia ei precedentă în procesul de formaţie al spiritului european. Templul grec relevă însă de la acel model al proporţiei care este omul. El
:■ exige suveranitatea unui raport precis, a unei relaţii formale inviolabile, a unei măsuri apriorice a măsurilor. Geometriei nu-i este dată proporţia, pe când arhitectura triumfă numai în ea. E pentru cea din urmă, nu o scădere, ci tocmai cea mai ilustră dintre rigori, pretextul unei mari victorii.
Templul grec exprimă cu o eloquenţă fără seamăn postulatul lui Prota-goras: omul este măsură a tuturor lucrurilor.
Dacă Ullyse vedea în palmul princiar de la Delos figura abstractă a Nau-sicaei, dacă cei dintâi sculptori eleni desfăceau statuile Herci din captivitatea unui arbore, de unde apăreau - xoane — subţiri şi egale ca tulpina care le păstra, putem lămuri aici, nu înclinaţia spre imediate analogii a grecilor, ci sentimentul raporturilor pure, viziunea formelor ireductibile şi a supremelor

egalităţi. Generoasă putere de abstracţiune al cărei fruct incomparabil este coloana greacă.
Aceste viori ale singurătăţii, aceste imnuri pe cari coloana Ic ridică spre orn - idee din care proced, formă din care se constituie - sunt pecetia indelebilă a Greciei. în orice coloană e o cariatidă rezolvată, e umanitatea la o ultimă soluţie - numere şi acorduri.
Acest rezultat al templului grec - afirmarea absolutului, cunoaşterea -va fi ajuns pe drumuri inverse de muzica germană. Ea este al doilea factor care intervine în procesul de constituire a Europei.
Muzica germană evocă patria Jotunilor din Eddele nordice. Sunt acolo în fericit antropomorfism categoriile pământului, fluidele şi mineralele sale. Calmă expresie a elementelor, îndurând însă trista prezenţă a demonului alb, a jotunului Hrym, domn al gerului. Muzica germană e ca regiunea Jotun-heim. Toată ordinea esenţială a lumii, sub magia solemnă şi austeră a zăpezii. O potolită autoritate, o condiţie încet-modificatoare.
Spun că muzica germană a revelat europeanului lumea interioară - lumea asupra căreia Grecia, ca şi statuile sale, îşi închidea pleoapele, fiindcă o dorea nerelevantă - problemele aride ale conştiinţei, domeniul formelor morale. Ea a inventat acel aproape infailibil instrument de percepţie a lumii, antena vigilentă în absolut, Geniul. Opus în funcţiile sale spiritului, de natură greacă, lucid, abstract, deductiv, Geniul răspunde aceluiaşi ideal european de cunoaştere.
Muzica germană este sinonimă cu metafizica germană.
Amândoi termenii sunt expresia unei singure activităţi: geniul sondând profunzimile eului spre a deduce de acolo legile imanente lumii. Kant şi Hegel, Schlegel şi Novalis, Schopenhauer şi Bergson ajung, în mari muzicieni, posesori ai celei ordine esenţiale.
Dacă atitudinea pe care templul grec o impune liniştitului său privitor este contemplaţia - gândire proiectată cu atâta intensă luciditate, încât se reduce la o armonie de numere şi perfecte simetrii, la cunoaşterea geometrică - muzica imprimă ascultătorului ei ceva ca ideea de fluviu, ca energia marilor ape. S-a numit empathie această atitudine care consistă în niciuna, presiunea acestui delir muzical. Principiu de solidaritate cu natura, principiu de simpatie universală, muzica realizează acele stări colective, acele acte unanime
- religioasă comunicare de esenţe.
Lumea nu este decât o muzică realizata, spunea Schopenhauer. Cunoaşterea muzicală a lumii este soluţia acestui Geniu germanic, comun metafizicienilor şi marilor compozitori.

Să reducem aceste mari antinomii la potirul miraculos al Cunoaşterii. Templul grec, imag.ne a universului finit. Muzica germană, simbol al
universalei treceri. .,,■-<- - ■■■»,•
Templul grec, act de geometrie Şi de logica, forma a raţiunii. Muzlca
- ?a ,,,-,i,«P rrMfif confuză, fenomen intuitiv, germana, act de revelaţie, creape lu '.,.., . . ,, .
Templul grec, sediul acdui/w****»» tndividucittoms. Muzica germana, principiu de comuniune întru substanţa unică, esenţială tuturor.

Alianţa acestor doi factori poate singură lămun formaţia spiritului european Efigia acestuia - bifrontă - ar putea reprezenta figura hmştită, de o indiferentă aproape astrală a fiului Latonei ş. masca dureroasa cnspată, convulsionară, a Iu, Beethoven. Fie privirile amândurora adânc!
Dar pentru actul însuşi al acest* misterioase fuziuni atât de contram a mai fost necesar ceva. Un al treilea factor, care să constituie ordinea concretă, cadrele spiritului european. Un factor care să determine contactul acestor două torsade de fum; să asigure între ele o perpetua comunicare. Un prin-
ciniu de osmoză. ., ,. „ , ., .
Acest al treilea factor este ceea ce numesc «ke» catolic*. Atribui cuvan-, tului catolic înţelesul etimologic de universal ş. înţelesul istoric de universalizam. Ideea catolică se confunda cu ideea romana. . Misiunea acestui factor a fost si ordone totul spre firea admirabila a ' spiritului. Ordine militară, juridica, ordine administrativa, sub toate expresiile sale ideea catolică n-a servit decât spre a constitui, a consolida şi a
ale osmozei, acelea cari au făcut principiile poroase, formele p Aceste atât de complexe sisteme de comunicaţie, aceste luminoase reţele -cari ne făceau pe noi thracn de la extremele impenulm sa cunoaştem pământul mai mult sub aspectul său Acfnmentum, pământ acoperit de piatra -drumurile romane au fost pretutindeni garanţiile mcomparabile ale im-
PCr pipa considerând pe regi delegaţi ai mandatului său, învestiţi ai grape,
, • - j - JLinile ca altădată prefecţii şi proconsulii şi pro-
sale, puşi sa domneasca margine ^ i^P ^ ^^
curatorii, Papa revocând pe bnric w- i r
oare acel imperium al Caesarilorr .,,.-,, • _„i;
Ideea cafoUcă reprezintă consta unei omogemtap a Europei, a sol. daritătţn europene şi conştiinţa imanenţei Sp.ntulm.
nToarte, iaşi, institutul European, 1995, col. „Eseun de ieri şi de azi", ed Gheorghe Hnmiuc-Toporaş, p. 119-128.
NlCOLAfc lORGA
Viitorul statelor mici
Odată, pe vremea lui Napoleon I-ul, pe aceea a lui Bismarck, Europa avea un singur stăpân. Astăzi, după rezultatul acelei întâlniri de la Miinchen, în care s-au pus jaloanele noii politici europene, se poate spune că ea are patru. De această situaţie va trebui să ţină seamă oricine, cel puţin o bucată de vreme, mai lungă sau, cum se arată, foarte scurtă, până când se va dovedi şi ce slăbiciune prezintă acest sistem al unei Tetrarhii, care se poate întâmpla să nu aibă mult mai mulţi sorţi de durată decât Tetrarhia imperială, care, subt acvila Romei de odinioară, împărţea de fapt lumea în patru bucăţi. lână la această probă a sistemului celui nou care s-a substituit unui vechi sistem, dovedit netrainic, în zodia aceasta a celor patru domni ai lumii va trebui să trăiască orice organizaţie politică de proporţii mai modeste.
Evident că acei care vor fi de acum înainte supraveghiaţi, chemaţi la ordine, ameninţaţi, aduşi la hotărâri de multe ori împotriva intereselor lor, se vor folosi de acest fapt prielnic că, în loc să se îndrepte către o singură putere dominatoare, vor avea alegerea de a întreba după voie la Roma, la Berlin, la Londra, la Paris. Din rivalitatea firească între membrii acestui condomeniu, vor folosi aceia cari, dacă ar fi fost daţi pe seama unuia singur, ar ti trebuit să facă sacrificii şi mai dureroase, să se plece la acte de supunere şi mai dureroase, să se plece la acte de supunere şi mai umilitoare.
Nimeni nu va spune că această soluţie este cea bună. Evident că era preferabil sistemul, la care astăzi nu se mai poate gândi nimeni, după sfârşitul sforţărilor de la Geneva, care au avut numai îndoitul dezavantagiu: de a porni de la interesele unei singure Mari Puteri de a crede că prin discursuri şi prin rezoluţii în vid se poate regulamenta soarta lumii: sistemul de sfatuire a popoarelor între dânsele, de concesii mutuale, de aranjamente paşnice, de formule legale, care ar fi trebuit căutate la Haga. Dar ce să ne mai gândim la lucrurile pe care le-a voit o nobilă ideologie, pe care le-au pus în practică anumite interese, destul de vizibile, şi care, în faţa unui şir de brutalităţi, cum este, înainte de oricare, atacul japonez împotriva Chinei, a trebuit să abdice de la un prestigiu pe care nu avea nici un mijloc material de a-1 susţinea!
Dacă însă, în locul acestui regim de dezbateri internaţionale şi de rezo-tafii luate în majoritate sau în unanimitate, ar fi rămas numai o tendinţă "riperialistă, ca acelea mai vechi, despre care am pomenit la începutul acestei

lămuriri, şi mai rea ar fi fost soarta acelor fundaţii de caracter naţional, datorite unor rase pe care fatalitatea antropologică, sau numai împrejurări neprielnice de-a lungul istoriei lor le-a împiedecat de a întemeia ceea ce se numeşte un stat mare.
Dar, trebuind ca statele mici de acum înainte să asculte, în atâtea chestiuni, faţă de pretenţiile când ale unuia, când ale altuia din cei patru dominanţi, ele pot opune, în lipsa unor mijloace militare şi economice capabile de a le garanta existenţa şi integritatea hotarelor, argumente de drept şi de bun-simţ, dintre care, dacă cele dintâi pot fi uşor răspinse de oamenii obişnuiţi cu acte ilegale, celelalte nu se poate să nu fie ţinute în seamă.
Desigur că nu mai este vremea iluziilor care consistau în a crede că, dacă un număr de state mai mici se unesc

între dânsele, aceasta înseamnă că ele pot să constituie o putere mare. Aşa s-a crezut în momentul când aici, la noi, ni se dădea recomandaţia de a fi „buni cetăţeni ai Micii înţelegeri" şi când această „Mică înţelegere" era prezentată aşa ca încă o Mare Putere, care, vorbind când prin gura cehoslovacă, când printr-una iugoslavă, când prin-I tr-una românească, ar fi putut să impună şi să păstreze o anumită situaţie.
Nu. Statele mici sunt datoare de acum înainte să se gândească nu la astfel de „pacte", care s-au dovedit trecătoare şi neefective, ci Ia propria lor apărare şi, pe lângă aceasta, la conştiinţa care se desface pentru dânsele din cunoaşterea rosturilor lor, din convingerea că aceste rosturi sunt suficiente pentru ca să pretindă a li se menţinea libertatea şi ceea ce se mai poate numi, în timpurile noastre, independenţa.
N-a existat până acum nici o epocă din istoria omenirii în care neamurile să nu fi fost silite, să nu se fi simţit datoare de a se lega de un principiu, de a se reclama de la o teorie.
Toate aceste principii şi toate aceste teorii au într-însele, fără îndoială, o îndreptăţire, deşi nici una nu poate să pretindă că îndreptăţirea aceasta este aşa de mare încât să nu se gândească cineva la alte idei decât acelea pe care se sprijină ele. în succesiunea acestor principii dominante, astăzi are o trecere deosebită principiul naţional. Potrivit cu acest principiu naţional, toţi oamenii cari fac parte dintr-o naţiune trebuie să trăiască în acelaşi stat. Nimic nu poate fi mai atrăgător decât această lozincă, în care s-ar zice că se păstrează şi un fel de caracter sacru. Naţiunea este deci sfântă şi, în sfinţenia ei, ea îşi îngăduie tot ce poate să servească intereselor ei legitime, care decurg din însăşi fiinţa ei, păstrată în anumite hotare, când mai largi, când mai strâmte, de-a lungul veacurilor. Anglia reprezintă poporul englez: în această privinţă nu poate fi nici o îndoială. Prin opera minunată a regilor Franţei, operă aşa de puţin recu-

noscută de urmaşii lor, din mai multe seminţii a ajuns să se întemeieze poporul francez, deplin unitar în ce priveşte tendinţele sale, cu toate că ici şi colo se păstrează, peste deosebirile de rasă, pe care nu le poate desfiinţa nimeni, şi amintirile de limbă, care arată câtă deosebire a fost în trecut.
Germania şi-a însuşit teritoriul austriac şi a ciocârtit statul creat la sfă-tuirile din Paris pentru poporul ceh şi pentru poporul slovac, considerate ca o singură rasă, apelând la acest caracter naţional, din care Berlinul a căutat să tragă până astăzi numai o parte din consecinţe, căci ne putem aştepta şi la altele.
Dar, dacă se invoacă principiul naţional pentru unii, nu se poate a se declara, în alte împrejurări, că acest principiu nu are nici o valoare pentru alţii.
N-ar fi existat o garanţie pentru statele mici, dacă el ar fi avut un caracter ambiguu, deşi, din cauza unor interese care sunt capabile să înfrunte sentimentul naţional şi să-l biruie măcar în parte, putem vedea astăzi o lume mulţămită, deşi împărţită în trei, patru rase, în Elveţia, şi, cu toată discordia dintre valonii de limbă franceză şi flamanzii de dialect german, nu s-a cerut în Belgia niciodată, făţiş, o desfacere după elementele acestea naţionale divergente.
Dar, pentru deosebirile acestea naţionale, care sunt, dacă observă cineva lucrurile de aproape, deosebiri de limbă, Suedia, legată o bucată de vreme, subt dinastia Bernadotte, de Norvegia, s-a despărţit de tovarăşii cari sunt vecinii ei de astăzi.
Tot aşa, tratatele din Viena creaseră, pentru dinastia de Orange, un sfat al Ţărilor de Jos, în care belgienii, aşa cum sunt ei cu caracter dublu, se găseau alături de olandezi, şi încă de la 1830 despărţirea între aceste două elemente componente s-a impus.
Ce mai rămâne prin urmare în Europa, cu o foarte slabă excepţie, nu este altceva decât un număr de state mici, sprijinite pe principiul naţional.
Pot cei patru, tuspatru dominatori, să ceară ceea ce s-ar putea cere, în virtutea altui principiu, acela care izolează statul Sovietelor: ca o naţiune să părăsească forma pe care şi-a dat-o, în marginile acestei vorbiri a unei singure limbi? Evident că nu.
Dar, dacă, totuşi, aceasta s-ar face, împotriva unui principiu pe care 1-a rostit dl Hitler în zilele din urmă, zicând că lui nu-i trebuie cehoslovaci, ci numai germani de ai săi, cei câştigaţi astfel, împotriva drepturilor naţionale, ar putea fi ei prefăcuţi vreodată în cetăţeni credincioşi ai statului cuceritor?
Şi, să se bage de seamă, nu este vorba de un grup naţional care s-ar fi desfăcut din întregimea rasei pentru a se alipi la un stat de altă limbă, ci de

oameni cari vin, aducând cu dânşii, de o singură generaţie, sau de mai multe, de-a lungul secolelor, amintirea unui stat care şi-a avut şi zilele bune şi momentele de glorie.
Iată ceea ce, în principiu, ca şi în imposibilitatea unei amalgamări cu acei cari ar fs să învie vechiul Imperiu, mi se pare că ar constitui o garanţie a viitorului statelor pe care un neîndreptăţit sentiment de trufie le numeşte „statele mici" ale Europei.
14 octombrie 1938
Articolul Viitorul statelor mici a apărut în volumul Sfaturi pe întuneric, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi

Artă Carol II, 1936, 1940; anterior textul fusese dat publicităţii sub forma unei conferinţe radio; prezenta reeditare foloseşte drept izvor antologia N. lorga, Hotare şi spaţii naţionale. Afirmarea vitalităţii româneşti, Galaţi, Ed. Porto-Franco, 1996, p. 72-76.

■■"■ Ilarion V. Felea

Religia creştină în istoria culturii europene

1. Creştinismul, factor de cultură. 2. începuturile şi evoluţia culturii europene. 3. Biserica ortodoxă, mama culturii române. 4. Rolul mănăstirilor ortodoxe în dezvoltarea culturii române. 5. Istoria creştinismului e istoria culturii europene. 6. încheiere.

1. Pe când fericiţii locuitori ai Olimpului, acum aproape două mii de ani, se bucurau de viaţă şi gustau din toate plăcerile, în lumea lor de farmec şi splendoare apare o figură blândă, cu faţa înseninată de lumină, de pace, de bunătate sfântă şi de iubire divină. E mântuitorul... în clipa aceea, văzându-şi fericirea ameninţată de un uzurpator, zeii îşi încruntă frunţile, îşi strâng pumnii şi-i aruncă priviri pline de ură. O singură zeiţă se desprinde din mijlocul lor şi, cu ochii plini de bucuria împlinirii unor nădejdi şi doruri până acum neîmplinite, îngenunchează în faţa Mântuitorului care-i întinde mâna cu dumnezeiască iubire. Zeiţa aceasta e Psyche, sufletul. Icoana aceasta de o genială concepţie şi frumuseţe artistică, simbolizează triumful şi menirea creştinismului1.

Cu Iisus Hristos apare în lume o eră nouă de cultură şi progres fără de precedent în istoria omenirii. Apare era de înnobilare, perfecţionare şi mântuire a sufletului omenesc.

Am văzut, mai la începutul lucrării, că prin cultură înţelegem opera de îmbunătăţire, înnobilare, înfrumuseţare şi perfecţionare socială, morală şi spirituală a omului. Definiţia aceasta e simplă şi foarte uşoară de reţinut, dacă ne gândim la etimologia cuvântului. Tot uşor de ştiut şi de bine reţinut este că: agentul creator al culturii este geniul naţional; răspânditorul culturii este dascălul, apostolul, misionarul; casa culturii e şcoala; unealta culturii e cartea; mijlocul de valorificare şi răspândire era mai demult manuscrisul, acum e tiparul. Cine favorizează dezvoltarea-fi desăvârşirea acestor elemente ale culturii este factor de cultum\ cine nu, nu. Dacă biserica, respectiv religia creştină, le produce şi le ajută, e factor de cultură; dacă nu, nu.

Pornim de la o afirmaţiune, pe care o verificăm îndată: religia creştină este cel mai puternic factor al progresului şi al culturii. Despre adevărul

' Unele trimiteri, trecute în paranteze de către autor, au fost puse aici în note, alături de cele care dintru început se aflau acolo (n.O.E).

acestei afirmaţiuni ne încredinţează uşor o simpla privire peste harta pământului. Cele mai culte ţări şi naţiuni ale pământului sunt astăzi cele creştine - „remarcabil faptul, constata prof. EE Negulescu, că naţiunile la care nivelul cultural e mai ridicat, în momentul de faţă, decât la toate celelalte, sunt tocmai acelea la care reflexiunea religioasă, în înţelesul cel mai strict al cuvântului, a avut cea mai mare dezvoltare". Aceeaşi constatare o face şi Rădulescu-Motru, de asemenea profesor universitar şi membru, fost preşedinte al Academiei Române, când scrie: „Faptele dovedesc că popoarele creştine sunt singurele popoare puternice şi cuceritoare". Constatările acestea nu pot fi suspectate de nici o părtinire, pentru că sunt făcute de doi filosofi dintre cei mai competenţi.

2. Ca să ne putem da seama de contribuţia religiei creştine la începutul şi dezvoltarea culturii europene, ar trebui să studiem şi să cunoaştem istoria culturii fiecărui popor în parte. întrucât istoria aceasta ar reclama o expunere prea întinsă şi întrucât în liniile şi caracteristicile ei generale ea are uneori asemănări foarte mari, vom cerceta-o numai în unitatea ei, urmând ca să o cercetăm în special numai referindu-ne la istoria culturii române - pentru noi cea mai importantă - care ne oferă exemple clasice asupra contribuţiei creştinismului la înfăptuirea progresului cultural.

Aruncând o privire fugară, de ansamblu, peste cultura europeană, cu deosebire peste începuturile şi evoluţia ei, ni se impune de început constatarea, cu neputinţă de negat, că la temelia culturii popoarelor europene stau: cartea, şcoala, ştiinţa ţi arta creştină.

Cartea este cea mai importantă unealtă a culturii. Nu ne putem închipui cultură fără de carte şi carte fără de cultură. Una pe alta se condiţionează ca stomacul cu hrana şi mintea cu învăţătura. In Europa, toate popoarele, născute din amestecul neamurilor autohtone cu cele năvălitoare, îşi au la baza culturii lor cartea creştină, Scriptura, Biblia, studiată, comentată, propagată şi tradusă, parţial sau integral, în toate limbile europene. înainte de Hristos, cărţile erau foarte rare. Ele constituiau un privilegiu pentru un mic număr de oameni bogaţi, filosofi sau aristocraţi. Deodată cu ivirea şi răspândirea creştinismului, cărţile au început să se popularizeze, să circule într-un număr fără precedent în istoria culturală a omenirii. După informaţia unui învăţat englez (Norton), pe la sfârşitul veacului al doilea, scrierile celor patru evan-ghelişti erau răspândite în peste 60.000 exemplare. Citirea şi traducerea acestor cărţi este preocuparea culturală de la început şi până astăzi.

Cărţile se scriu şi se traduc în limbile popoarelor pentru a se citi şi folosi. Scrisul, cititul şi traducerea cărţilor şi astfel circulaţia lor de la un neam »

altul este mai elementară şi condiţie sine qua non a culturii. Din începuturi şi până azi, nu este nici biserică şi nici mănăstire fără cărţi şi fără cititori; fără cărţi de cult pentru cântăreţii de strană şi fără cărţi de slujbă şi de învăţătură (predici) pentru preoţi şi călugări. Din începuturi şi până astăzi, câte biserici şi câte mănăstiri au existat, au fost şi sunt tot atâtea focare aţâţătoare şi generatoare de cultură.
în cea mai veche rânduială a vieţii monahale, rămasă de la sf. Pahomie cel Mare şi ucenicii lui, în patria de origine a monahismului, în Egipt, se prevede ca în mănăstire să nu se primească nici un novice fără să ştie şi fără să înveţe cititul. Dacă nu ştia carte, era dat îndată la un învăţător tot călugăr să înveţe cititul, chiar dacă nu ar fi vrut2.
în evul mediu, în vremea năvălirii barbarilor, când veacuri întregi omorul şi jaful, războiul şi focul erau la ordinea zilei, un singur aşezământ a salvat Europa de primejdia de a-şi vedea civilizaţia distrusă: Biserica. în mănăstirile Bisericii s-au copiat şi s-au păstrat manuscrisele nu numai cele creştine dar şi cele ale lumii antice. Călugării învăţau pe copii scrisul, cititul şi socotitul într-o vreme când, în afară de Biserică, se putea trăi şi fără de carte, când Statul nu avea preocupări culturale şi când un împărat, cum a fost Carol cel Mare, ca şi cei mai mulţi seniori, abia ştia să citească şi n-a învăţat niciodată să scrie3.
Unde se răspândea creştinismul şi se organiza Biserica, pătrundea şi lumina cărţii şi a culturii, se puneau bazele progresului. Iată de pildă Rusia: îşi începe cultura şi progresul prin creştinism, prin convertirea ducelui Vla-dimir cel Mare. Cu pătrunderea creştinismului „a apărut în Rusia şi scrierea... Traducerile în limba rusă a cărţilor bisericeşti pătrunse în Rusia cu prilejul răspândirii creştinismului, au pus bazele scrierii noastre, limba slavonă bisericească devenind baza limbii ruse cărturăreşti"4. „Creştinismul a jucat un rol foarte însemnat în viaţa Rusiei Kievene. în comparaţie cu păgânismul, creştinismul prezenta un mare progres... După pilda Bizanţului, Kievul se umple de edificii (biserici) de piatră, împodobite cu picturi şi mozaicuri... Instrucţiunea începu să se răspândească. Vladimir porunci ca fiii nobililor să fie daţi cu sila la învăţătură."5
Astfel cartea şi cultura popoarelor europene începe cu creştinarea lor. Ce s-a întâmplat cu Rusia s-a întâmplat şi cu celelalte popoare europene. Toate şi-au început literatura şi cultura prin scrieri creştine iniţiate şi inspirate de Biserică. Acest fapt are o importanţă covârşitoare şi chiar hotărâtoare pentru geneza şi evoluţia culturii lor. Şcoala e casa culturii, instituţia clasică în care se învaţă slovele, se formează ideilor, se cultivă spiritul şi se dospeşte cultura. Bina în pragul vre-

murilor moderne, statul n-a avut nici o legătură cu şcoala. în schimb Biserica face din şcoală unul din scopurile ei esenţiale. Din nevoia catehizării şi în genere a învăţăturii, care începe deodată cu propagarea creştinismului, Biserica a făcut şcoală cu toţi neofiţii, obişnuindu-i cu lectura cărţii şi cu lumina ştiinţei. Cele dintâi şcoli europene, pentru popoarele creştine, sunt şcolile Bisericii, vestitele şcoli mănăstireşti, catedrale şi parohiale în care propagau lumina învăţăturii episcopii, preoţii, călugării şi dascălii mireni, formaţi tot de Biserică în vederea învăţământului.
Mănăstirile, bisericile şi şcolile medievale au salvat din calea barbarilor comorile spirituale ale antichităţii, operele artistice, scrierile filosofice şi literare (manuscrisele lor), fără de care n-am mai avea nici o urmă de ele. Cu gândul la munca înaintaşilor şi la însemnătatea manuscriselor, T. Arghezi spunea aceste cuvinte semnificative: „Să nu uităm manuscrisele, ca Biblia, care sunt opera celui mai întunecat trecut, al opaiţului de seu şi ulei".
Din şcolile medievale se nasc universităţile - focarele ştiinţei - colegiile de profesori şi studenţi, în care se adunau toate forţele spirituale şi se cultivau toate ramurile de ştiinţe.
Cea dintâi universitate cunoscută în era creştină a culturii este şcoala de filosofie şi de ştiinţă fondată la anul 425 de împăratul bizantin Teodosie II (408-450). In acest centru cultural al Imperiului Bizantin predau lecţii de ştiinţă - câtă era pe atunci: zece grămătici (profesori) greci şi zece latini, cinci retori greci şi cinci latini, un filosof şi doi jurişti. în locul acestei şcoli, din iniţiativa patriarhului Serghie I (610-638), împăratul Eracliu întemeiază o nouă şcoală superioară, numită „Oikumenikon Didacktikon", care pe la 850 a fost reconstituită de Cezar Bardas şi ocrotită cu o grijă deosebită de împăraţii veacului X. Profesori vestiţi atrag studenţi din tot imperiul, fac cercetări şi ţin cursuri savante din filosofie, ştiinţe, matematici, astronomie, studiile naturii, drept, medicină, literatură şi arte. Una în veacul al XlV-lea, şcolile superioare din Constantinopol, celebre în lumea întreagă, au exercitat o influenţă binefăcătoare, atât asupra Orientului arab, cât şi asupra Occidentului latin. Nu mai vorbim de teologie, care până în veacul al Xll-lca a fost „cu mult superioară" celei din Apus. Ştiinţa şi arta acestei epoci de cultură (care mai târziu s-a resimţit în tot Apusul, pregătind şi aprinzând făclia Renaşterii) s-a întruchipat în catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol, cea mai monumentală capodoperă a culturii bizantine. Acestea nu le spunem noi, ci le spune cel mai competent învăţat cunoscător al istoriei şi culturii bizantine6.
Cea dintâi universitate, şcoala superioară din Apus, c cea din Salermo, întemeiată de către benedictini în prima jumătate a veacului al Xl-lea (alţii

spun că în veacul al VlII-lea), pentru studiul medicinei şi al farmaceuticei. Urmează universitatea de la Sorbona Parisului, după numele întemeietorului ei călugărul Sorbonne, vestită pentru studiile ei filosofice şi teologice.

După acestea urmează cele de la Bologna (prin călugărul Graţian), Oxford, Sala-manca, Pavia, Valladolid, Toulouse, Montpellier, Cambridge, Glasgow, Edin-bourg (întemeiată de călugărul Reid), lena, Leipzig, Tiibingen, Heidelberg, Koln, Freiburg, Leiden, Utrecht, Louvain, Roma, Ferara etc. Toate sunt întemeiate prin influenţa directă sau indirectă a Bisericii, în serviciul culturii umane.
. Universităţile sunt creaţiile evului mediu creştin (ponegrit mai ales din pricina abuzurilor scolastice total greşit ca o epocă de întuneric şi de stagnare, când e bine ştiut că el a fost o epocă de creaţiuni mari şi frământări spirituale adânci, din care s-au născut universităţile şi Renaşterea). Nimeni nu-şi mai poate închipui astăzi cultură fără universitate, dar câţi ne mai dăm seama că aceste focare de cultură sunt, în începuturile lor, roadele luptei pentru cultură ale religiei creştine.
Ştiinţa este de asemenea în începuturile ei o preocupare naturală şi esenţială a şcolilor creştinismului medieval. Nu încape nici o îndoială că magnificul şi superbul edificiu al ştiinţelor moderne îşi are ca temelie cele şapte modeste arte liberale (septem artes liberales): gramatica, retorica, dialectica, aritmetica, muzica, geometria şi astronomia, care se ridică ca şapte coloane spre a se încununa cu teologia, ştiinţa supremă. Copiii îşi reneagă uneori părinţii modeşti, dar orice ar face, oricât i-ar renega, tot copiii lor român. Şi ştiinţa modernă, oricât s-ar declara de autonomă, s-a născut sub aripile Bisericii, în şcolile medievale, multă vreme singurele şcoli în care s-au cultivat ştiinţele. Ca dovadă sunt numeroşii bărbaţi de ştiinţă, crescuţi în aceste şcoli şi îmbrăcaţi în haine preoţeşti sau călugării. Mulţi dintre ei se numără printre cei dintâi descoperitori. Amintim pe următorii: Sfântul Ambrozie al Mediolanului a stabilit principiile cântării bisericeşti. Călugărul Guido d'Arezzo a creat solfegiul şi portativul. Călugărul Hucbald e creatorul muzicii poliformice. Preotul Weber e creatorul operei moderne. Fer. Augustin creează prin opera sa capitală De civitate Dei filosofia istoriei. Cassiodor salvează o bună parte din comorile culturii antice. Sf. Eligius întemeiază în mănăstirea Limoges cea dintâi şcoală artistică. Călugărul Al-cuin, în vremea lui Carol cel Mare, organizează învăţământul Franţei. Patriarhul Mesrop a stabilit, în veacul al cincelea, alfabetul armean, georgian şi caucazian. Sf. Ciril întemeiază alfabetul cirilic (unealta culturală a popoarelor slave până în ziua de astăzi). Vergiliu, episcop de Salzburg (mort la 784), susţine cel dintâi că pământul e rotund. Călugărul Bernhard (sec.

XII) introduce în Europa matematica arabă. Abatele Suger, de la mănăstirea Saint-Denis, construieşte cea dintâi maşină cu aburi. Rabanus Maurus a întemeiat la mănăstirea Fulda cea dintâi şcoală superioară. Preotul Alexandru Despina descoperă cea dintâi lentilă optică. Călugărul savant Roger Bacon (1294) e părintele opticei moderne. El a stabilit legile refracţiei, a dat cea dintâi explicaţie ştiinţifică curcubeului, a studiat propagarea luminii şi s-a frământat cel dintâi cu automobilul, microscopul, telescopul şi fonograful. Albert cel Mare, mare naturalist, a descoperit scripetele, zincul, arsenicul şi a scris tratate ştiinţifice - între cele dintâi - despre botanică, zoologie şi geologie. Cristofor Columb, terţiar franciscan, reuşeşte în opera sa graţie concursului primit de la cardinalul Gonzales şi de la călugării Juan Perez şi Fra Mauro. Canonicul Ioan Meisters din Viena a construit cel dintâi observator astronomic. Călugărul Joffre întemeiază cel dintâi spital neurologic şi de psihiatrie la Valencia. Iezuitul Cavalieri a pus baza calculului infinitezimal în 1618. Preotul Bonilau cunoaşte înaintea lui Fahrenheit termometrul cu lichid. Sfântul Ioan de Sales, întemeietorul congregaţiei „Fraţilor şcolari", deschide cea dintâi şcoala normală la Reims şi tot de el este întemeiată prima şcoală de meserii la Paris în 1699. Călugărul benedictin Mabillon (sec. XVII) pune bazele diplomaticii, iar în sec. XVIII, iezuitul P. Frank întemeiază Academia de Ştiinţe Orientale din Viena. înainte de Beniamin Franklin, călugărul premonstratens Procopie Divisch a studiat rolul terapeutic al electricităţii şi a construit cel dintâi paratrăznet, la Znaim7. Peniţa de scris e inventata de un călugăr. Diaconul Gioya a descoperit magnetismul şi compasul. Călugărul Berthold Swarz a descoperit praful de puşcă (după alţii iarba de puşcă a fost descoperită de călugărul Roger Bacon), care s-a gândit şi la alte invenţii (maşina cu aburi, vapor, avion). Preotul Regio Montanus şi canonicul Copernicus au stabilit sistemul solar. Cardinalul Cuza spusese înainte de Galilei că Pământul se învârteşte împrejurul Soarelui. Călugărul Pontius a descoperit metoda instrucţiei surdo-muţilor. Călugărul iezuit Lantaa aflat calea de a învăţa orbii să citească. Diaconul Rollet a descoperit electricitatea în nori cu doi ani înainte de B. Franklin8, Richard Arkwright şi preotul Edmund Cartwright au inventat marile maşini de ţesut mişcate prin căderile de ape9. Părintele cristalografiei şi a mineralogiei moderne este clericul Haiiy, iar creatorul geneticii şi descoperitorul legilor eredităţii e tot un fiu al bisericii, călugărul Mendel. Pendula a fost descoperită de călugărul Gerbert. Pianul este urmaşul unui instrument muzical heptacord născocit de călugărul d'Arezzo. Cinematograful e strănepotul lanternei magice realizată la 1880 de călugărul Kircher. Primele aşezăminte sociale şi cooperative sunt întemeiate de slujitorii bisericii, sau de bunii ei credincioşi. Primele

cooperative apar la 1831 întemeiate de Buchez, un bun om al bisericii. Prima casă de asigurare socială e înfiinţată de evlaviosul patron Leon Harmel. Primul proiect de lege pentru pensiile muncitorilor se datoreşte episcopului deputat Freppel etc. etc.10
Chiar şi P.P. Negulescu, adversar declarat al ideilor şi credinţelor religioase, trebuie să recunoască şi să citeze

între oamenii pasionaţi de ideea progresului, în veacul întemeierii academiilor şi societăţilor de ştiinţe (al XVII-lea), trei nume de slujitori ai bisericii şi anume pe: episcopul Iablon-schi care a prezidat Ia 1711 şedinţa de inaugurare a Academiei din Berlin, întemeiată la propunerea lui Leibniz, pe „călugărul savant" Mersenne, colegul lui Descartes în Colegiul Iezuiţilor şi pe cunoscutul abate de Saint Pierre, care credea în progresul nelimitat al raţiunii11.
în veacul al XX-lea, abatele Rousselot este creatorul foneticii experimentale, abatele Moreux e membrul Academiei Franceze, directorul Observatorului de la Bourges şi autorul multor lucrări şi descoperiri de valoare; abatele Lemaître (Belgia) este autorul unei teze cosmogonice care spre deosebire de celelalte teze şi ipoteze cosmogonice rezistă tuturor atacurilor, criticilor şi examenelor ştiinţei12.
Astfel de nume de învăţaţi, precursori, protectori sau cultivatori ai ştiinţei, câte nu s-ar mai putea cita din rândul clerului bisericii. Câţi bărbaţi luminaţi ai Europei, artişti, meseriaşi, bărbaţi de stat şi de ştiinţă, nu s-ar fi pierdut în anonimat, fără să fi fost ajutaţi şi ridicaţi prin mâna binefăcătoare a slujitorilor de altare (cum a fost Pestalozzi, crescut de un bunic preot şi alţii) sau fără să fi avut la îndemână modestele dar preţioasele şcoli bisericeşti... Ceea ce arata, fără îndoială, că religia creştină e religie culturală şi progresistă, mai presus de toate religiile globului pământesc.
Artele nu au fost mai puţin cultivate în sânul creştinismului decât ştiinţele. Vestitele domuri, catedrale, biserici şi mănăstiri medievale au pus la contribuţie tot ce putea da mai de preţ geniul creator al arhitecţilor, pictorilor şi sculptorilor. Sub inspiraţia creştină se realizează picturile lui Rafael, Leo-nardo da Vinci şi Murillo, operele poetice ale lui Dante şi Shakespeare şi cele muzicale ale lui Palestrina, Bach, Mozart şi Beethoven. Creştinismul pune în lucrare toate energiile creatoare ale spiritului omenesc şi prin aceasta este cel dintâi şi cel mai puternic factor de progres în cultura Europei, atât în începuturile cât şi în dezvoltarea ei impunătoare.
Aşezamintde sociale, cu care se mândreşte civilizaţia modernă, sunt tot de origine creştină. Biserica de la început organizează agapele - mesele dragostei - pentru săraci, îngrijeşte de văduve şi orfani, face rugăciuni pentru bolnavi, pentru cei robiţi şi pentru prizonieri. Sf. Nicolae şi diaconul Lau-

renţiu au făcut din orfani şi săraci „comoara Bisericii". Sf. Vasile cel Mare înfiinţează în Cezareea cele dintâi aşezăminte de binefacere: azile, orfelinate şi spitale şi le întreţine pe cheltuiala proprie. După încetarea persecuţiilor, spitalele, azilele, orfelinatele şi aşezămintele de binefacere se deschid în Constantinopol şi se înmulţesc aproape în toate centrele şi oraşele mari ale vremii. Cel mai vechi spital din Apus, unii spun din lume, este „Hotel -Dieu" din Paris, întemeiat la anul 660 pe insula „Citi" din centrul oraşului, pentru săraci; peste drum s-a zidit catedrala „Notre Dame".
Dar să trecem la câteva amănunte şi exemple speciale luate din istoria culturii române.
3. Biserica şi Evanghelia lui Hristos au adus în toate veacurile, tuturor neamurilor, cele mai mari şi mai preţioase servicii culturii. Nouă, românilor, >e lângă darurile mântuirii, Biserica ne-a adus o mulţime de daruri culturale. n mare parte istoria culturii române este istoria Bisericii străbune şi invers: istoria Bisericii este istoria culturii noastre. Neamul nostru în lumina ei a văzut lumina cărţii şi calea mântuirii. Veacurile trecute şi istoria zbuciumată a ţărilor locuite de strămoşi mărturisesc despre ea ca despre un stâlp de foc şi ca despre un nor de lumină, care ziua şi noaptea mergea înaintea fiilor ei, conducându-i cu mână tare şi cu braţ înalt, din suferinţă la biruinţă şi din slavă în slavă, spre ţara făgăduinţei, spre Canaamil României întregite. Povestea ei e minunată. Ne-o spune istoria noastră naţională şi adevărată este mărturisirea ei.
Citim în cartea vremii că, după epoca năvălirilor barbare, prin desişurile codrilor, prin ascunzişul munţilor, pe văile apelor, pe câmpii şi prin dumbrăvi încântătoare apar primele vetre şi altare ale luminii: biserici şi mănăstiri cu vlădici, preoţi şi călugări vestitori de mângâiere şi de învăţătură creştinească.
Din prisosul minţii lor şi din focul inimii lor aprinse de iubire sacră apar primele altare şi primele unelte ale culturii române: primele cărţi, - manuscrise şi tipărite -, primele tipografii, primele şcoli, primele bucoavne, primele cazanii, primele cărţi româneşti de învăţătură, primele pravile şi primele aşezăminte sociale.
Cele dintâi cărţi scrise în limba română au fost cărţile sfinte. Ele au început pe la sfârşitul veacului al XV-lea. Mai întâi răsar în Maramureş, de la preoţi necunoscuţi. Prima traducere în limba română păstrată până în vremea noastră este Psaltirea Scheiană (apărută între 1460-1480). Apoi apare în Moldova Codicele Voroneţean, un fragment din Faptele Apostolilor (de la mănăstirea Voroneţ, între anii 1520-1540), ca să urmeze cronicile de la Puma, Bistriţa şi Neamţu.

Cel dintâi tipar în ţara românească l-am avut de la călugărul Macarie, la începutul veacului al XVI-lea, pe timpul voievodului Radu cel Mare. în tipografia lui Macarie se tipăreşte frumos un Liturghier (1507-1508), un Octoih (1510) şi o Evanghelie (1512). Mai departe tipografiile se înmulţesc; aproape fiecare episcopie îşi avea tipografia, cum o are şi astăzi. Pe vremea voievodului Constantin Brâncoveanu şi a mitropolitului Antim Ivireanu, tehnica şi arta tiparului ajunseră la atâta dezvoltare, încât cărţile religioase ale creştinilor răsăriteni se tipăreau la Bucureşti în limba: română, greacă, georgiană şi arabă. Bitruns de însemnătatea tiparului pentru

răspândirea culturii Gheorghe Bariţiu la 1848 exclama: „Aibe repaus şi răcoare veşnică sufletelor tuturor acelor episcopi, care pe la scaunele lor fundară tipografie,
- această invenţie cerească".
Cea dintâi carte tipărită în limba română a fost un catehism tradus de un preot român din Răşinari şi tipărit în Sibiu la 1544, din care însă nu ni s-a păstrat nici un exemplar. Apoi vin tipăriturile diaconului Coresi de la Braşov, ctitorul, creatorul limbii noastre literare - dintre 1560-1581: Molit-velnicul, Liturghierul, Psaltirea, Tâlcul Evangheliilor şi Evanghelia cu învăţătură. Motivul care 1-a îndemnat pe acest vrednic şi învăţat diacon să scrie şi să tipărească cărţi româneşti a fost dorinţa arzătoare a sufletului său „ca şi românii să aibă în limba lor cuvântul lui Dumnezeu". Protopopul Vasile din Şchei (Braşov) scrie cea dintâi cronică (cronica Bisericii lui, la anul 1613).
Sub Mitropolitul Ghenadie de la Brad (1628-1640) apare la Alba-Iulia (Bălgrad) o tipografie - în care se tipăreşte Evanghelia cu învăţătură. La 1648 apare tot la Alba-Iulia prima traducere completă a Noului Testament, începută de popa Silvestru şi isprăvită de mitropolitul Simion Ştefan.
La 1673 apare în Moldova Psaltirea în versuri a mitropolitului Dosoftei
- care adânc din cărţi ştia - prima carte de poezii în limba română. Tot în vremea aceea se tipăresc Pravilele, primele noastre texte de legi, şi apoi la 1688 Biblia întreagă la Bucureşti, pe vremea voievodului Şerban Cantacuzi-no şi a mitropolitului Teodosie Veştemeanul. Urmează apoi traducerea şi tipărirea Mineielor începută de episcopul Damaschin al Râmnicului (mort la 1725) şi continuată de Chezarie al Râmnicului (mort la 1780). Opera aceasta - ca şi Noul Testament al lui Simion Ştefan şi Biblia lui Şerban Cantacuzino - are o covârşitoare însemnătate culturală, deoarece prin frumuseţea traducerii şi prin răspândirea ei prin toate părţile locuite de români se asigură unitatea limbii şi cu ea a simţirii româneşti la toţi fraţii de acelaşi sânge şi de aceeaşi lege, înainte de unirea politică de la 1918. In prefeţele

acestor Mineie aflăm o mulţime de informaţiuni istorice de mare valoare documentară.
Dar biserica nu ne-a dat numai limba, tiparul şi cartea românească, ci ne-a dat şi şcoala românească, primul nostru învăţământ. Cele dintâi şcoli au fost înfiinţate la noi din iniţiativa bisericii, pe lângă biserici şi mănăstiri. Primii noştri dascăli au fost preoţii şi călugării; primele noastre şcoli au fost bisericile şi mănăstirile.
în Ardeal cea dintâi şcoală românească este amintită încă de la 1495 de la Braşov, apoi la Caransebeş (1582), la Săliştea Sibiului (1616), Geoagiu, Haţeg, Eagăraş (1657), în care învăţau şi se pregăteau preoţii şi învăţătorii.
In Moldova cea dintâi şcoală pomenită în analele istoriei este cea de slavonie a lui Grigorie Ţamblac, de la 1401, apoi Academia Domnească -cea dintâi şcoală superioară - de la biserica „Trei ierarhi" din Iaşi, deschisă la 1644, urmată de câte una pe lângă fiecare episcopie.
In Muntenia, şcoala cea mai veche este cea de la Sf. Gheorghe Vechiu, urmată de colegiul de la mănăstirea Sf. Sava din Bucureşti, deschis la 1678 şi condus de o eforie în frunte cu Mitropolitul ţării. Aici - în chiliile mănăstirii de la Sf. Sava - îşi desfăşoară apostolatul Gh. Lazăr, aici învaţă Ion Eliade Răducscu şi călugărul Eufrosin Poteca. Până la 1864, Colegiul Naţional „Sf. Sava" a servit ca şcoală primară, liceu şi universitate - şi până astăzi. Colegiul Naţional „Sf. Sava" reprezintă cel mai vechi aşezământ de cultură din România. Şcolile acestea nu erau numai ale Bisericii; erau socotite ale ţării, deşi erau susţinute de Biserică. In vremea aceea, ca şi astăzi, în Biserica Ortodoxă nu se făcea deosebire între românul, creştinul sau cetăţeanul ţării, din simplul motiv că în Ortodoxie idealul instrucţiei şi educaţiei este personalitatea morală, omul după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu, care nu reacţionează într-un fel ca român şi altfel ca creştin. La noi nu s-a pus şi nici nu se poate pune întrebarea: ce suntem mai întâi, români sau creştini, căci la noi creştinul s-a identificat cu românul şi românul cu creştinul încă de la naştere; la noi religia s-a asimilat cu naţionalitatea; cu toţii una suntem în vecii vecilor.
Pe lângă cele dintâi cărţi, tipografii şi şcoli româneşti, tot Biserica ne-a dat şi cele dintâi bucoavne (abecedare) şi cele dintâi manuale de şcoală. Prima bucoavnă de care avem cunoştinţă apare la Bălgrad (Alba-Iulia) la 1699 ca să deprindă copiii la învăţătura de carte şi poporul român la înlăturarea limbii slavone din biserică. Peste 50 de ani, la 1749, apar alte bucoavne la episcopia Râmnicului, apoi la Iaşi, în 1755, având ca autor pe mitropolitul lacob Putneanul. Episcopul Huşilor, Amfilochie, tipăreşte la 1795 în tipografia Mitropoliei din Iaşi trei lucrări, iarăşi cele dintâi în serie: o gramatică pentru învăţătura preoţilor şi a tuturor de obşte pravoslavnici creştini, o geografie

şi o aritmetică, toate pentru şcolarii care învăţau carte la dascălii Moldovei. Chiar şi la românii macedoneni tot un preot este cel care le scrie cel dintâi abecedar. (Vezi: Comunicarea de la Academia Română a profesorului univ. T. Capidan asupra teoriei lui Karmopulos despre vlahofoni.)
Primele cărţi româneşti de învăţătură sunt cazaniile. Ele se citeau prin bisericile noastre de pretutindeni după sfânta Liturghie şi împărtăşeau poporului dreptmăritor pe lângă înţelepciunea eternă a Scripturilor sfinte şi dulceaţa limbii româneşti. Toate aceste cărţi de slujbă şi învăţătură românească - scrise de oameni „pedepsiţi" cu

multă ştiinţă sfântă - au format veacuri întregi singura noastră hrană sufletească, singura noastră cultură, aşa după cum tipografiile din mănăstiri şi de pe lângă scaunele episcopale au fost veacuri întregi singurele noastre case de editură.
Tot în curtea bisericilor şi a mănăstirilor s-au aşezat şi cele dintâi spitale pentru îngrijirea bolnavilor şi cele dintâi aşezăminte pentru ocrotirea săracilor şi a neputincioşilor. La mănăstirea Argeşului, pe la 1524 era o casă pentru săraci înzestrată cu averi de voievodul Vladislav. Intre anii 1695-1714, boierul Mihail Cantacuzino întemeiază în Bucureşti „Mănăstirea Col-ţea", pe lângă care s-a deschis cel dintâi spital din Ţara Românească. Lângă această mănăstire era şi o şcoală. Aici s-a deschis la 1842 cea dintâi şcoală de învăţământ medical de la noi. Pe la anul 1735 voievodul Grigore Ghica a zidit mănăstirea Sf. Pantelimon, lângă care în curând răsar două spitale, dintre care unul pentru bolile contagioase. Cu stăruinţa mitropolitului Filaret II s-a înfiinţat în capitală cea dintâi casă pentru orfani din ţară, iar la 1838, tot în Bucureşti, lângă schitul Malamuci, apare cea dintâi casă de nebuni, numită mai târziu Mărcuţa. Prin daniile bunilor creştini, voievozi şi boieri, s-au înfiinţat în Bucureşti „Aşezămintele Brâncoveneşti" şi „Aşezămintele Sf. Spiridon" din Iaşi, în care s-au dat până în vremea noastră (1947) bolnavilor ajutoare şi asistenţă gratuită. Astfel de aşezăminte, în care se arată oamenilor credinţa, iubirea şi mila creştină prin fapte, au mai fost şi mai sunt şi în alte părţi ale ţării, pe la mănăstiri şi biserici, întemeiate şi susţinute din veniturile caselor şi moşiilor lăsate, ca parte a sufletului, de la voievozi, boieri, vlădici, călugări şi de la alţi creştini evlavioşi. Săracii, orfanii şi bolnavii primeau aici toate ajutoarele de lipsă, iar doctorii erau îndatoraţi ca să cerceteze suferinzii nu numai ziua de două ori, ci fără soroc, oricând era nevoie.
în biserici şi mănăstiri s-au întemeiat primele şcoli, primul nostru învăţământ şi primele noastre biblioteci pentru pregătirea preoţilor şi călugărilor, a pisarilor domneşti sau diecilor, a caligrafilor, constructorilor, pictorilor, tahigrafilor13 şi apoi a medicilor. Aici, în mănăstiri şi biserici, începe cultura

română. Cele mai vechi centre şi vetre culturale de la noi sunt mănăstirile Bistriţa, Moldoviţa, Putna, Voroneţ, Vodiţa, Tismana, Cozia şi Snagovul. Aici apar şcolile mănăstireşti, primele noastre şcoli în care se învaţă scrierea şi citirea buchiilor, Biblia, cântarea bisericească, pictura, iconografia şi diferite meserii. Aşa încât putem conclude şi afirma cu toată îndreptăţirea că Biserica Ortodoxă este mama culturii române.
4. Este ştiut că ori de câte ori ne vizitează câte o figură culturală din străinătate şi ne cere să-i prezentăm biletul nostru de identitate, dovada o-riginalităţii noastre culturale, mergem cu el mai întâi pe la mănăstiri. Aici se reprezintă satul şi sufletul nostru, aici s-a manifestat geniul şi stilul nostru cultural, aici se păstrează comorile cele mai preţioase ale sufletului românesc.
Nu avem vreme şi nu este nici locul să vorbim aici mai pe larg despre contribuţia mănăstirilor ortodoxe la naşterea şi dezvoltarea culturii române. Trebuie totuşi să subliniem că în mănăstiri am avut cele dintâi tipare şi cele dintâi biblioteci; în mănăstiri am avut cele dintâi ateliere de pictură şi de sculptură; mănăstirile înfăţişează originalitatea noastră în arhitectură şi în toate artele legate de ea; mănăstirile au fost la noi cele dintâi case de editură; ele reprezintă cea mai veche tradiţie culturală de la noi; ele au deschis şi întreţinut cele mai vechi şcoli, cu cei dintâi dascăli ai neamului nostru14.
Nu se poate scrie istoria culturii româneşti fără să se înceapă cu Biserica, cu mănăstirile, cu vlădicii, cu preoţii şi călugării, care au fost primii noştri cărturari. Şi nu numai cărturari, dar şi colportori de cărţi româneşti, difuzând cartea, unealta culturii, prin toate unghiurile românismului.
Dr. Sebastian Stanca, pe vremea când era consilier referent la Episcopia Română Ortodoxă din Cluj a făcut o statistică numai pe teritoriul Episcopiei Ortodoxe a Clujului despre cărţile vechi ce se mai păstrează şi astăzi pe la diferite biserici săteşti cu următorul rezultat: din veacul al XVTI-lea a aflat 95 cărţi şi din al XVIII-lea 636 cărţi tipărite la Bucureşti, Râmnic, Târ-govişte şi Iaşi. Cu toată năvala războinică a asupriţilor, în care s-au distrus biserici şi mănăstiri cu sute şi mii de cărţi, totuşi după 200 de ani s-au păstrat şi aflat în 300 de biserici ortodoxe peste 700 cărţi tipărite în Principatele Române. Dacă mai punem în cumpănă şi în contrast cu comodităţile vremii noastre, edictele şi legislaţiunile draconice dictate contra călugărilor români „vagabonzi şi scandaioşi" (cum îi numea P.P. Aron), nestatornicia şi urgia vremurilor de atunci, greutăţile drumului şi ale transportului, precum şi sarcina grea pe umerii bieţilor călugări, numai cu o singură cazanie veche, legată în table de lemn şi în piele, groasă şi grea, purtată de pe un umăr pe

altul, de la Bucureşti până în Maramureş, până în munţii Apuseni, până în Bihor şi Banat - şi ne putem face o idee clară despre apostolia devotată şi despre misiunea culturală vrednică de cel mai înalt respect pe care au sus-ţinut-o veacuri întregi modestele noastre mănăstiri15.
în Ardeal, până în pragul vremii noastre, până în anul 1920, n-am avut şcoli primare, secundare şr superioare decât confesionale, iar în oraşul Arad, Episcopia Ortodoxă Română a avut o şcoală confesională de învăţători („Preparandia", întemeiată la 1812) şi un Institut Teologic (întemeiat la 1822), până în anul 1848 - când au fost desfiinţate împreună cu celelalte şcoli confesionale de la Sibiu, Braşov, Brad, Blaj, Cluj ş.a. Biserica zidea şcolile şi le întreţinea: tipărea în editurile ei cărţi pentru şcolari şi calendarele pentru popor; întemeia fundaţii şi împărţea burse elevilor săraci. Aproape nu avem intelectual de seamă în Ardeal în 1918, care să nu fi avut parte

de sprijinul moral şi material al Bisericii. Dacă astăzi avem oameni de la 40 de ani în sus care au învăţat scriere şi carte românească, avem să mulţumim Bisericii şi numai Bisericii. In şi prin Biserică apare literatura, apare istoriografia, apare arta, apar şcolile, apar pravilele, apare cultura.
Din datele istorice ce le-am înşirat până aici, oarecum matematic şi statistic, rezultă cred cu destulă claritate că Biserica Ortodoxă nu este numai ocrotitoarea unităţii noastre sufleteşti ci însăşi mama culturii române. Tributul ei de jertfă şi de lumină la tezaurul culturii române are o însemnătate covârşitoare, pentru că Biserica nu ne-a dat numai începuturile, dar şi elementele culturii: cartea, tiparul, şcoala, dascălul, cultura sufletului şi mai presus de toate sufletul ei de mamă.
Biserica Ortodoxă este „mama neamului românesc" (M. Eminescu); este însuşi neamul ca specie aeternitatis. Biserica e sensul veşniciei noastre. Nihil sine Deo. Nimic din ce a fost, nimic nici din ce este, nu s-a făcut fără Dumnezeu şi tară de Biserica Sa. Toate printr-însa s-au făcut şi tară de ea nimic nu s-a făcut din tot ce s-a făcut. întru ea era viaţă şi viaţa era lumina oamenilor. Şi lumina în întuneric luminează...
5. Dacă, rezumând, trecem în revistă expunerea făcută în capitolul despre „Religia creştină în istoria culturii europene", precum şi expunerea din capitolul anterior, despre „Religie şi progres", şi dacă încercăm să facem o sinteză din ideile, exemplele şi datele despre cărţi, şcoli, ştiinţe şi arte, luate din istoria culturii europene şi în special din istoria culturii române, o concluzie se impune cu toată greutatea, şi anume: Creştinismul nu numai că nu a fost o piedică în calea progresului, cum atât de superficial şi deci subiectiv

susţine prof. P.P. Negulescu şi alţii, ci este cel mai important stimulent şi cel mai evident factor creator, inspirator şi îndrumător al culturii europene16.
Istoria creştinismului e istoria culturii europene, până în pragul vremii noastre. Creştinismul îşi pune pecetea sa de duh sfânt - duh inspirator şi creator de valori sacre şi eterne, asupra celor mai de seamă opere culturale ale omenirii din ultimele două milenii17.
Creştinismul pune primele pietre de temelie culturii europene, dă primele imbolduri, deschide drumurile şi lărgeşte orizonturile. Mai departe după ce s-au înfăptuit primele opere creştine în literatură, în artă, în ştiinţă şi în filosofie, şi după ce Biserica a ridicat pe cei dintâi bărbaţi de cultură şi a întemeiat cele dintâi şcoli, biblioteci şi aşezăminte sociale, înaintarea e mult mai uşoară.
Prin urmare, lucrând în adâncime şi în întindere, vertical şi orizontal, la promovarea valorilor, la îmbunătăţirea omului şi la crearea aşezămintelor şi mijloacelor necesare acestei îmbunătăţiri, religia creştină are un eminent caracter evolutiv, cultural, progresist, iar cultura europeană dezvoltându-se sub aripile binecuvântate ale Bisericii are un fundament religios creştin, un caracter prin excelenţă înălţător şi mântuitor. Acestea fiind faptele, este neînţeles de ce se mai ridică glasuri răzleţe împotriva ei?... Când religia creştină a făcut şi face atâtea eforturi, de la om la om şi de la comunitate la comunitate, pentru îmbunătăţirea morală şi spirituală a omului, ar fi de dorit ca toate glasurile potrivnice să amuţească, cel puţin în lumea învăţaţilor oneşti.
Apărut în llarion V. Felea, Religia culturii, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, 1994, p. 225-245. Carte terminată în 1944 şi rămasă cincizeci de ani în manuscris. :
, Note
1 Dr. Nicolae Bălan, Religie şi cultură, în Revista teologici, Sibiu, 1907, p. 336.
2 Vechile Rânduieli Monahale, p. 113.
3 Vezi: H. v. Loon, Istoria omenirii, trad. de I. Totoiu, ed. IV; p. 132,148 şi 162.
4 N. Posmi-av, P. Saeuovschi, A. Zercianinov, Istoria literaturii ruse, trad. de B. Iordan, Bucureşti, 1949, p. 10-11.
5 A.M. Pancratova, Istoria URSS, voi. I, Bucureşti, 1949, p. 50-51.
6 Ch. Diehl, Bizanţ, ed. II, trad. de I. Biciolla, vezi îndeosebi paginile 18, 28, 30,137-139, 307-316, 334-343. 370-382.
7 Cf. I.E. Naghiu, Untrea, Blaj, nr. 47/1944. .,...-, * V Suciu, Raportul dintre religie, ştiinţă şi societate, p. 15.
9 H. v. Loon, Istoria omenirii, p. 396.
10 Cf. Ziarul ştiinţelor, nr. 29/1944, p. 524.

11 Destinul omenirii, voi. II, p. 350-360.
12 V VÂLCOVICI, Ipoteze cosmogonice, op. cit.,p. 24.
" Sf. Nicodim cel Sfinţit - întemeietorul şi organizatorul monahismului român - ne-a lăsat la mănăstirea Prislop (Haţeg) un Evangheliar din 1404, împodobit cu frontispicii şi iniţiale artistice.
Monahul Gavriil Uric de la Neamţ a copiat şi ilustrat la 1429 un Tetraevangheliar, păstrat la Oxford (Anglia), despre care se spune că e „unul din cele mai frumoase produse ale artei din toată lumea". Călugărul Nicodim copia şi ilustra la mănăstirea Humor, în anul 1473, un Tetraevangheliar cu cel mai bun portret al voievodului Ştefan cel Mare. Popa Simeon din Hălmagiu a copiat la 1450 un Tetraevangheliar slavo-sârb. Ieromonahul

Maxim a pictat la 1540 biserica mănăstirii Cudumus (Athos) şi la 1543 paraclisul mănăstirii Cozia cu „picturi neîntrecute". Mitropolitul mărturisitor Ilie Iorest, cu lanţurile în mâini, pictează la 1643 castelul voievodului Rickozi din Iernut. Popa Lazăr construieşte la 1690 biserica din Birtin (lângă Brad). Popa Luca din Iclodul Mare a piecat. icoana Maicii Domnului din mânăstirea Nicula, mai apoi păstrată în biserica Universităţii din Cluj, despre care se spune că a lăcrimat când s-a dat diploma de înfiinţare a bisericii unite. Mitropolitul martir Antim Ivireanul, mare meşter tipograf şi artist, orator şi poet, prin cărţile sale: Evhologhionul, Liturghierul, Octoihul şi Ceaslovul, tipărite între anii 1706-1715, a introdus limba română în biserică. Vezi Dr. Ştefan LupŞa, Clerici români rms-teşug&ri, în rev. Studii teologice, nr. 7-8/1950.

14 Chiar şi atunci când se părea că domina la noi cultura greacă, în epoca fanariotă, adevărul era altul. Din cele 483 cărţi tipărite în Ţările Române între 1716-1821,401 sunt româneşti şi numai 50 sunt publicate în limba greacă, restul de 32 în alte limbi. De unde rezultă că şi în vremuri de eclipsă a puterii de stat române, Biserica a îndeplinit un mare rol cultural şi naţional, care ti-a întârziat să-şi dea roadele.

15 E locul să fac aici o mărturisire personală. înainte de a veni Ia Arad în anul 1930, scriitorul acestor rânduri a fost preot în Valea Bradului, de unde câtva timp a trebuit să administrez şi parohia vecină Zdrabţi. în biserica acestei parohii din munţii Apuseni am aflat Cazania rnitr. Varlaam, de la 1643. Surprins de aflarea ei şi curios să citesc din ea am luat-o în servietă şi am dus-o cu mine peste deal, acasă în Valea Bradului. Când am sosit acasă, pe jos, îmi erau rupte braţele de oboseală. Atunci m-am gândit: eu făcui abia şase km cu o Cazanie în traistă, dar călugărul care a adus-o de la Iaşi câte greutăţi a trebuit să biruie, ca să dăruiască zdrăpţenilor o cane românească de învăţătură?... Aşa mi-am dat atunci seama ce vrednici misionari au fost vechii noştri călugări, cât de însemnată a fost contribuţia lor la patriotismul culturii române şi cu câte sacrificii s-a format şi si păstrat acest patrimoniu.

16 Este de însemnat că Destinul omenirii, voi. Uf, ediţia I, are 733 pagini, iar în ediţia II acelaşi volum are abia 533 pagini, cu un minus de 200 pagini faţă de ediţia întâi. Dovadă că şi el şi-a dat seama cât a fost de subiectiv în ediţia întâi, dacă o bună parte din paginile ediţiei I nu mai merită să fie tipărite. De regulă ediţiile următoare sunt îmbunătăţite şi adăugite, nu mutilate. Sau se va fi gândit, cel puţin în parte, la Retractările Fericitului Augustin?...

17 „Voiţi să vă daţi seama de influenţa religiei creştine asupra civilizaţiei - se întreabă Ernest Legouve (în opera sa Fkurs i'hiver). închipuiţi vă un moment că n-a existat. Ştergeţi cu gândul ceea ce trăieşte în ea, în cele trei domenii: al frumosului, al adevărului şi al binelui. începeţi prin artele plastice. Intraţi în toate muzeele şi desprindeţi de pe ziduri... icoana lui Hristos. Faceţi să dispară toate tablourile unde figurează Fecioara şi Dumnezeu. Luaţi toate pânzele şi statuile, care reprezintă pe sfinţi, martiri şi apostoli. După pictură şi sculptură treceţi la arhitectura şi dărâmaţi catedralele. După arhitectură, muzica. Ştergeţi din numărul compozitorilor pe Haendel, PalesQ-ina, Bach şi mulţi alţii. Scoateţi opera lui Beethoven, Mozart, Pcrgolesi, Rossini şi a tuturor acelora, care s-au inspirat din religia creştină. Intraţi după aceea în sfera gândirii şi a poeziei. Daţi la o parte pe Bossuet, Pascal, Fenelon. Scoateţi Potieude a lui Corneille şi Athalie a lui Racine. Urmăriţi numele lui Hristos în versurile lui Lamartinc, V Hugo şi Musset. Nu este însă tot. Faceţi un pas mai departe. Distrugeţi spitalele ridicate sub inspiraţia credinţei creştine. Ştergeţi în fine toate urmele lăsate pe pământ de sângele curs din rănile aceluia, care se mai numeşte şi Cel Răstignit. După această muncă, întoarceţi-vă privirea. îmbrăţişaţi cu o aruncătură de ochi cele douăzeci de veacuri înşirate în urma voastră şi priviţi fara frică daci puteţi, golul pe care i-ar lisa în lume Crucea" (la C. Niţescu Zlatian, L plliillUill Ittuuulllt, [~....."'

iîllI®TECA JUDETE/pA
^CLUJ -
SA1.A DE LECTUR,
«WgQTECA JUDEŢEANĂ
"AN GOG A"

196

O VIDIU PECICAN

IN LOC DE POSTFAŢA

La doi ani după apariţia pritnei ediţii fi la un an de la decernarea de către Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj a Premiului pentru cea mai bună lucrare consacrată integrării euroatlantice^ cavul 1998, volumul Europa - o idee în mers se înfăţişează din nou publicului românesc. Singura, modificare adusă de astă dată întregului este adăugarea grupajului critic de mai jos, care atestă o anume efervescenţă a discuţiilor privitoare la Europa în publicistica noastră actuală fi înregistrează binevenite puneri ie accente. Autorul mulţumeşte tuturor celor care s-au dedicat lecturii acestei cărţi si au făcut efortul de a medita în marginea ei, consti-tumdu-se astfel într-o comunitate intelectuală reflexivă, stimulativă, vie.

Cluj, 17 Septembrie 1999

Ovidiu PECICAN

WfeMWKWlM*--*

Ovidiu GHTJLTA, [Prezentarea volumului la Salonul Naţional de Carte, Cluj, Octombrie 1997]:

Cartea Europa - o idee în mers s-a plămădit în laboratorul universitar al cursului ,-Jdeea europeană", ţinut de

magistru în faţa studenţilor săi. Pe ti îi si consideră autorul drept primii destinatari ai volumului. Nu sunt însă singurii. Gândită în principal pentru a servi nevoilor didactice, cartea aspiră totuşi să iasă dintr-un circuit restrâns, universitar, pentru a fi utilă unui public mai larg, interesat de problema integrării europene si de antecedentele acesteia.
Meticulos, profesorul Pecican desenează la început contururile demersului său. O face în manieră, aş spune, catehetică. oferind răspuns la întrebările menite să precizeze motivele alegerii temei, domeniul de cercetare, metoda utilizată si perspectiva analizei: de ce ideea europeană, câte Europe, care Europă. Aşa cum anunţă chiar titlul, analiza se plasează în ; sfera istoriei ideilor si a imaginarului social-politic. [...]
Aş vrea să amintesc aici cele trei merite evidente ale lucrării pe care o prezint azi. în primul rând, aş vrea să remarc că, istoric prin formaţie,
V

Ovidiu Periam ştie să evite capcana în care cad adeseori confraţii săi de breaslă: tentaţia factologică. Textul are strălucire. Traseul ideilor este limpede. Preocuparea autorului pentru analiză, pentru comentariu, pentru faptul esenţial si relevant este de asemenea, evidentă. Este o lectură ce incită la reflecţie, ce stimulează conexiunile de idei.
Al doilea merit al cărţii rezidă in perspectiva pe care autorul o propune asupra fenomenului. Fiind în principal o lucrare dedicată ideii de Europa, ea nu pierde din vedere nici planul realităţii, la nivelul căreia fean-Baptiste Duroselle, de exemplu, depista factorii ce conferă o unitate culturală si de civilizaţie continentului nostru. De la aceasta unitate pornesc în chip firesc şi proiectele unificatoare. Ovidiu Pecican forţează aici în mod benefic paradigma. El împinge discuţia privitoare la fundamentele acestei unităţi spre orizonturi noi. Mai întâi înspre trecut, înspre „orizonturile iniţiale şi iniţiatice", înspre substraturile comune, fi înspre arhetipuri, în al doilea rând, el lărgeşte perspectiva spre o zonă a continentului de regula neglijată. Ovidiu Pecican privefte lucrurile fi din perspectiva răsăritului fi centrului continentului, acolo unde ideea europeană n-afost mai puţin prezentă decât în părţile apusene: dinspre Bizanţ, dinspre Imperiul habsburgic, ba chiar fi dinspre Polonia, Ungaria sau Ţările Române. Este o sugestie importantă în câmpul discuţiei despre unitatea eu- ' ropeană. O sugestie, am remarca, în directă relaţie cu aceea făcută, acum cincizeci de ani, de Gheorghe I. Brătianu în cartea Originile şi formarea unităţii româneşti, care pledează pentru o istorie completă a Europei care să privească lucrurile fi dinspre răsăritul european.
Nu în ultimul rând, lucrarea este meritorie prin faptul că, pe un fundal general, proiectează fi dezbateri româneşti privind Europa, europeni-tateafi integrarea noastră în marile structuri de civilizaţie ale continentului. Cartea se fi încheie, de altfel, cu o antologie ce conţine câteva dintre cele -mai importante luări depoziţie româneşti din perioada interbelică pe marginea ideii de unitate europeana.
Cum spuneam la început, Ovidiu Pecican ni se infatuează într-o ipostază nouă: aceea de analist al ideii europene. Proba pe care o dă reliefează calităţi de altfel ştiute: profesionalism fi imaginaţie. Pentru această carte incitantă, originală fi necesară, autorului i se cuvin laude. as«; v,
"198
Ovidiu Pecican
Adrian MARINO, „O idee în discuţie: Europaa, în Cotidianul, an. VIÎ, nr. 269,19 noiembrie 1997:
Orientarea proeuropeană, a relativ tânărului istoric Ovidiu Pecican, este cu atât mai notabilă cu cât el s-a, format, în mod inevitabil, în epoca ceauşistâ, care numai „europeană" nu era. Că nu l-a contaminat, se vede foarte bine şi din această carte: Europa, o idee în mers [...] Ea cuprinde două secţiuni: o istorie personala a ideii de „Europaa, de fapt o istorie politică şi culturală, o antologie de 11 texte româneşti pe aceeaşi temă (1925-1944). [...J
Despre „Europa6', pentru a fi cât se poate de rezumativ, Ovidiu Pecican are o noţiune istorică spiritualist-culturală, comunitară, tradusă în termeni de „imaginar cultural şi de imaginar politic"'[...]
Fără îndoială că Ovidiu Pecican îşi va îmbogăţi documentarea, mai ales a capitolului „Românii şi Europa". Suntem (aproape) convinşi că el ştie, de pe acum, şi de existenţa Luminilor româneşti şi descoperirea Europei (Pentru Europa, Iaşi, Polirom, 1995, pp.155-190). Iluminiştii sfârşitului de secol XVUI (din Transilvania şi Principate) şi începutul secolului XIX sunt primii noştri „europeni" militanţi şi a-i ignora înseamnă o mare nedreptate istorică. Ei n-o merită şi Ovidiu Pecican este rugat (cordial) să nu-i... nedreptăţească în continuare. Ce ar fi să ţină studenţilor săi chiar şi întregul curs, bine documentat, despre Ideea de „Europa" în cultura română. Materialul este mult mai bogat decât se crede.
Cartea, în ansamblul său, este scrisă alert, jară pedanterii erudite, de un caracter „introductiv" evident. Nu ne-a convins însă integral chiar totdeauna. în esenţă (un singur exemplu): se poate vorbi, într-adevăr, chiar şi în împrejurările actuale, de un „naţionalism european"global, îndreptat (autorul n-o spune prea direct) mai ales împotriva dominaţiei exclusive a SUA. S-ar putea să intervină o identificare tacită, totuşi, între acest „naţionalism european" şi spiritul „gaulist", declarat antiamerican. Sau de competiţia, predominant economică, preconizată, să spunem, anterior, de Jean-Jacques Servan-Schreiber, în Le defi americain (Paris, De-noel, 1967), carte azi uitată. Oricum ar fi, Europa de mâine, înseamnă, în primul rând, valori economice transnaţionale dominante, instituţii co-

munitareşi un ideal de civilizaţie materială, antirural, citadin, antietni-cist şi antişovin. „Eu cu cine votez?" Credem că Ovidiu Pecican aşi votat pentru astfel de candidaţi ai Europei viitoare.
Viorel MUREŞAN, identitatea europeană a Europei", in Arca, nr. 1,2, 3 (94, 95, 96), 1998, p. 51-57:
Contextul socio-politic românesc actual ce a incitat dezbaterea problemei integrării europene - în spirit şi fapt - poate fi schiţat pe trei mari direcţii: (i) creşterea relevanţei temei unificării europene în preocupările politicienilor şi partidelor, cât şi a opiniei publice româneşti, în urma evenimentelor din Decembrie 1989 şi a reorientării şi redimensionării politicii României; (ii) Jhptul că ţara noastră are o delegaţie proprie în Parlamentul European, un departament de integrare europeană pe lângă guvern; (iii) crearea Facultăţii de Studii Europene - pentru moment, unică în Europa Centrala şi de Sud-Est - în cadrul Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, cu sprijinul Comunităţii Europene şi a ministerului nostru de resort.
Lucrarea lui Ovidiu Pecican este structurată pe două mari axe Pe de o parte, viziunea autorului asupra apariţiei, evoluţiei şi stării prezente a ideii de Europa, ca realitate spirituală, istorică şi social-economicăj inclusiv reflexul istorico-evolutiv al acesteia în spaţiul istoric-cultural românesc, pe de altă parte, o selecţie de texte ce conţin „câteva dintre cele mai importante luări depoziţie româneşti din perioada interbelică [...] în preocupările vârfurilor intelectualităţii interbelice, uneori chiar la aceiaşi oameni care, altminteri, au militat neobosit pentru afirmarea valorilor naţionale"(p. 114)! [...]
Doru POP, „Marşul europenizatoras în Steaua,, cm. XLLK, nr. 1, ianuarie 1998, p. 39:
Armada „europenilor" autohtoni (A. Marino, Al. Husar, Z. Ornea ş.a.) se întăreşte cu un nou mercenar. Europa - o idee în mers a lui Ovidiu Pecican [...] este o investigaţie didactică, diacronica, a „ji-

nomenului Europei", cu o curajoasă trecere, din mers, prin câteva secole bune de istorie, prin ideile cele mai generoase ale continentului fi ale spaţiului românesc. Structura cărţii, în aceeaşi notă pedagogică, tratează trei chestiuni diferite: istoria continentală, istoria ideii europene şi, în final, oferă un manual de autori, cu referinţe bibliografice la Europa -autorul, pornind de la distincţia preliminară confirm căreia ar exista două înţelesuri ale ideii europene, face un excurs structural.
[...] Regăsim aici pe Ovidiu Pecican analistul, cel pe care istoricul nu reuşeşte să-l rătăcească printre date şi informaţii de epocă. îl recunoaştem pe Ovidiu Pecican criticul ideilor atunci când ne prezintă „istoria Europei ca povestea unei iubiri disputate şi mereu în revenire"; când interpretează Europa între „joc" şi „ironie". Munci când coboară în bolgiile analitice autorul îşi pierde nefericitele înclinaţii cronologico-prqfesionale, derulând interpretări sistematice şi pătrunzătoare. Tema centrală a Europei viitorului, dar şi tema cea mai cumplită a acesteia, este unificarea. Unificarea, treptată, grijulie, presupune mişcarea „pas cu pas" a Occidentului către Răsărit. Această unificare presupune două elemente: Occidentul („al doilea cerc"- după expresia autorului) şi Răsăritul („al treilea cerc") sunt unite de „primul cerc" - iubirea, libertatea şi jocul. Această structură interpretativă este inovaţia cărţii de faţă. Structura despre care vorbim poate, în acest moment, să adauge la discuţia despre identitatea europeană, până acum consacrată de formula lui Valety „Europa trinitarâ" (spiritul grec, legea romană şi credinţa iudeo-creştină) o formulă ce pune pe primul loc ideea comunitară. „Naţiunea europeană", ca superbă himeră a viitorului, e „citită" în toate elementele sale componente. [...]
Ovidiu Pecican are avantajul exprimării clare şi precise, deţine concizia şi luciditatea istoricului. De multe ori, însă, aceste calităţi se întorc împotriva propriilor demersuri; lucrurile par a fi spuse prea „din mers", cu prea multă dezinvoltură şi, de ce nu, cu grabă. După epuizarea mileniilor de existenţă a Europei, autorul - în a doua jumătate a volumului - ne pune la îndemână o serie de texte despre receptarea ideii europene în spaţiul nostru cultural. Aceste intervenţii, al căror loc s-ar fi cuvenit să fie într-un compendiu de texte „europene", nu sunt comentate şi nici măcar nu sunt puse în vreun context. Este un apendice a cărui prezenţă este prea

puţin justificată atâta timp cât mulţi dintre autorii antologaţi nu au fost citaţi în corpul cărţii de faţă (Dan Botta, O. Tăslâuanu sau D. Guşti), cu atât mai mult cu cât aici avem de a face cu un demers orientat exclusiv spre faptele istorice. Autorul citează cu mare reticenţă, trimiterile bibliografice sunt reduse la minim şi epatarea culturală e minimală.
Lucrarea rămâne un excelent manual pentru studenţii în „studii europene", domeniu de frontieră impus de şcoala clujeană formată în jurul Facultăţii cu acelaşi nume. într-o societate în care Europa este numai simbolul prosperităţii şi a ajuns o lozincă politica bună oricând şt pentru orice interes propagandistic, demersul lui Ovidiu Pecican, caracterizat prin echilibrul informaţiilor şi laconismul interpretărilor, este exemplar. O scriitură lizibilă, iluministă prin chiar finalitatea sa educativă, ne permite să înţelegem istoria prezentă, cea pe care o trăim zilnic, prin prisma istoriei trecute. (,i t
Mircea POPA, în Adevărul de Cluj, an. LK, nr. 2114, miercuri, 29 octombrie 1997, p. 5:
Ovidiu Pecican este cunoscut în cercurile universitare clujene drept un spirit activ, cu multiple preocupări; oscilând nu o dată între literatură şi istorie şi făcând din cultură un crez pe care îl slujeşte cu devotament. [...]

Spirit universal şi repede acomodabil, el s-a fixat în ceh din urmă într-un spaţiu şi într-un domeniu care-i convine de minune, şi anume în domeniul studiilor europene, fiind în prezent lector la Facultatea de Studii Europene, unde este titularul cursurilor de Idee europeană şi Civilizaţie europeană. Din materia predată aici s-a născut şi cartea de faţă, Europa - o idee în mers [...] Ne aflăm în faţa unui spirit disociativ, care pune de la început problema în termeni exacţi: „Câte Europe? Care Europa?", sunt întrebările începutului, ca apoi să întreprindă un lung excurs istoric asupra evoluţiei societăţii europene din timpurile antice greco-romane şi până astăzi, civilizaţie care s-a bazat pe ideea de libertate şi unitate. Unitatea europeană, asigurată până la un punct de imperiul roman, cel care stă la baza majorităţii civilizaţiilor europene, s-a rupt, atât prin divizarea celor două imperii, a celor două religii, catolică şi ortodoxă, cât şi prin

apariţia turcilor, care, ocupând Răsăritul european, au produs desfacerea lui temporară de Occident fi întârzierea prefacerilor care au însemnat progres fi cultură. [...] Carte incitantă, de actualitate, ea se recomandă publicului nu numai prin titlu, ci şi prin dezbaterea vie, pasionantă, şi soluţiile propuse.

:

** Marcela VULTUR, în Transylvanian Review, voi. VI, nr. 4, Win-ter, 1997, p 159-160:

[...] Fiind o contribuţie importantă la reconstituirea traiectoriei ideii europene de-a lungul istoriei, lucrarea profesorului Ovidiu Pecican apare într-un moment în care asistăm la tendinţa de extindere a unităţii europene la nivel instituţional către Europa Centrală fi de Răsărit, de curând eliberate de sub tutela ideologiei comuniste. Adresându-se în principal publicului academic, această lucrare se constituie totodată într-un important punct de plecare pentru masele mai largi de cititori interesaţi în fenomenul de extindere fi de integrare europeană.

,*■■